

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ZEKE GYULA elbeszélései 833
VISKY ANDRÁS verse 846
DARVASI LÁSZLÓ: Koller, a férj 847
BAKA ISTVÁN verse 852

*

KÁROLYI AMY versei 853
BÁLINT PÉTER: Júdas-bér (*Részlet egy regényből*) 856
TÉREY JÁNOS versei 869
SÁNDOR IVÁN: Átkelés (*Fejezetek egy regényből, 7.*) 871
MÁNDY STEFÁNIA versei 882
KARÁTSZON ENDRE: Kettősségben (*Kelevéz Ágnes interjúja, 1.*) 884

*

NÉMETH MARCELL: Ítélet nincs (*Déry Tibor önéletrajzáról*) 899
ACZÉL GÉZA: Őszi konstruktivitás (*Kassák Lajos költészetének
utolsó évtizedéről*) 903
TAKÁTS JÓZSEF: Egy történet vége (*A Pécsi Nemzeti Színház
Kamaraszínházának három előadásáról*) 912

*

MEDVE A. ZOLTÁN: „A tűz a tűz mögött van” (*Láng Zsolt:
Perényi szabadulása*) 918
AMBRUS JUDIT: A futás napjai (*Szijj Ferenc: A futás napja*) 925

1994

OKTÓBER

*Folyóiratunk 1994-ben a Baranya Megyei Közgyűlés
szépirodalmi havilapjaként,
a József Attila Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelenik meg.*

*A Jelenkor az újságospavilonokon kívül
a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható*

Pécssett

Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a.
SZÖVEG BT. boltja, Ifjúság útja 6.
Mátyás király utcai SZÖVEG-bolt
Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8.
Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21.
Seneca Könyvesbolt, Rákóczi út 39/a.
Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25.
Széchenyi téri könyvespavilon

Vidéken

Móra Ferenc Könyvesbolt, Szeged, Kárász u. 5.
Sík Sándor Könyvesbolt, Szeged, Oskola u. 27.
SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Debrecen,
Kossuth Lajos Tudományegyetem
Ady Endre könyvesbolt, Debrecen, Piac u. 26.
Lícium Könyvesbolt, Debrecen, Kálvin tér 2/c.
Kállai Könyvesbolt, Debrecen, Kálvin tér Alagsor 7.
Batthyány Könyvesbolt, Szombathely, Petőfi út 41.

Budapesten

Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6.
Stúdium Könyvesbolt, V., Váci u. 22.
Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6.
Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.
Katalizátor Iroda: VIII., Krúdy Gy. u. 4.; V., Szerb u. 21-23.;
VI., Teréz krt. 30.; VII., Erzsébet krt. 39.

70,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXXVII. ÉVFOLYAM

10. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztők
ÁGOSTON ZOLTÁN, MEDVE A. ZOLTÁN

Szerkesztőségi munkatárs
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
SZUNDY ZOLTÁNNÉ

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ,
CSORDÁS GÁBOR, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

A Baranya Megyei Közgyűlés lapja.
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
A Jelenkor megbízásából kiadja a Jelenkor Kiadó Kft.
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon és telefax: 72/336-803),
a Nemzeti Kulturális Alap és a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: Csordás Gábor.
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok,
valamint a Jelenkor Kiadó Kft.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámmal,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadó címén.
Előfizetési díj egy évre belföldre: 770,- Ft, külföldre: 1800,- Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Folyóiratnál készült.
Nyomtatta Molnár Csaba nyomdája, Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

PÁKOLITZ ISTVÁN köszöntésére rendezett estet a költő hetvenötödik születésnapja alkalmából a Jelenkor, a Pécsi Művészetek Háza, a Magyar Írószövetség Dél-Dunántúli Csoportja és a Városi Könyvtár szeptember 19-én, a Művészetek Házában. Bevezetőt mondott dr. Nagy Imre irodalomtörténész, a költő verseiből Rázga Miklós és Bajomi Nagy György színművészek olvastak föl, Pákolitz István megzenésített verseit a Szélkiáltó együttes adta elő. – A költőnek szeptember 1-jén életműve és a város kulturális életében betöltött szerepe elismeréséül díszpolgári címet adományozott Pécs város képviselőtestülete.

*

JAK TANULMÁNYI NAPOK '94. A fiatal írók József Attila Köre (JAK) a Pécsi Művelt Társalgóval közösen második alkalommal rendezi meg Pécsett tanulmányi napjait. A mai magyar költészetéről szóló előadás-sorozatban október 7-én 17 órától Bazsányi Sándor, Margócsy István, Mészáros Sándor, Mikola Gyöngyi és Schein Gábor, az irodalom és hagyomány kérdéséről október 8-án 15 órától Arató Ferenc, Farkas Zolt, Katona Gergely, Szigeti Csaba és Szilasi László adnak elő a pécsi Művészetek Háza nagytermében. A rendezvény keretében irodalmi felolvasóestre kerül sor október 8-án 19 órától a pécsi Kisszínházban, melyen Bertók László, Kőrösi Zoltán, Kukorelly Endre, Mesterházi Mónika és Péterfy Gergely olvassák fel műveiket.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A Derkovits-ösztöndíjasok munkáinak adott otthont a Műcsarnok a kiállítási csarnokban szeptember 7. és 25. között. – A Műcsarnok az Ernst Múzeumban rendezte meg a 80-as évek – képzőművészet című kiállítást, melyet Nagy Pál író, a párizsi Magyar Műhely szerkesztője nyitott meg szeptember 22-én. A november 6-ig látogatható kiállításához a következő programok kapcsolódnak: szeptember 29. Esterházy Péter, Márton László, Kukorelly Endre, Parti Nagy Lajos beszélt, olvasott fel a nyolcvanas évekről; szeptember 30. Kornis Mihály estje; október 6. Petri György estje; október 7. Rakovszky Zsuzsa, Garaczi László és Zalán Tibor estje; október 10-14. a nyolcvanas évek legjelentősebb színházi előadásainak vetítése; október 14. Forgách András beszélget az előadások rendezőivel; október 17-20. Gothár Péter, Bódy Gábor és Jeles András filmjeinek vetítése; október 20. beszélgetés az alkotókkal, közreműködőkkel; október 21. a Kortárs folyóirat estje; október 28. Cseh Tamás estje; november 6. Kortárs ZeneMűhely: „Play back” koncertje, továbbá önálló estje lesz Márta Istvánnak, valamint Bere-

ményi Géának. – Butak András *Ninive könyvei* című kiállítását tekinthetik meg az érdeklődők a Dorottya Galériában szeptember 23-tól október 16-ig. – Ugyancsak itt rendezik meg *Quietus* címmel a Sydneyi Magyar Műhely kiállítását október 22. és november 12. között. – A Műcsarnok kiállítási csarnokában a berlini és budapesti főiskolások *Helyszínelés* című kiállítása október 8-tól 30-ig látható. – Júlíus Gyula kiállításának adott otthont a székesfehérvári Szent István Király Múzeum szeptember 3. és október 2. között. – Mújdricza Ferenc és Mújdricza Péter *Kőben repülés (első kör)* című kiállítását, mely a Kuny Domokos Múzeum rendezésében augusztus 21-től volt megtekinthető a tatai várban, Wehner Tibor művészettörténész rekesztette be szeptember 25-én. – Korniss Dezső dr. Merics Imre gyűjteményében található műveit állította ki a pécsi Művészetek Háza a tetőtéri galériában augusztus 17. és szeptember 6. között. – A Pécsi Galéria Aknai Tamás művészettörténész válogatásában állította ki Kálmándy P. Ferenc, Kismányoky Károly, Lantos Ferenc, Rádóczy F. László és Valkó László munkáit szeptember 1-től 25-ig. – A Pécsi Kisgalériában Barabás Márton festményei szeptember 8. és október 2. között voltak láthatók.

*

MAGYAR KÖNYVVÁSÁR – PÉCS. A Pécsi Orvostudományi Egyetem aulájában ez évben is megrendezték a Magyar Könyvvásárt. Szeptember 14. és 17. közt mintegy 80 hazai és határon túli könyvkiadó állította ki kiadványait. A vásár hivatalos programjához számtalan, a kiállítók által szervezett rendezvény kapcsolódott, egyebek mellett író-olvasó találkozók, könyvismertetések, vetélkedők.

*

A KALLIGRAM OKTÓBERI SZÁMÁNAK TARTALMÁBÓL. Svetislav Basara: *A semmi urai* – Dippold Pál, Grendel Lajos, Danyil Harmsz és Rentz Mátyás prózája – Bettes István, Miron Białoszewski, Bozsik Péter, Böjti Gábor és Krausz Tivadar 5 versei – Václav Černý és Jan Patočka tanulmányának folytatása – Egyed Péter és Vasadi Péter Dippold Pál *Schwarzenegger el volt utazva* című regényéről.

*

HIBAIGAZÍTÁS. Szeptemberi számunkban, Mészáros Sándor *Az első olvasó* című, a hatvanéves Ilia Mihályt köszöntő írásáról a nyomda hibájából lemaradt a szerző neve. Csekély vigasz, hogy a tartalomjegyzékül szolgáló címlapon olvasóink ezügyben eligazodhattak. Elnézést kérünk az érintettektől a hibáért, a nyomda nevében is.

ZEKE GYULA

A motoros

Menni kellett. Új lakásuk közel feküdt a Kulich Gyula térhez, de nem volt messze a Fűvészkert sem. Két tágas szoba, az egyik nagyobb, mint a másik. WC a fürdőszobában, egy-egy patkány olykor öt emeletet úszott, hogy a pereméről nézelődhessék. A házat ivós, sápadt, esetenként meg épp élénkpiros arcú emberek lakták. Csend, visszafogottság, s bizonyos nyers kíváncsiság elegye gomolygott a függőfolyosókon. A lépcsőház fény után sóvárgott, a vicelépcső szűk köveit hős félelemmel tapodta az élni vágyó gyermekember. Akiaknak volt televíziójuk, Broccoliéknak kisképernyős Kékes, semmiképp sem kerülhették el a tévétleneket. Bekopogni csak úgy beszélgetni, vagy kérni valami izét a főzéshez mindig megmaradt túlzott, be nem vett gesztusnak, gyerekestől bevonulni Foxi Maxit, netán egész estére Angyalt nézni lehetett.

Gyakori szenvedély volt az öngyilkosság. Az ötödiken ketten is a rabjai voltak. Meg akartak halni? Valamennyire bizonyosan, mindenesetre nem egyedül. A hűvös udvar émelyítő mélyét ők is félelemmel méregették, csak a gázt nyitogatták magukra minduntalan. Egyikük masszőr volt, kifogástalan Jávor Pál. Broccoli három éves húga találta meg. „Álmos bácsi a kövön alszik” – újságolta barna szemmel. Jolán meg, férjtelen nő, valósággal rabja volt a gáznak. Úgy szívta, mint más az ópiumot, s nem is bírta sokkal rosszabbul. Tizenhetedszerre végezte be, a köztes évek jó részét Broccoliék porhanyó foteljában töltötte, kötött. Broccoli nem értette, mit köt annyit, télen-nyáron, hát az Úristen pulóvere nem elég? Már sercegett a tévé, őt s öccsét lefektették, a szülők a fotelban aludtak, Jolán kötött. Különben Jávor Pál is, ő is vidám emberek voltak, szíves társalgók.

Zarándi néni volt a házmester. Liftje rézgombokkal ékes, zöld filc a belseje, a tükör mindenkire visszanézett. Zarándi néninek hihetetlenül kis lakása, s alig hihető két nagy fia volt. Mindkettő példás, remek úriember, agglegények, közel a negyvenhez, tán már túl is jutva rajta. Broccoli láthatta, az agglegénység szakma, amivel csak ilyen borotvált, mélyhangú emberek próbálkozhatnak a megélhetés reményében. Zarándi néni kövér volt, szellős és igen kancsal. Broccoli tartott tőle, szülei nélkül semmiképp sem szállt volna liftbe.

Pince volt, kanyargós, rekeszes. A tűzifa helykímélő, biztonságos összerakása komoly szakértelmet kívánt, amivel Broccoli öccse nem rendelkezett. Apja egy ízben mindenestől kilógatta Broccolit a Baross utca fölé, nézzen körül, oda esik, ha mint tornaszernek ugrik az ablaknak. Budapest túlkölt, fröccsözött, rumot ivott és kávé.

A rendőr nem volt tréfadolog. Vasmarokkal elvitte volna Broccolit, ha az óvónők csak egyszer is beváltják fenyegetésüket. Idáig nem fajult a helyzet, de egy rozsdás őszi napon Jutka néni a vörösén izzó kályhaajtóhoz nyomta a kezét, ne pajtásával, avval hadakozzék. Broccoli azóta is hűséggel őriz egy vagina-alakú forradást a kézfején.

Egy kedden tót nőrsze – ki vagy négy évre a Baross utcában is a társuk maradt – leküldte szembe tejért. A szülők dolgoztak, húguk még nem élt. Oly agresszív volt az intellektus: „Az útra lépve balra kell nézni!”, egyszer a végére kellett járni, mi van jobbfelől. Bazalt volt, béke. Kis ütés a sípcsontján, s egy motoros a levegőben. Ámulva nézte, mint ordít, forog barna bőrköpenyében, majd terül végül el, épp mint Kandúr Bandi. Megállt, halványra vált, oly halványra, minők a német lányok, ha leveszik a hátizsákot. Átkevergett valahogy a járdára, hol egy táskás úr mindjárt feddőleg simogatni kezdte a fejét és arról faggatózott, vajon nem mondták-e Broccolinak otthon és az iskolában, hogy balra kell nézni, ha az úttestre lép. Broccoli makogott valamit, dehogynem, épp ez az. Gyalog rohant föl, nem mert szólni Zarándi néninek, fönt se szólt semmit, még öccsének sem, pedig egyébként mindent elmondtak egymásnak. Szerencsétlenségére tót nőrsze újra leküldte, ezúttal prézliért. Elhatalmasodó félelemmel kanyargott a hűvös márványtömbökön, a kapu mögött nagy levegőt vett, s kiszökött. Az volt a terve, megkerüli a háztömböt, és az Illés utcánál, a sarki közértben veszi meg a prézlit. A szökés és a megkerülés sikerült, de átmenet a zebrán észrevette valaki. Amennyire kivehette, egy vatelinkabátos nő volt, ötven körüli. A rendőrök, az egész Baross utca, vagy kétszáz kereső ember, mind őt nézték. A nő karja, mutatójaja egyre követte. Megvette a prézlit s fölrohant, ismét a kerülőúton. Most már nem bírta tovább, kitálalt mindent. Az ablakhoz futottak. A motorost éppen akkor vitte el a mentő. Meghalt, semmi kétség. Keservesen zokogtak. Mariska néni gyermek volt maga is, nézőszöge miben sem különbözött az övéktől. A dolgok s a képzetek osztatlansága, tapintott és vágyott, megélt és kivetített valóság egyneműsége egyként jellemezte mindhármukat. Ami azonban Broccolinál és öccsénél gyermeki személyiségállapot, tót nőrszüknél bevégezett egész, zempléni falujának régmúltból megörökölt háborítatlan univerzuma volt. A temetőzés nála afféle kapcsolatápolás volt a túlvilággal, nem hivatalos látogatás. A felek megülnek kicsit, kibeszélik magukat, majd örvendenek, hogy régi, meghitt viszonyukat ezúttal sem zavarja semmi. Kísértetek, szomszédasszony? Bumbus, szél? Pokol, piac? Számára mind egyetlen valóság részei voltak.

Most tehát baj van, nagyon nagy baj, a motoros meghalt, őrjöngve kétségbeesni, zokogni kell, rettenetesen félni, mert összetartoznak, és mindhármukat elviszi a rendőr, és börtönbe zárja, külön cellába, a bíróság ítélni fog, és mindahányan a bitófán végzik. Jött egy rendőr. Kinyomozta, hol laknak – csak nem Zarándi néni vallott? –, és jött értük. Csöngetett. Bent feküdtek, összekapaszkodva zokogtak három ajtó mögött, a nagyszoba poros parkettáin. A rendőr vagy ha-

tot csöngetett, majd elment. Amennyire mertek, újra kikandikáltak az ablakon. Már oszlott a nép, a mentő visszahozta a motorost.

Broccoli és öccse egy ízben csúnyán megugrasztották Mariska nénit. A tej, ha kifut, nagy baj. Odalesz az egész, s kiszellőztethetetlen kozmabűz telepedik a lakásba. A „Fut a tej!” vészkiáltás volt, mint „Ég a város!”, „Atomvillanás jobbról!”, vagy „Ne lőjj fiam...!” Mariska néni a konyha sarkában turkált egy ki-mustrált sparheltten, az volt a szennyesruha-tartó. Jó előre megbeszélték a dolgot, elkiáltották magukat: „Mrsskanéni fut a tej!”. A gázon, mely úgy két és fél méterre volt a saroktól, épp semmi nem főtt. Tót nőrszük bekötött fejfel – mindig kendő volt a fején –, dagadt bokákkal, lebbenő köténnyel repült. Hiába látta, üres a gáz, meg már nem állhatott. Broccoli és öccse fetrengve vinnyogtak. Omlott a könnyük, de nem azért, mert Mariska néni szeplőpöttyös kis kezében valami cipővel hirtelen, de most csak lassan párolgó haraggal hasogatta őket.

Grog

Broccoli s barátai elhatározták, egy mindannyiuk számára kedvező napon – nem volt könnyű megtalálni – múltjukba merülnek. A sors úgy hozta, érzékeny éveikben valamennyien megfordultak a Józsefváros meg a Ferencváros különféle tájain. A kitüntetett pontok körkörös, derűs utat ígértek, melyet a Blaha Lujza téren volt célszerű megkezdeni. Kikötés volt még, minden útjukba eső helyen isznak valami töményet, s csak úgy mennek tovább. Előre gyűjtöttek, nagy adag pénzekkel érkeztek, hogy az egyébként megszokott szűkölködés miatt ne maradjon rejtve semmi. Vasárnap volt a megtalált nap, mely napon Budapesten sok minden zárva tartott, végigjárhatónak tűnt az út.

Igaz, volt grog is. Miriam őrizte egy vastagfalú flaskában. Elhűlve ugyan nem az igazi, viszont ők a kora délutáni órákra bizonyosan fölforrósodnak, így kedves italuk délután is igazi grog lesz. Broccoli még agglegény volt, barátai viszont, Miriam és Arthúr, Márta és Albin régi párok. Meglehetősen emberek mind az öten, részben őszülők, s – akkor még Broccolit nem számítva – szülők is. Dél előtt indultak, tíz órakor, Márta és Albin nélkül. Csatlakozásuk háromkor volt esedékes a Nagyvárad téren. Ők viszont mind a Röck Szilárd utcában születtek, melyet látogatásuk idején Somogyi Béla utcának hívtak. Szülőthotonuk régóta a Gerontológiai Intézetnek adott helyet. A környéken semmi nem volt nyitva, kénytelenek voltak mindjárt a grogba kortyolni. Forró volt, kedves. Sok tanulsággal az indulás nem szolgált. Az emberek többsége tudja, hol született, de ha nem tudná is, nagyot akkor sem tévedhet, nagyobbbat semmiképp, mint a Földgolyó. Mosolyogtak, azután nevettek, úgy néztek egymásra, mintha édes csecsemők volnának, mindenki a magáé, gyűrött, malacsín képpel, és milyen ennivalók.

Kelet Párizsa egész kihaltak bizonyult így vasárnap. Igaz, enyhébb volt a bűz. Elérték hamar a Krúdy Gyula utcát. Igen sajnálták a bronzkölyköt, hogy ily csúnyán rajtakapták a csirkelopáson, s most már ott szégyenkezhet az idők végezetéig, midőn elemésztí majd egy neutronzápor. A 32-es Mária Terézia házi-ezred hősiezen állta a teret. Ott, a tér és a Lenin körút sarkán végre nyitva volt a Vidám eszpresszó, azóta már a McDonald's birodalom része. Ihattak egy unikumot kevéske sörrel, meg kávé, miből Miriam vagy tizenkettőt fogyasztott el minden közönséges hétköznapon. Testük ígéretes állapotba került, lelkük nemkülönben, megannyi Auer az igazgatóhoz menet. Közben jobb híján való művészettörténeti vita kerekedett. Miriam vetette föl, vajon miért csinálják az emberalakú szobrok többségét másfél-, kétszer akkora, mint az igazi ember. Nehezen érthető, hiszen így ők nem emberek, óriásoknak kicsik, isteneknek még inkább. Arthúr kész volt máris a válasszal. Összeszokott vitatkozók voltak, a hatvanas évek gyermekei, kik valami Broccoli előtt ismeretlen frissességet őriztek bévül. A nyolcvanas évtized már nem az övék volt. Nos, Arthúr olyasmit fejtetett, igen, így van, és figyeljék meg, ezek többnyire az első világháborúban elesett katonák. A szobrok tehát azt közlik velünk, hogy az ő haláluk nagyobb, értelmesebb halál, mint a mienké, civileké, nem véletlen viszont, hogy a szellemi emberek szobrai, melyek ugyanebben a korban készültek, már emberi léptékűbbek, gyakran mellszobrok, ami mutatja, hogy az államférfiak, de főként a tudósok és a művészek alfelét bizonyos szemérmesség övezte, s a közönség megelégedett azon testrészekkel, ahol az ész és a szív lakozott. Nem véletlen ugyanakkor, hogy a szocialista művészet, miközben evilágivá vélte tenni a misztikus és metafizikus távlatokat, visszatért az ókori birodalmak megalomán formáihoz, persze ügyetlenül, félelemtelenül, esetlen pőreséggel. Ezért melegítenek vízfejű hülyegyerekek a Népstadion mögött, s ezért akkora Dózsa György a Tabánban, minden idők lázadó parasztjai alája állhatnának. Broccoli még hozzátette, a város galambjainak mindenestre kedvére van a helyzet, érdemükül kell fölronni emellett, hogy felekezeti és világnézeti különbségre való tekintet nélkül minden szobrot egyformán púposra rondítanak.

A Horváth Mihály térre értek. A Baross utca már régi jó környék volt, Broccoli valami hatást várt, jött is. Elkedvetlenedett. A Baross presszó, mi jobboldalt rögtön a tér után következett, zárva tartott. Az utcából csak a kosz volt a régi, összement, megrövidült, széles útfolyamból most már utca lett valóban. Annak idején az a hír járta, valahol erre lakik a táncdalfesztiválok feneleánya, Zalatnay Sarolta. Broccoli mindig dobogó szívvel vásárolt, hátha összefut vele, s közelről is megnézheti. Nagy lassan elsétáltak tehát a Tisza eszpresszóig. Megkönnyebbülésükre nyitva volt. Broccoli várakozó arccal nyúlt a kilincs felé. Egyetlen süteményt szeretett gyermekkorában, a Stefániát. Az ékalakú szeletek finom kakaóporral megszórva, útrakész szakaszokban sorakoztak a kivilágított üveg-pult mögött. Volt zongorista, énekes, meg sok ember, kik egymás felé hajolva kávéztak, rumoztak, pőfékeltek, s epikus figyelemmel beszélgettek. Ez a figyelmes készség a hetvenes évtizedben eltűnedezett az arcukról. Ilyesféle színpadkép volt Broccoli emlékezetében, midőn benyitott. Tudta persze, valami egészen más következik, ami eléje tárult, mégis lehangolta. Nemcsak Stefánia nem volt, de semmiféle sütemény, csak hűvös szürkület. A pult szennyes bari-

kád, a harcosok barátkoztak éppen, szűrös tekintetük mégis valódi rugós bicskát helyezett kilátásba bármi csekély összeütközés esetére is. Broccoli nem mer- te elengedni a kilincset, csak miután sietve kifordultak. Az utcán megint bele- kortyoltak a grogba, valami hely most már nagyon kellett. Jött a ház, hol Broc- coliék laktak a hatvanas években. Zarándi néni már nem élt, de a kapualjban még ott függött a régi lakónévtábla, rajta a nevükkel. Az úttesten neheze- re esett barátainak megmutatnia a helyet, hol a motorost fölborította, a Baross utca túloldalán már hatalmas panel-ezred bitangolt, el egészen a Fűvészkertig. A Ku- lich Gyula téren, a Karácsony Sándor utca tövében, végre nyitva volt a Kalász eszpresszó. Emberek is voltak, esély nyílt kis megnyugvásra. Az unikumok meglepő hamar az asztalon remegtek, a sörök is. Miriam itt más pályára állt, szódával kísért. Volt fasírt, de a terveikben komótos ebéd szerepelt, rántott sze- let uborkasalátával, sok sörrel, előtte újházi tyúkhúsleves erős paprikával, végül somlói galasek, egy arra alkalmas helyen.

Korán volt, talán ha dél. Most először ülhetek bele amúgy békével a napjuk- ba, hosszas társalkodásra készen, a még el nem használt idő derűs birtoklásának nyugalomával. Az út nagyobbik része előttük állt. Miriam és Arthúr barátsága Broccoli számára mást is jelentett, mint keleti jellegű személyes közelséget. No- ha években mérve semmi komoly különbség nem volt köztük, Miriamék része- sei voltak a hatvanas éveknek, mindama nyilvánosságot hiába áhító új kultúrá- nak, mely alig volt, máris szétesett, létrehozói testi-szellemi épségével együtt. Broccoli – ki azokat az éveket vidéken töltötte – révükön részesedhetett e kultú- rából. Igen, ez a pontos kifejezés, hisz nem pusztá híradást kapott tőlük, nem tá- volságos művelődéstörténeti leckéket.

Hogy miből lehet történelmet csinálni, sosem elhatározás, sosem politikai engedmény, vagy tiltás kérdése. Csak egy dolog számít, befejezte-e már a kor- szak önmagát, lekerekítette-e formáit, melyekbe beléfogott, elvégezte-e az utol- só simításokat önnön képén. Ami a hatvanas éveket illeti, útjuk idején, 1986 ta- vaszán erre nézve nem lehetett megnyugtató kijelentéseket tenni. Véget értek persze, több értelemben is. Mindenekelőtt elmúltak. Van az időnek egy üres, nyers nerhtörődömsége. Akkor is múlik, ha a szellemi-lelki történések elakad- nak, ráhорzsolódnak a kor érdes falára. Gusztus kérdése, mondták épp Ar- thúrék, hol vonjuk meg a jelen idejű, saját törvényeinek és örvényeiben élő kul- túra határát. Az utolsó ilyen gesztus számukra, legalábbis ezt emlegették a leg- gyakrabban, a Kex volt. „Bizony már régen volt mikor még együtt élt a csa- lád...” Épp akkoriban történt, egy koncertre hazajött az NSZK-ból Baksa-Sós Já- nos. Nem játszott semmit a régi dolgok közül, oldaltlógó kis copfokban volt a haja, s valami szövegtelen, jóllehet nem ének nélkül való izét rögtönzött a gitár- ján, nagy tehetséggel. Arthúr igen részeg volt, csak üvöltözött: „Hohó! A család! A család! Hohó!”

Nos akárhogy is, a Kex óta másfél évtized elmúlt. Sok idő. Kétszer kicserélő- dik az ember sejtállománya, megőszülhet, mint Arthúr, a bőre veszít rugékon- yságából, s számos alkalma van meghalni. Romlanak a fogai, a szemei, lelassul a pályán (bár a technikája csiszolódhat), s ami a legintőbb jel, megcsúnyul a nagy- lábujja. Számosan nem békültek meg ezekkel a kilátásokkal, s miként Baksa-Sós, a szabad világ felé vették útjaikat. Miriamék csak maguk négy-öt ilyen embert

emlegettek folyton, egykor közeli barátaikat, kiket azóta nem is láttak, egy kiábrándító, szinte kétnyelvű – már kétféle magyar nyelven folyó – találkozót leszámítva. Véget értek tehát, de semmiképp sem fejeződtek be a hatvanas évek. Ott csillogtak például Miriam és Arthúr szemében. Arthúr egyszer sírig tartó szerelmét bizonyítandó, azon sárosan megevett egy patkányalakú répát, amint a zöldséges a kosarukba vetette. Volt bennük valami szeretetreméltó képtelenség az egykori önmaguktól való elszakadásra. A nyolcvanas éveket, a személyiség szétesését egy külső, hányódó, étellel bíbelődő, s egy mindezt belülről szomorún figyelő hallgatag énre nem tudták, nem akarták tudomásul venni. Nem kímélték magukat, egymást sem, s kutyaszenvetéssel viselték a következményeket. Ezt bírták, de összeroppantak volna, ha beállnak közvitéznek a Lennon utáni kor reményvesztett, tompán pislanó, fojtottan érzékeny emberezeideibe.

A derűs ajkú unikumozás megakadt egy könnyednek tetsző kérdésnél, a kivándorlás kérdésénél. Ahogy Arthúrék emlegették a dolgot, milyen sokan elmentek, igen kiváló emberek, abban lendület volt, valami elismerés a hanglejtésben, de egy alsóbb regiszterben keserűség is. Az elismerő hangsúly – „Nagyon jól tették!” – azt jelentette, tényleg nagyon jól tették, mert itthon éppen tehetségük, s fokozottab érzékenységük okán bizonytalankodó alkoholisták, jellemük hagyottak, pénztelenek, öngyilkosok lettek volna, vagy túl átlagos, érzéketlen házások, egykori énjük fölötti megbocsátó emlékezéssel. Kint meg – így hitték legalábbis – mindegyikből lett valami. Meg az is benne volt: „Helyettünk is tették!” A keserűség azonban csak látszólag volt utólagos ítélet saját másfajta döntésük fölött. Inkább sajnálták őket, kik elmentek, azt a sok lehetséges harmadik életet, amivel ők is próbálkoztak, meg az egészséget, ami lehetett volna. Igen, azok az emberek – biztos nem könnyű kézzel – megölték magukban azt a harmadikat, ez a sok részhalál összeállt, s bevette magát a magyar kultúrába, ebbe a végképp kimúltni mindegyre képtelen, halkán köhintő alakba.

Broccoli igyekezett elszakadni az otthoni nézőponttól. Mindez persze így van, fejtegette, tán még ilyebből is, csak ismerjük meg egyszer közelebbről a kivándorlási adatokat, mégis, aggodalomra semmi ok. Hisz figyeljék meg, a modern kor legsikeresebb nemzetei, vagy hát mi a fenének lehetne nevezni őket, meg azok, amelyeknek nem minden, de sok minden sikerült, a legnagyobb népességkibocsátók is voltak egyben. Az angolok elterjedtek a Földön, mint valami betegség, amivel már csak együttélni lehet, spanyollal, olasszal tele a világ, s így tovább. Mégse lehet mondani, hogy Anglia, Spanyolország, vagy Olaszország, mint szinte csak kibocsátó országok, mára alulfejlett vidékek lennének, ahol hemzsegek az analfabéták, és nem tudjuk, kivándorlás nélkül milyen kultúrát, milyen gazdaságot csináltak volna, de így is megteszi. Látnivaló emellett, ma a világ legvigasztalanabb helye az Egyesült Államok, az egyetlen hely, ahová csak mentek mindenhol, ahol az őslakosok pusztá regényhőssé lettek, ahol valóban és teljesen sikerült elszakadni a terhes, elmaradott hagyománytól, ahol sikerült megcsinálni a társadalmat, mely hihetetlen eredménnyel használja föl mindig mérhetőre nyomorított céljaira az emberi sekélyességet, melyet érdeknek nevez, ahol járva olyan érzése támad az embernek, grandiózus díszletek között mozog, s amely ezért mára – legyen mégoly szabad, istenes és tudo-

mányos – a Föld rugékony ugródeszkájává lett, mely haláltmegvető hetykeséggel az időtlen térbe lendít. Ami meg a Keletet illeti, nem Magyarország az egyetlen hely, amelynek diaszpórája Nyugaton szinte megteremtette önnön virtuális, olykor jobbik mását, sőt. Az elüldözött, elmenekült, kedvesegetten búcsút intő Lengyelország, Románia vagy Oroszország nagyobb, mint az a másik Magyarország. Mégis van lengyel, román, orosz, s van magyar kultúra is. Lehet vitatkozni, hogy *A Mester és Margarita* megér-e húszmillió, vagy a pravoszláv Isten bocsássa meg hány halottat, hogy az *Iskola a határon* elég fizetség-e a huszadik századi magyar kálváriáért, mindenesetre ezek a művek megvannak, és a jelek arra mutatnak, vannak még tartalékok, odébb van még a valóban végleges halál, a kultúra halála. Emigránsaink néha hazajönnek, sírnak a temetőben, meg borozás közben, de visszatelepülni nem fognak. Előbb-utóbb asszimilálódnak, ez nagyrészt már meg is történt, a fonalat el nem eresztők kicsiny intellektuális csoportok, vagy konok-szomorú magányosok csupán. Egykori magyarjaink utódai ma amerikai, ausztrál, svéd, argentin polgárok, kik esetleg nem is tudják, hogy Magyarország a világon van, és ez jól van így. Ha a magyar kultúra kimúlik, nem kár érte, nem miattuk lesz, s ily módon nem marad más dolgunk, mint eldönteni, hol élünk, s ha úgy döntöttünk, hogy itt, őseink vérrel és bajjal szerzett medencéjében, akkor nehéz szívvel szerencsés utat kell kívánnunk azoknak, akik elmennek. Ha meg itt maradtunk, harcolni érdemes azért (mosolyogtak közben, oly bolsevik volt a szó), hogy elmúljon ez a komonista izé, újra legyenek kávéházak, mélyen érző szakácsok, tatarozott épületek, kevesebb bűz az utcákon, öntött lámpavasak, keramit, s árnyas szájalom a szemekben. (A történeti igazsághoz tartozik, e kívánságok közül utóbb az az egy vált csupán valóra, amiben akkor a legkevésbé hittek.) Az unikum maradékával már arra koccintottak, ami keveset ez ügyért tehetnek, meg is fogják tenni, jóllehet nem ajánlhatják föl birtokaik egy évi jövedelmét valami nemes célra.

Szedelőzködtek s leereszkedtek a Kálvária utcán. Nem lett több a nép, gyors emlékszavak pörögtek, Dugonits utca, Broccoli egykori iskolája, kocsmá semmi. Csillogott a szemük, de józanok voltak. Diószegi utca, majd emlékekkel iszamos fordulat balra, a Sárkány utcába. Broccoli régóta tudta, oda a keramitkehely, csak abban reménykedett, hogy a Mező Imre út felőli sarkon megvan még a kocsmá, hol az áldott Béla bácsi annyi fröccsöt hörbölt. Megvolt. Ott azután a fásírt mellett döntöttek, csak hogy jobban bírják az italt, a rejtélyes Ferencvárosban még komoly föladatokat vártak rájuk. Nem volt unikum, át kellett térni a rumra. Nyers volt, erős, sok. Miriam szódával kísért, Arthúr és Broccoli csapolt sörrel. Pocsék volt, szénsavtalan, s nem elég hideg. Miriam meg Arthúr rágyújtottak, Kossuthot szívtak mind a ketten tizenhárom éves koruk óta. Arthúr pontosan úgy gyújtott rá, mint a Hajnóczy-alakmás, kapaszkodással, hogy rögzítse a világ éppen elért pillanatát, a viszonylag nyugodt állapotot, mely összegzése volt addigi élete sikerének, amennyiben nem halt még meg, s valami több is, kevéske bizalom önmaga és a világ iránt, mely képes elhessegetni ideig-óráig a létezés hiábavalóságának tompa nyomását.

Van egy kezdeti szakasza a részegségnek, már az alkoholt bíró, de rendszeresen nem vedelő embereknél, amilyenek ők is voltak. Gyorsabbá, fényesebbé teszi az elméműködést, pontosabbá a mondatokat. Fölcsillannak a nyelv ér-

zéki erői, s a beszélő teljes világról való tudása oda sorakozik az ajka mögé, bármely pillanatban hangalakra fordulni készen. A rumtól mind a hárman ilyen állapotba kerültek. Miriam szemében ugyanakkor megjelent az ismerős intés: „Lassabban, fék, bajok lesznek!”. „Ugyan, ne hülyéskedj!” – mondta ilyenkor Arthúr, „Már hogyan rúgnék én be?” Meg azt is mondta: „Namármost! Csókold meg a számárfost!”

Egy vasalódeszka alakú pultot vettek birtokba, alsó polca is volt. Miriam ott-honos mozdulattal csúsztatta rá a táskáját, benne a maradék groggal. A söntés felől latyakos csörömpölés zaja nyomult egyre. A népek békésen, mesébe illő csúnya arccal álldigáltak. Egy fogatlan férfitorzó oda is jött hozzájuk, egész pontosan Arthúrhoz, s kért tőle egy szál Kossuthot. Ezek az alakok – Broccoli nem egy ilyen jelenetnek volt tanúja – csuda-pontos emberismerettel szúrták ki maguknak Arthúrt. Jóságos manóképe volt, farkcsontig érő szürke haja, hosszú szakáll, s drótkeretes ókuláréja, épp mint Weisznek. A torzó megkapta a cigarettáját, tüzet is kapott, de mindez nem volt neki elég. Annyira elszokott tőle, hogy emberszámba veszik, elérzékenyült, s igen forszírozott egy kézzszorítást. Miriam s Broccoli aggódva figyeltek, de Arthúr nem mondott csődöt. Pontosán tudta, az efféle ördögöknek ez még a cigarettánál is jobban kell, hogy közel jöjenek, egész közel, susmorogjanak perceként át, köszönik nagyon a cigarettát, megmondják a nevüket, tisztességgel vannak, hogy egyáltalában vannak, és meg ne haragudjon az úr – akkor Arthúrnak kellett bemutatkozni –, s közben a bal kezüket, amelyik nem koszosabb, mint a jobb, rászorítják a kézfejére, köpődnek, szaglanak, könnyeznek. Arthúr rezzenéstelen arccal állt az árban. Embere igen kapkodta a levegőt, már csak egymáshoz illeszkedni képtelen szótöredékek potyogtak a szájából, hogy Arthúr, a hölgy és a barátjuk milyen kiváló emberek. Égő cigarettája szertelenül ugrált. Veszély fenyegetett, domesztikálódik, s ottragad. Utóbb egy rózsalugas-arcú, húgyharisnyás hölgy visszarángatta a pultjához. A rum nemcsak odabent, künn is elkezdett munkálkodni. A Sárkány utca végre puha, zsongó, bensőséges lett, mint valaha. Közel jött, ölelt, simogató, oly lágyan, ahogyan csak a kockakő tud. A Mező Imre út vasárnapi nyugalommal vonult, a Golgota újra a régi, szorongó hívással intett. Hányszor sétáltak tót nőrszük kezét fogva arra! A megváltó s a latrok most is ott feszültek rozsdamarta vaskeresztjeiken a Ganz Mávag végeérhetetlen szerelőcsarnoka mellett. Golgota. Félelmesebb szót azóta sem lelt Broccoli édes, rokontalan nyelvében. Ahogy kinézett, már nem zavarta, hogy a kedves, szabadlépcsős fapadosok helyett kerge csuklósok zúgtak ide-oda a szemei előtt. Itt volt az idő, a második kávé ideje. Úgy volt közöttük, idegen szemnek kissé túlzó módon, a kávéval is koccintottak. Rituálé volt ez, de mindjárt annak a paródiája is. Semmiképp sem akartak rossz érzéseiknek ideológiai, végképp nem politikai formát adni. Megvetették s mélységesen lenézték a rendszert, amely megnyomorította őket, ám utálatukat igyekeztek gyors átokszavakba tömöríteni, hogy mihamarabb a számukra egyetlen valódi kérdésre összpontosíthassanak.

Beszélgetések meglehetősen egyöntetűséget mutattak éveken át, s többnyire akörül forogtak, megvan-e még, vagy már elszakadt a fonál. Arthúrék ezenfölül lapalapítási terveket dédelgettek. E lap kizárólag az igazi irodalomnak adott volna helyet, meg visszamenőleg mindannak, ami a hatvanas években, a hetve-

nes években, és a nyolcvanas években nem kaphatott nyilvánosságot. Broccoli apró részletekig kimunkált, kész kávéházi tervekkel hozakodott elő, melyek nem csupán a szükséges anyagi alapokat nélkülözték, de minden alkalommal abba a kérdésbe torkolltak, vajon lehet-e törzsvendég az ember a saját kávéházában, meg kávésnak és szellemi embernek lenni két egészen külön dolog, s nem biztos kudarc-e csak próbálkozni is a vegyítésükkel. Két körülményben biztosak lehettek. Tudhatták, hiányérzetük nem magánügy, bár örök kérdés maradt, vajon túlterjedt-e a hasonszőrű alakok lassan táguló körén. Teljességgel megelégtették azután a hagyományos kelet-európai áldozati szerepeket, a pusztító-pusztuló értelmiségi sorsokat. Nem akarták, hogy sorsuk legyen, épp csak azt, hogy életük. A komolyan nem remélt politikai fordulattól mindössze annyit vártak, adja meg a lehetőségeket a társadalom és a kultúra számára, majd hagyja békén őket, észrevétlen legyen, mint a levegő a tizennyolcadik században. Hogy ki pénzeli majd az ügyet, arra nézvést nem voltak elképzeléseik. A kultúra felé törekvő magyar tőkésosztály körvonalai nem mutatkoztak a bizonytalan jövő láthatárán, de a kultúrát megvető új osztály is csak készülődőfélben volt. E mostani kávézás már oldottabb állapotban találta őket. Miriam mindjárt avval kezdte, nem töltöttek-e máris nevetségesen sok időt a vágyakozással, hisz akár-hogy nézzük, már abban a sötétlő erdőben járnak, s egyikük sem fest úgy, mint ki képes volna valami másik életbe kezdeni. Meg mit tizenkilencedik századoznak itt, hisz az nem csupán elmúlt, de gyermekében igen le is vitézlett, vagy mi rosszabbat tudnak elképzelni két világháborúnál, a nácizmusnál, a bolsevizmusnál, s egyáltalán minden tekintetben a huszadik századnál?

Arthúr szeretett belefeledkezni Miriam kétségeibe, régi szereposztás szerint ez vallomásszámba ment náluk. Mindössze annyit mondott: „Hm, igen!”, majd egy slukk után megtoldotta, mind a hárman tehetség nélkül való átlagemberek, s többre valószínűleg nem is viszik, minthogy isznak, például most is itt, s arról beszélgetnek, amit mások valamikor már megcsináltak. Ez volt a pont, hol mindketten várakozó tekintettel sandítottak Broccolira, na, most ő jön. Jött is rendre, mert Arthúrnak ez a hajlama az önmegvetésre, ez a lelkesen nyomott önócsárlás mindig fölbosszantotta. Most annyira fölbosszankodott, újabb kör rum megrendelését indítványozta. Arthúr már indult is a söntés felé, de Miriam vészjósló tekintete megállította. Miriam a megállapodásukat emlegette, mely szerint mindenütt csak egy töménytet isznak, s az itt már megtörtént. Gondoljanak emellett az urak a fáradságos útra, mely még előttük áll, a Józsefvárossal lassan megvolnának, de még életet kell lehelniük a Ferencvárosba is, majd valamikor emelt fővel hazatérniük. Ez mind igaz volt, Arthúr meg Broccoli gondterhelt arccal álltak. Az út bejárására vonatkozó terv nem volt ugyan papírra vetve, esetleges megszegése annál kevésbé volt lehetséges. Broccoli, ki még az apai vonal nemes-lateiner ága révén örökölt valami jogértelmező hajlamot, átvette a szót. Emlékezzék Miriam, legalább kettő, ha nem három olyan hely mellett haladtak el, hol biztonságos nyitva tartással számoltak, melyek mégis zárva voltak, tehát ezt a második itteni rumot bátran, szerződészegés nélkül tekinthetik úgy, mintha a két-három hely közül legalább az egyik nyitva lett volna, bizonyos értelemben evvel a második rummal bizalmat szavaznak a jobb sorsra érdemes kerületnek, továbbá vegye tekintetbe, még vagy másfél órájuk van az Al-

binékkal való találkozásig, addig pedig – ő ismeri a környéket – semmi nincsen, ami egyáltalán nyitva lehetne, onnan viszont ötösben ebédelni mennek, ami majd gond nélkül elintézi a gyomrukba került italokat. Miriam elgyöngült: „Hát jó!”, de ő semmiképp sem iszik most még egy rumot, mert ismeri az urak szervezését, de a sajátját végképp, s egész meg van győződve felőle, ha most még egy rumot iszik, akkor nem az ebéd fogja elintézni a gyomrában az italokat, de fordítva, emezek azt, ezt viszont nem engedheti meg magának, mert úgy érzi, estefelé még komoly föladatak várnak rá. Az utolsó szavaknál Arthúrra nézett, kérlelő, lágy tekintettel. Arthúr ezt – ugyancsak régtől ismerős bizonyossággal – már jóváhagyásnak vette, s bevégezte a söntés felé tartó, percidőre megakaszott útját.

Az újabb rum első kortya után – kísérő sörök a körbe foglaltattak – Broccoli elfogadta a szál Kossuthot, s rágyújtott. Ez is, hogy ő Kossuthot szív, különleges alkalmak számára volt fönntartva. Igen, fejtegette, valószínűleg alig volt idő, miből a benne élők ne vágyakoztak volna el, s bizonyára az ő elvágódásuk sem kivétel, része csupán e tömeges lelki migrációnak. De más is. Bátran tekinthetik úgy nyomorult korukat, mint silány szövetből összeöklődött durva zubbonyt, mely nem illik rájuk, melyet nem önként öltöttek magukra, s ő nem véletlenül tizenkilencedik századozik, mert az még elég közel van, talán nem mindenben bűnös, amit a nyakába akarnak varrni, talán másképp is sikeredhetett volna az átmenet, mely az emberiséget a szerves formák televényéből végleg kiszakította. Lehet mondani ezért, hogy a tizenkilencedik század a legfontosabb az összes eddigi között, s ő reméli, ez egy ideig még így is marad. A bája, vonzalma éppen ebben áll: a szellemi-technikai modernizmus meglétében, de a törekvésben, hogy az új formák kapcsolatban maradjanak a régiekkel. Innen a gépek, járművek, s a mindennapi élet tucat-tárgyainak díszé, naiv-robosztus esetlensége, s mai szemmel szinte bujának tűnő ívei. Az építészet, megbocsássák neki, számára befejeződött a szecesszióval, a bútorforma a Thonettel és az art décoval, a híd a Ferenc József híddal, s nevéssék ki, soha nem fog mindezen formáktól búcsút venni, s nem nyugszik bele, hogy csak a múzeumban láthatja viszont őket. Nem akar bohóc lenni valami panoptikumban, de azt szeretné, ha a sok komolykodás után a világ lazulna el kissé, vagy ha ez nem lehetséges, akkor sem fog korán kelni, számítógépet püfölni, faxolni, telefonálni az autójából, és örülni a gazdasági növekedésnek, már ha lesz egyáltalán. Persze a történetnek vége, levizsgázott az egész ízé, s így is, úgy is elpusztulunk, meg egyszer majd mindennek vége lesz, a pokol már itt van a Földön, de elkent, ügyefogyott, formátlan, tehetség és ízlés nélkül való, meg elviselhetetlen chewing gum szaga van. Azért ő hisz benne, vagy amikor nem hisz, akkor is épeszű emberi célkitűzésnek tartja, hogy e gusztustalan, kisserű pokol a halálhoz méltóbb alakra hozható, ezt meg lehet csinálni, nem kivihetetlen, mint mondjuk az emberek közti egyenlőség, a társadalmi béke, vagy a világméretű, harmonikus gazdasági növekedés eszméje. Számol ugyanis az ember esendőségével, korlátaival, s a halállal mindenekelőtt, melyek fölött a világmegváltó eszmék könnyeden elsiklanak, melyeket a vallások részben nagyon is sulykolnak, részben viszont elmismásolnak, a jóléti társadalmak meg úgy tesznek, mintha devianciák, illetlenségek volnának, vagy mintha nem is léteznének. A halál sétány, árnyas allé, mely a dús semmi partjai

felé vezet, s méltósággal állnunk a fövényen csak úgy lehet, ha életünkben belátásra, megnyugvásra jutottunk, erre pedig úgy tehetünk szert, mi magyarok legálábbis, ha Budapestet ismét a kávéházak, a gránit, az öntöttvas, a buja formák, a szelíden omló köpenyek, a kecses zakók, a puha mellények, a csend, a bársonyfény színlelőadások, s a komor koncertek városává tesszük, ami cseppet sem jelenti azt, hogy a vidék városaiban nem ugyanez volna kívánatos, hogy a falvakban ne öljenek többé disznót, ne szüreteljenek, s ne énekeljék a sírnál: „Látjátok testvérek, ennyi az élet...”

Megihatták végre a maradék rumot, Miriam is belékóstolt. Szedelőzködtek, s indultak a Nagyvárad tér felé. A sok lélekmelegítő kitágította a tüdejüket, mélyeket szippantottak a Mező Imre úti május kavargó lélegegyéből. Tág idejük volt, édes-szenvedélyes szemlélődéssel. A külső idő viszont szinte megszűnt. Alig hajolt fölējük pár bérház, már ott voltak a találkahelyen, a vöröstéglás bérkaszánya felőli lépcső tövénél. Márta meg Albin pontos emberek voltak, háromra megérkeztek. Nagyot, boldogat mosolyogtak. Ott volt a föladat, hogyan lehetne azonos hullámhosszra állítani kedves barátaik józan lélekrezgéseit az ő elszabadult lengéseikkel. Miriam a táskájában kotorászott. Aláküldték gyorsan a maradék grogot, ügyelve rá, hogy ők épp csak belekortyintsanak. Nincs lehetlenebb a józan és a részeg ember szóértésénél. Amaz szelíd, visszafogott, az elméjét használná, emez dől, ölel, s csak vakkantgat. Az ebédbe vetették minden reményüket. Hol egyenek, ez volt már a kérdés. A városban szokásos vendéglői kudarcokat most már nehezen viselték volna. Hosszas keresgélés után végül a Fradi-pálya éttermében kötöttek ki. A leves vegetaízű volt, a sültkrumplit reggel sütötték, a bécsi szeletben meg ott volt, azon a kísérteties pontossággal tudható helyen a karcos csontdarabka, mely a karaj hányaveti előkészítése miatt maradt a húsban, mindig, mindig. A kedvüket mégsem tudták elveszíteni. A sör hideg volt, az unikum finom, a saláták frissek, a somlói galasek édes, harshabos. A párok családalapításra kapacitálták Broccolit, ő kérte, ne sietessék, ezt a sört még bekortyolná. Gyorsan fizettek, s indultak tovább. Kézenfogva kalimpáltak az Üllői út széles járdáján, fölhajtók úri vadászaton. A Ferencváros, csupár vadon horkanó kanokkal, zihálva menekült.

A találkahelyzet máris megváltozott, Márta meg Albin hihetetlen gyorsan társakká lettek a hódoló révületben. Volt mindjárt egy kocsmá, újabb unikumok következtek, kísérőnek kényszerűségből áttértek a hosszúlépésre. Megint egy pultot álltak körül, folyt, áradt az eszélyes beszély. Arthúr elhanyagolja a futballt, ez baj, Márta remek ruhászi képességeit formatervezőként is hasznosíthatná, Miriam odahagyhatná a tanérnéiséget, valami mással próbálkozhatna, Albin minő termékeny szakmailag, csak így tovább, s Broccolinak ideje volna megállapodni egy nő mellett. De szó esett a többségiek görbült mamájáról, a nyomorú gazdasági helyzetről, a tegnap elért gólokról – szombatonként futballoztak már tíz év óta – s nem tudták megtalálni az utolsó évet, midőn Magyarországon csak kétféle sört lehetett kapni, Kőbányai világot és Kinizsi világot. Broccolinak szégyenszemre meg-megroggyant a lába, de Márta és Albin óvó karokkal rendre kiegyenesítették. Úgy tolultak ki a kocsmaját, mint ötszirmú tulipán a Deltában, Kudlik Juli hívó szavára. Még mindig csak hat óra volt, világos. A Mester utca felől nyugalmas fellegek úsztak. Arthúr dalra fakadt:

„Schneider Fáni de azt mondta...” Broccoli kánonnal kísérletezett. Albin nagyvíg léptekkel ereszkedett a sűrű kis utcák szemetes kövein. A lányok kacagtak, mint forgók a búcsúban.

Akkor a Tűzoltó utcában kicsiny borozó kéredzkedett elébük. Három lépcsője volt, kedves zsongása, bévül osztályharcban megcsömörlött proletárok. Megérkezés-féle volt ez, mint a tékozló fiúé, vagy mint midőn hét év orosz fogságból hazatérve látja meg az anyját az ember. Megint unikumok, megint fröccsel. Arthúr mondta, csak nem fognak ezen a meleg, harsány májusi napon egy füstös, ködös borozóban aszalódni. Ott az utca, bazaltpatak, tágasabb, s föltétlenül egészségesebb is. Az elgondolás tetszést aratott. Már álldigáltak odakünn néhányan, nem egész kifogástalan öltözékű alakok. Kimentek hát. Ismét Arthúr ragadta magához a szót, elfáradt az egész napos mászkálódásban, a forgalom is elenyésző, lefekszik az útestre, s igen elégedett volna, ha a barátai is követnék a példáját, nem egyébért, csak hogy tovább beszélgethessenek. Broccolinak hirtelen eszébe ötlött apja egykori intelme, „r”-es hónapokban nem szabad a földre feküdni, mert fölfázik az ember, s mindjárt örömmel nyugtázta, a május hónap őt betűből áll, s isteni rendelésre egyetlen „r” sincs benne. Ledőlt ő is. Jött Albin. Nem volt még eléggé részeg, ám a ritka alkalom csábítása legyőzte húzódozását. A hölgyek a szoknyájukra hivatkoztak, ők nem, de úgyis van egy-két megbeszéltnivalójuk, meg majd az autókat is figyelik. Félkönyékre ereszkedtek, maguk elé tették fröccseiket. A bazaltkövek mintha nekik tartogatták volna láva-melegük maradék hőjét. Percidőnyi ősi némaság után Arthúr megtolta orrán drótkeretes Weisz-szemüvegét: „Hanem Uraim! Ma még nem koccintottunk az 1956-os forradalomra.” Broccoli igen érzékenyült. A társaságból egyedül ő született abban az évben, abban a hónapban, s őrangyala úgy intézkedett, szülei épp huszonharmadikán vitték haza a Rökk Szilárd utcából. Mindent látott, hallott tehát, joggal tekinthette magát veteránnak. Koccintottak, ittak a járdán a lányok is. Albin a harci események közelségét emlegette, bizony számos minden történt ezeken a köveken, s szakértő lévén, pontos, színes előadást kerekített. Broccoli újabb fröccsöket hozott. Akkor Arthúr énekelni kezdett: „Maléter Pál, Maléter Pál, Maléter Pál, héjááhó!” (A „Magyarország, Magyarország, Magyarország, héjááhó!” dallamára.) Szép volt, erős, acélos a hármójuk hangja, visszhangoztak a falak. A sarkon vagy harminc méterre megjelent egy zsengebajszú rendőr. Megállt, nézett. Ők már előkészülődtek a harcra, midőn odébboldalgott. „Ki lehet az a Maléter? Talán balszélső a Mávagban” – tűnődött.

Ez is megvolt, fölkászálódtak, s a Lenin körút felé indultak. Újra éhesek lettek, vacsorázni vágytak. Bevették magukat hamar a Híd vendéglőbe. Ott már minden kifogástalan volt, elcsendesültek, megtárgyalták a többi barátaikat, ki nek hogyan kellene élni, evvel szemben hogyan él. Alig hangzott el olyasmi, amit az illető barátok megfelelő alkalmakkor szemtől-szembe is ne hallottak volna. Broccoli kételyeinek adott hangot, mennyire lehetetlen cseppnyit is változtatni, segíteni, mozdítani a fölnőtt emberen. Igazat ad, megbán, hümmög, s azután tovább csinál mindent ugyanúgy, forgolódván enköreiben badar végze felé. Még azt is hozzátette, jól van így, mert ez az utolsó esély a diktatúra ellen. Jöttek azután a sokatmondó, majd nemsokára a kevesetmondó hallgatások. Broccoli nem értette, miért nem érzi finomnak a hideg, szénsavas Gold Fasslt, s

mit ízél a gyomra avval a tömött, törekvő érzéssel. Akkor Albin intett Mártának, menjenek. Rossz volt, még maradhattak volna. Azért szépen, öleléssel, kézszorítással búcsúztak. Megint hárman voltak. Arthúr kétségbeesetten újabb unikum-kört rendelt. Miriam kijelentette, nem. Csúnya lett, haragos, kíméletlen. Amikor a pincér letette a három unikumot, közölte, elmegy, s Arthúr ne számítson rá, hogy a kisujját is mozdítani fogja érte az éjjel, ha egyáltalában hazakeveredik, részeg állat, aki lesz, illetve már most is az. Avval fölállt, s elment.

Búsan koccintottak ketten, Miriamét szétöntötték. Broccoli elnézést kért a barátjától, mindjárt jön, visszaérkeztevel a barátja kért elnézést, ő is mindjárt jön. Még elivódtak egy darabig a sőreiken, majd kiszédültek az aszfaltra. Összekapaszkodtak, dőlt belőlük a hülyeség. Azért a nyelv helyettük is dolgozott, a ragozatlan, csonka, elbitangolt szótöredékek összeálltak valahogy egy nem jelentés nélkül való gomolyaggá. Igen, ez a gomolyag épp olyan volt, mint a tohuva-bohu lehetett. Nagyon kezdték figyelni a nőket. Rengetegnek tudták az időt, mi az éjszakából még hátra volt, jószerével épp csak elkezdődött az éjszaka. Nő, ki ellenálljon nekik, most, hogy minden fényes képességük kiköltözött az orcájukra, dehogyis akad majd.

Arthúr, farsangi szalag, biztos egyensúllyal kavargott a járókelők között. Néha elébedőlt egy-egy nőnek: „Óh, Kegyed gyönyörű! Bocsásson meg! Bocsásson meg!”, vagy „Jóestét, jóestét! Engemet azonnal szeretni tessék!”, meg „Hő-hő! Lány Kegyed, vagy nő, nő?” A hölgyek vakok maradtak, érzéketlenek. Akkor fölszálltak a hatosra. Ott Broccoli kezdett udvarolni. Aziránt érdeklődött – csúnya volt a lány, de kedves –, nem ülnének-e be valahová, s isznak valamit. A lány egy következő alkalmat javasolt. Broccoli érdeklődött, ugye ő most disznónak látszik. A lány nemet intett. Broccoli e ponton valami fölsőbb intelemnek engedelmeskedve fölhagyott a kérdezősködéssel. „Szép vagy!” – mondta leszálltában a Blahán. Arthúr is elcsendesedett. „Hát, Papuska, én hazamegyek.” „Én is” – válaszolta ő. Kezet fogtak, hátbaverték egymást. Még kicsit álldigáltak, hátha mond valamit a másik. Nem mondott. Akkor elváltak. A villanyújság villogott: Népszabadság – Esti Hírlap – Ludas Matyi.

A szerkezet amikor meglazul

*Kidobni? Végleg? Megtagadni orvul?
Hát hulljon szét, ha módja nincs dagadni!
Vágódjon el, boruljon asztalomra,
szekrényhez méltó vég legyen, ha vég,*

*repüljön szerteszt a vállfasor
bordázata, pattogjanak a csigolyák,
ha úgy döntött a bosszúvagyó tipni,
ítélne holtakat és eleveneket,*

*sikítson szende fátyol (angyali bukás!),
zuhanjon póre ing, szemérmetlen
fehérmű... Csak záporozzanak!
Ki tudná karjaival összetartani*

*a tágulást? Minden szülést ilyes
mogorvaság kísér, kiáltozás,
halálra váltan küzd az anyaméh etc.
(Honnan kerül a Józan Ész vajon,*

*a szerkezet amikor meglazul,
s fejvesztve menekül a politur?)
Kezdődhet a nagy színről-színre-láthatás,
a hajlott ajtó ha elengedi*

*a gonddal fényezett, amnéziás,
befelé forduló „homályos” tükröt.
Következhetsz ima, gyalázkodás,
A megjegyzéseket elviselem.*

*A legmélyebb helyet, amely elérhető,
megérinti a korc, a karima, a térd.
Kileheli a mennyezet felé
történetét, mielőtt elhanyaglik.*

Koller, a férj

Viola néni a második emeleten lakik, sárga hajú, kellemetlen arcú öregasszony, s mindennap vásárol két deci barackpálinkát az öreg Kenyeres fűszerüzletében. Viola néni naphosszat elüldögél a körfolyosón, vizenyős szemével szemrehányóan bámulja az udvart, a ház lakóit, köztudottan ismer és számon tart mindenkit, de csak Herbert doktornak és a harmadik emeleti Terjákéknak köszön, ám hogy miért éppen nekik, arra maguk az érintettek se igen tudnának kielégítő válasszal szolgálni. Viola néni együtt öregedett a házzal; a lakók hiába kérvényezik az arra hivatott hatóságot, hogy legalább az utcára néző oromzatot vakolják újra, évek óta választ se kapnak. Néhány éve Koller Géza tanár is itt lakik, s garzonjának ajtaja éppen a körfolyosónak arra a szintjére nyílik, ahol Viola néni üldögél naphosszat. Miután Koller ideköltözött, sokáig köszön Viola néninek, ám végül fölhagy e hiábavaló szokással. Viola néni üldögél a korlát mellett, sípólva veszi a levegőt, és olyan, akár egy műtárgy, már nem öregedik tovább. Viola néni egy unalmas szombat délután bekopogtat a középiskolai magyartanárhoz, kistányért tart a kezében. A tányéron három almáspite gőzölög. Koller Géza, a magányban megkeseredett, gyér hajú és humortalan férfi, éppen dolgozatokat javít. Úgy bámul Viola nőre, mintha maga Balassi Bálint állna előtte, egyenesen Esztergom falai alól.

A férjem kedvence volt, billent a süteményes tányéron Viola néni, majd határozott mozdulattal félretolja Kollert, aki még mindig nem tud mozdulni a meglepetéstől. Amikor eszmél, s Viola néni után siet, az öregasszony már ott ül a füzetekkel telezsúfolt asztalkánál, éppen helyet csinál a tányérnak.

Néhány füzet a földre zuhan.

Ezek mik, kérdezi bosszúsan.

Dolgozatot íratam, mondja Koller sápadtan, miközben az almáspitéket bámulja. Viola néni tekintete viszont egyszerre fejezi ki a lenéző felsőbbrendűséget s az olyasféle bosszúságot, mint amikor valami lényegtelen aprósággal zavarják a fontos ügyekben eljáró embert. Koller még mindig a pitéket bámulja.

Tessék enni, parancsolja Viola néni.

Koller szabadkozni akar, de Viola néni megelőzi.

Ma még úgyse evett. Enni meg kell.

Kell, mondja Koller, aki tényleg nem evett még aznap.

Maga alá húz egy kisszékert, és kiválasztja a legkisebb pitét. Savanyú a sütemény, kevés benne a cukor. Koller, miként a magányos férfiak általában, édesszájú.

Viola néni úgy nézi, hogy a harmadik süteményt is meg kell enni.

Koller zavarában a morzsákat csipegeti.

Ilyen jó étvágygal evett az uram is, bólint Viola néni.

Már megy is.

De az ajtóból még visszanéz.

Maga leveses?

Hogy tetszik mondani, Viola néni, bámul Koller.

Viola, mondja Viola néni.

Koller elpirul.

Gyenge marhahús leves, sok zöldséggel, hosszúmetélttel, mondja Viola néni, utána lesz rántott hús, sült krumplival. Vagy ki is süthetem, ha úgy jobban szereti.

Koller még mindig nem tud megszólalni.

Viola néni fölcsattan.

Most kéreti magát?

Nem, dehogy, hebegi Koller.

Vasárnap mi az urammal mindig pontosan harangszókor kezdtük az ebédet, tűnődik Viola néni.

Harangszókor, mondja Koller Géza, és újra elpirul.

Nem tud aludni. Nyugtalanul forgolódik, hol fullad és melege van, aztán csak didereg elveszetten. Végül magára kapja a hálóköpenyét, és kiles a folyosóra. Esküdni merne, hogy Viola néni most is ott üldögél a nádszéken, és az éji udvart bámulja. De csak az eső szemerkél, hidegen és könnyörtelenül, és csak azért hagyja abba, mert vasárnap délelőtt lesz. Koller Gézának két öltönye van, az egyikben házasságkötésre menne, ha lenne kivel megházasodnia, a másikban pedig temetésre, ha lenne kit temetnie. A délelőtti folyamán mind a két öltönyt fölpróbálja. Végül a valamivel világosabb, s talán elegánsabb házassági öltönyt mellett dönt. Van egy üveg bora, amit még a tavalyi érettségi után kapott egy hálás szülőltől. Ki se csomagolta, most megteszi. Címkéje szerint a bor száraz, jó minőségű. Koller Géza nem szereti a bort, inni se szokott. Némi tűnődés után mégis fölbontja, elszántan iszik egy pohárával, aztán még gyorsan kettővel.

Szól a harang, amikor kopogtat Viola néni ajtaján.

Kollernek ekkor jut eszébe, hogy valami apróságot, bonbont, virágot, vagy valami ilyesmit illetett volna hozni. De már késő, az ajtó gyorsan nyílik. Viola néni bosszús, és pálínkaszaga van.

Majdnem elkésett, nézi vádlón a férfit.

De csak majdnem, mondja Koller.

Na jöjjön, mondja megenyhülve Viola néni. Milyen elegáns, teszi hozzá, ahogy beljebb lépnek a lakásba.

Viola néni megmutatja a lakását.

Viola néni szegényes és lelakott három szobában él, valamikor kispolgárok, gyorsan megkopaszodott tisztviselők és pénztáros feleségek álmodozhattak itt, de a bútorok mára már elhasználódtak, fénytelenek lettek, s ahogy most Koller és az öregasszony némán lépdelnek a lakásban, mintha nagy, élő fájdalmak lennének itt-ott a padlólecek alá temetve, nagyokat reccsen a parketta. Festeni is kellene. A pókhálós falakon balatoni festmények porosodnak, vitorlásverseny, a háborgó tó, a ti-hanyi apátság látképe. A siófoki parton árulnak ilyeneket a kispénzű, névtelen festőtanoncok. Viola néninek van egy nagyon régi televíziója is, rajta üvegkutya vicso-rít. A szobák félhomályos szögleteiben törődött cserepes virágok szomjaznak.

Otthonos, nem, kérdezi elégedetten Viola néni.

Otthonos, bólint Koller.

Viola néni egy karosszékre mutat. Ráncos, sárga arca ellágyul.

Itt szeretett üldögetni az uram.

Koller Géza bámulja a rossz fotelt.

Na, üljön csak bele, próbálja ki, sípolja Viola néni.

Koller ül a fotelban, pislog fölfelé, újabb parancsra vár.

Kényelmes?

Nagyon, mondja a férfi.

Ebédelnék.

A leves íztelen, a húsnak még főnie kellett volna, Kollernek nincs bátorsága sóot kérni. Viola néni viszont nem eszik, könnyököl az asztalon, csak nézi Kollert.

Egyszerre beszélni kezd.

Hát az az igazság, hogy sokáig udvarolt. Én meg hagytam, lesz, ami lesz. Először nem tetszett, tudja, olyan hízékony típusnak tűnt, akit ha egy kicsit jól tart az ember, mindjárt elnehezül. De minden alkalomra virággal jött. Rózsák. Egy csokor vörös rózsza. Mindig rózsát hozott. Aztán egyszer elvitt a ligetbe, csónakáztunk is, lőtt nekem egy olyan... nyeles tükröcskét, amiben csak a szájunk látszik... Régen volt.

Koller egy sült krumplit piszkálgat, és csak hallgat.

Viola néni fölpillant.

János, mondja elmélázva Viola néni. Jánosnak hívták.

János, mondja Koller.

Viola néni tovább emlékezik.

Aztán összeházasodtunk, és én nem bántam meg. Rendes ember volt, egy ujjal se ért hozzám soha. Viola drága, Viola kedvesem, mindig így szólított. Minden nyáron a Balatonnál voltunk, Szántódon, a barátja üdülőjében... Kálmán... Kálmánnak hívták a barátját, és ügyvéd volt. Egy finom, kellemes ember. János a pénzt hazaadta, nem kocsmázott, itthon iszogatót el néha egy finom vörösbort... ahogy maga is szokta.

Viola néni elhallgat.

Koller nem akarja megzavarni, óvatosan körbebámul, ám miként az rendjén való lenne, családi képeket nem lát a lakásban. Egyáltalán semmilyen fotográfiát nem lát a lakásban. Csak azok a balatoni képek.

A sárga csipketerítők fölött, akár a halál, táncol a por.

Tudja maga, Géza, milyen volt régen?

Nem tudom, mondja Koller.

Persze, honnan is tudná, bámul Viola néni, s ez most olyan, mint valami szemrehányás.

Hány éves is maga?

Negyvennégy, mondja kelletlenül Koller.

Mintha valami bűnt vallana be.

Zavart, kellemetlen csönd telepedik közéjük.

Köszönöm az ebédet, Viola, emelkedik Koller.

Géza!

Igen, fordul az ajtóból merev arccal a férfi.

Ha gondolja, áthozhatja a szennyesét, nézi Viola néni.

És ettől a naptól kezdve Viola néni mos Koller Gézára. Ebédeket főz neki, né-

ha savanyú pitét, túrós táskát, lekváros fánkot süt, és mesél a férjéről, aki egyszer Szántódon kimentett egy nápolyi turistát a Balatonból. Viola néni valamivel kevesebbet üldögél a körfolyosón, és már nem jár le az öreg Kenyereshez pálinkát venni. Viola néni várja Koller Gézát, és amikor a tanár megérkezik az iskolából, azonnal a lakásba biceg, hogy valami harapnivalót hozzon neki, egy kis uzsonna, mondja ilyenkor, és addig ül a férfi előtt, míg az végez a vajas, parizeres kenyérrel. Koller kétszer annyit kénytelen enni, mint azelőtt, mégis fogy, gyengül és egyre boldogtalanabb lesz. Úgy törik meg Viola néni gondoskodó atakjai alatt, hogy a legcsekélyebb ellenállásra is képtelen, úgy lehet, egy-két hét, és belepusztul ebbe a különös kapcsolatba. Egy napon égő arccal pénzt ad Viola néninek. Az öregasszony szó nélkül elteszi a bankjegyeket, és Kollernek lelkiismeretfurdalása támad, egyfelől, hogy biztosan keveset adott, másfelől pedig, hogy talán mégse illet volna adni. Aztán Herbert doktorral altatót írat föl. A doktor nézi a tanárt, megcsóválja a fejét.

Túlhajtja magát, babrál dús, fekete fürtjei között Herbert.

Aggodalmasan megcsóválja a fejét.

Pihennie kéne, tanár úr.

Majd pihenek, mondja Koller, és zsebébe gyűri a receptet.

Viola néni másnap délután bekopogtat Kollerhez.

Mit olvas, Géza?

Pascalt, mondja halkán Koller.

Viola néni csak ül Koller előtt, nagyon sárga az arca.

Az uram is sokat olvasott, mondja fáradtan.

Koller mélyet sóhajt, lerakja a könyvet, és figyelmesen bámulja az öregasszonyt.

Mi baj, Viola?

Az öregasszony lassan végigsimít az arcán.

Meghalok, mondja.

Koller nem válaszol.

Meg fogok halni, mondja az öregasszony, és most a májfoltokat simogatja a ráncos kézfején.

Este a tanár két szem altatót vesz be, bort iszik rá.

Ül az ágya szélén, valami hideg csorog a szeméből.

Soha nem járt még Viola néninél sötétedés után.

Sötét van a körfolyosón, valaki kilopta a lépcsőház egyetlen villanykörtejét. Koller az öregasszony lakásáig támolyog, kába óvatossággal nyomja le a kilincset. Az ajtó nyitva. Koller belép a lakásba, csönd van, és olyan sötét, mint amikor egy lélek végképp elfáradt világítani. Koller hirtelen megdermed, szimatol. Pálinkaszag van, barackpálinka szaga. Koller már tudja a járást, az útban álló tárgyak és a villanykapcsolók helyét, de nem mer fényt gyűjtani. Áll a sötétben, józanodik. Aztán ahogy átbotorkál az előszobán, ráreccsen a rossz parketta.

Megvillanó üres üveg görög kelletlenül odébb.

János, hallja a ziháló suttogást, te vagy az, János?

Igen, mondja Koller, és már az ágy fölött áll.

Rózsaszín fénnel pohár víz világít az éjjeli asztalkán, benne Viola néni műfogsora.

Jánoskám, egyetlenem.

Egy remegő kéz nyúl a férfihoz, húzza le, magához.
 És Koller nem ellenkezik. Az ágy mellé ejti a hálóköntösét, és óvatosan be-
 fekszik Viola néni mellé. Zihál Viola néni, Koller nyirkos keze után matat, és
 amikor eléri végre, úgy szorongatja, mintha már soha nem engedné el.
 Emlékszel, mit ígértél a...
 Emlékszem, mondja Koller.
 Akkor jó... Nagyon jó.
 Koller lehunyja a szemét, és simogatja az öregasszony haját.
 Jól van, Violám, jól van.
 Egészen hozzátapad az öreg test.
 Olyan, mint amikor vihar van a Balatonon, zihálja Viola néni, s néha mintha
 tényleg gyilkos hullámok futnának át száraz, összeaszott bőrén.
 Koller nem tud mit mondani.
 Viola, kedvesem.
 Viola, drágám, ismételteti.
 Jánoskám, hallja még néhányszor.
 Hajnalra Viola néni kihűl.
 Valahol kint csattognak a villamosok.
 Koller lecsukja Viola néni szemét, ül mellette az ágyon, és nézi fáradt, meg-
 nyugvó arccal. Aztán nehézkesen magára ölti a hálóköpenyét, téblábol néhány
 percig a szobában, összeszedi és kidobálja az üres üvegeket, és lebotorkál a föld-
 szintre, a doktorhoz.
 Sokáig csönget.
 Herbert kidugja borzas fejét az ajtónyíláson.
 Rosszul van, tanár úr?
 Azt hiszem, meghalt Viola... néni, mondja Koller.
 Koller fölhívja az igazgatóját, beteget jelent.
 Dél van, mire elmennek a hullaszállítók.
 Koller lemegy a fűszereshez, szórakozottan vásárolgat.
 Bort is kér, szárazat, drágát.
 Biztosan a férje mellé temetik, mondja egyszerre.
 Kenyeres úgy bámul, mintha ez az ügyefogyott tanárember meg akarná rö-
 vidíteni.
 Kit?!
 Viola nénit.
 Kenyeres megenyhülve legyint.
 Nem volt annak soha férje.
 Nem?!
 Ennek?
 Kenyeres megvetően biggyeszt.
 Nem volt ennek soha senkije.
 A fűszeres csomagolja a bort, s közben megvonja a vállát.
 Úgy mondja, mintha visszajáró aprót dobna a pultra.
 Nem szeretett, tanár úr, ez a Viola senkit, aki élt.

Csak a szavak

*Csak a szavak már nem maradt más
csak a szavak csak a szavak
a tó szavába úszom én hol
a hínár mondata tapad*

*testemre és a mélybe húzna
de hát az is csak szó a mély
nevezz meg és a név a szó majd
kiszabadulva partot ér*

*csak a szavak már nem maradt más
nem táplál a kenyér s a bor
lélek vagyok 'ki test-koloncát
hurcolva folyton megbotol*

*a semmi és a lét közötti
küszöbben bár ez a küszöb
szó maga is csak és riadtan
tévelygek a szavak között*

*jó volna lenni még talán de
mit is tegyek ha nem lehet
a szótáradba írnék be s néha
lapozz föl engem és leszek*

Arckép

*A ceruza csak eszközöd,
hogy visszatartsd,
hogy ne múlhasson jeltelen
egy kedves arc.*

*

*Szemöldököd sűrű bokraiban
az elmulasztott és a nem jövő
kígyózó ösvény, összeérkező.
A többi kő.*

*

*Pici cambridge-i múzeumban
üzen a szóval mondhatatlan.
Ucello-képen, erdőszélen,
vonulnak lovon, lovasszekéren.
Perceid a járdára ejted,
találsz a járda szélén verset.
Rátalálsz nem mondott szavakra,
ráismersz lassan önmagadra.*

*

*Azonosnak lenni a kővel
és ikrével a kődobással.
Azonosnak az árvasággal.
Mindent először mondani,
ahogy anyját mondja a gyermek,
ahogy hópelyhek hóra esnek.
Hóban ráismerni magadra,
hasonlítani a szavakra,
hogy ember vagy s csak félig angyal,
s nem vagy egyenlő önmagaddal.*

*

*E pár négyzetmétert jól ismerem,
évekkel tapétázva a fal.
A várakozó várni akar.
A helyszínt megtölti várakozá-
valakire, valamire.
Az egész horizontot világos,
belelátni a semmibe.*

Vízalatti város

*Apollo szekerezik kocsi-hajtó képen,
befutva egy város elmerült tereit.
Vízalatti város romjai közt járva
tengerrel takarva
az egyszer-voltak háza.
Egy város alaprajza,
derékig érő házak fölfelé kanyarogva,
és küszöbök és lépcsők
a víz-alattba.*

*Apollo szekerezik kocsihajtó-képen,
a tűző nyári kéken.
S mi ringunk a ringó víztükörrel.
A vízalatti város egészen nem merült el.*

Üzenet

*Valahonnan üzenet vagyok.
Azt nem tudhatja senki sem,
hogyan ki üzen és miért üzen.*

*Csak nézni tud. De befelé.
Odabent még folyik a dráma,
igaz, utolsó felvonása.*

Varjúsereg

Nemcsak álomban,
ébren is láttam,
hogyan vonulnak varjak a mennyen.
Én álmodtam őket,
vagy ők álmodtak engem.

Valaki távozik,
mintha sötétlene.
Egybegyűjtve a mi,
az ő, az én, a te.

Táblakép

A körül, a fönt, a lent:
e kép már önmagánál
többet jelent.

*

Mint nagy veszélyes állatok,
leskelődnek az árnyak.
Kőből metszett fuvallatok.

Szomjas madár a vízről,
ha közeledsz, felrezzen.
Micsoda veszélyt láthat közeledben.

Alkonyat kertben

Hogy miről volt szó? Nem tudom.
Beszélt a gyeppel, beszélt a hallgatás,
mi előzi az emelkedő holdat.
A harmadik kertben a gyerekek,
de a tücskök még nem daloltak.

Júdás-bér

Nagytiszteletű F. K. Úrnak
a Kollégium Praeceptorának
személyes használatjára
Anno Domini 1570
Debreczen városában

El sem mondhatom, mily szerfeletti nagy megtiszteltetésben részesített Nagy-
tiszteletű Praeceptor Uram, amikor méltatlan személyemet arra érdemesítette,
hogy wittenbergai emlékeim lejegyzését kérje tőlem, s e keresztyéni szolgálat révén
magam is hozzájárulhatok a kálvini hit reguláitól eltévelyedett, hosszas zárán-
doklata alatt zavaros gondolatoktól megfertőztetett, irreális planumaival a helvét
hitéletet megbolygatni nem rest Valentinus deáktársam pörében való világos látás-
hoz. Azért, hogy jegyzeteim írása közben az ördög által meg ne kísértessenek, az igaz-
talanság állításának fertelmes bűnébe ne keveredjek, s mondandómnak hitelessé-
gét valamely oknál fogva meg ne sértsem, imádságos lelkülettel kérem Istent, hogy
erősítsen meg a szolgálni akarásban és igaz beszédben. Könyörületes szívvel arra
kérem az Urat, az én őriző pásztortomat, hogy egykoron wittenbergai deáktársam,
Valentinus testvérünk pörében – mely az ecclesiák elöljáróit és a zsinati bírakat arra
inti, hogy könyörületes lelkületük ellenére is a bűn mértéke szerint szigorúan ítél-
kezzenek a gyülekezetek igaz hitben való megerősítését és megtartatását szem előtt
tartván – világosítsa meg elménket, és az igazságos bírák ítélete nyomán vezesse a
bűnöst a hitben megigazulás útjára. Ámen.

Nagytiszteletű Praeceptor Uram, ha megenged nekem egy analógiát, mellyel
valósághoz híven caracterizálhatom Valentinus testvérünket, akkor amondó va-
gyok, hogy bizonyos aspectusban a *mágneshez* hasonlít kiváltképpen; ez az alche-
misták által kedvelt obiectum, mint tudjuk, egynémely dolgokat elemi erővel vonz
magához, másokat pedig hevesen eltaszajt. Valentinus, akivel szinte mindvégig
egyazon szálláson nyertünk elhelyezést, míg ő Wittenbergában tartózkodott, és a
theologiai, poétikai facultások egyes cursusait is együtt látogattuk nagy buzgóság-
gal, a fentebb írott analógia értelmében némely deáktársát – honiakat és idegen na-
tiobelieket egyaránt – azonnal barátságos érzülettel szerette, míg másokkal szem-
ben egészen érthetetlen módon, ellenséges érzeményeket és indulatokat táplált, sőt,
olykor a gyűlölet, megvetés, felfuvalkodottság sem volt idegen tőle. Az universitas-
beli Praeceptoraihoz és deáktársaihoz való viszonyulásában kiszámíthatatlannak
és változékonynak tűnt, incertus lelki állapota határozta meg azt, hogy kivel bír és
kivel nem képes contactust teremteni. Akit magához közel engedett, azt tisztelttu-
dóan és szerető szívvel megbecsülte – még ha olykor ironicus tréfákkal csipkedte is
barátaikat és mestereit, s nyelvét köszörülte characterbéli hiányosságaiakon vagy rossz

szokásaikon, melyekkel szemben felettébb megbocsátó tudott lenni, ha kebelbéli társairól esett szó –, akikkel szemben ellenben valamely oknál fogva fenntartásai, gyanúi, kételyei vagy antipatchicus érzeményei voltak, azokkal nem ritkán végletekig kegyetlen, bosszúálló és sértő tudott lenni. Minek következtében ellenségei – akik, mondanom sem kell, nagyobb számban akadtak, mint barátai – nem tűrhették rigolyáit és maliciózus megjegyzéseit, melyek úgy röpültek a kipellengérezett lelkébe, akár nyílvessző a kör közepébe, ezért gyakorta conflictusba kerültek vele.

Én, hál’ Istennek, nem sorolhattam magam szívbéli compániájához, mint ahogy gyűlölettől átalitatott ellenségei táborához sem, hisz’ keresztyéni lelkületemtől távol áll a gyűlölet és megbocsátani nem tudás. Elöljáró beszédem szerint, nem csupán honi, idegen natiobeli deákok tartoztak heterogén compániájához, hanem sok egyéb gyűlevész népség is: az iszákos kőfaragó mestertől a városi uraságok szolgálatában lévő muzsikusig, az elcsapott theologustól a füvekkel s kúras hírű remediumpokkal gyógyító alchemistáig, a nürnbergi piktortól a kivénhedt s élvezet maszarásig, a régi auctorok opusait gyűjtő könyvkereskedőtől a csélcsap polgárivadékgig mindenféle Istentől elrugaskodott emberrel érintkezése volt. Ezekkel a szemérmetlen és bölcstelen társakkal hol füstös és italbűzös serfőzdeken vagy elhagyott városszéli pajtáknál, hol a csillagos ég alatt vagy valamely tisztességes polgár által messzire elkerült vendégfogadóban tanyázott estvéként, ahelyett, hogy a bibliothecában szerfeletti buzgalommal búvárlotta volna a tudós könyveket. (Ha szigorúan morális aspectusból tekintjük is a dolgot, már maga ez a heterogén és mondain banda is gyanút kelt, ugye, az éber erkölcsbírákban.) Ezen felül, amint hírlik, e kétes existenciák attól sem riadtak vissza, hogy együttlevésük idején szellemet idézzenek, és Bacchus igézetében orgiákat csapjanak, nagy tiszteletben álló városi előljárókat, egyházi méltóságokat comicus játékokkal kifigurázzanak, és nyelvöket nemtelen beszéddel köszörüljék rajtok, lelkek romlását előidéző római poéták obscén verseiből felolvasásokat tartanak, farsangi bálokon tivornyázzanak, és csapodár fehérnép után kurafiként kujtorogjanak, agyafúrt hypothesisekkel ostromolják a magisterek, és ennen talentumokról legendákat költsenek.

Ebbéli szégyentelen magatartásukkal nemegyszer kihívták a polgárok és Praeceptor urak haragját. Némelykor – pusztán kényszerűségből, nehogy elvadásítsam magam bursabeli társaimtól, akik Valentinus csínytevésre és fantasiálásra hajlamos szellemének befolyása alatt állottak – én magam is időztem velük; bár a szorgalmas textusolvasás, bibliotheca-látogatás, collocviomra készülés, hála légyen mondva érte az Úrnak, mentséget jelentett számomra, s nem erőltették csínytevéseikben való részvételemet. Én pedig idesszüleim és schola-mestereim intését, s Mennyei Édes Atyánk parancsolatait emlékezetemben tartva azon iparkodtam, hogy tehetségem szerint mélyítsem el a pensumokat.

De hogy visszatérjek előbbi mondandómhoz, s bizonyítsam Nagytiszteletű Praeceptor Uramnak azt, hogy Valentinus barátai mily kicsapongó és scandallum-okozó characterűek voltak, s mily megbotránkozásra készítették olykor a civitas böcsületes polgárait, arrafel nézvést egynéhány jellemző históriát vagyok bátor említeni.

Valentinus egyik kebelbéli barátja – aki a civitas legnagyobb gyülekezetének kántora és a vasárnapi istentiszteletekre írott zsoltárok és cantaták hírneves compositora volt, s akit fiatal kora ellenére a helybéli előkelőség: a főúri- és polgárcsaládok

java úgy böcsült meg, hogy gyermekei mellé fogadta ének- és orgona correpetitornak, sőt a környékbeli ecclesiák is partitúrákért ostromolták –, egy szép napon elveszejtette állását. Azt persze, hogy mi lehetett e kegyvesztés reális oka, biztos informatiok hiányában mindenki csak találgatta, és a városban különböző mendemondák kaptak lábra, hogy a tűzvédsznel is gyorsabban terjedjenek. Én is egy szavahihető presbiter véleményére vagyok kénytelen hagyatkozni e tekintetben; elmondása szerint, bizonyos Wolf esperes úr, akinek leányát szintén a korhely kántor correpetálta harmoniumon való játéokra, panaszt emelt a kántort salariumban részesítő ecclesia presbitériumánál, a zsinatnál és a püspök úrnál is a correpetitor ellen, mondván, hogy az erkölcstelenségre vetemedett atyafi hamvas leánykája böcsületjén nagy szégyenfoltot ejtett, ezen felül cserfesszájúvá és az atyai tekintéllyel szemben tiszteletlenül viselkedővé tette az ő jámbor gyermekét, s mindez azt bizonyítja, hogy a kántor teljességgel alkalmatlan egyházi hivatása betöltésére. Ami viszont tény, Valentinus és társai a vádakkal szemben nem restellték nyomban azt terjesztetni – elbizonytalanítván az amúgy is megszeppent híveket –, hogy az esperes úr ily módon kíván férjet fogni kikapós lányának, aki ugyancsak szolgáltatásznak mutatkozott az apja parochiáján sűrjen megforduló lelkipásztorok előtt. Ettől aztán a scandallum még nagyobb lett, s hiába is iparkodtak volna némelyek eltussolni az ecclesia jó hírnévére pecsétet ejtő affért, mások annál jobban szították a tüzet, hogy tudniillik az efféle kínos esetek elkerülése végett csírájában kell a bűnt kigyomlálni Isten veteményeskertjéből. Városszerte nagy volt a lótás-futás. A zsinat elnöke dühöngött, és kopaszodó-deresedő fejét fogta, hogy az egyetlen valamire való kántorát ebrudalják ki az ecclesiából, s „bár megértem az esperes úr felindulását, de hát ha elővigyázatosabb és körültekintőbb lett volna, nem kellene a lyukas zsákra foltot találnia”, mondotta a magistratus tagjainak. S mindezek után azon siránkozott a bíró és jegyző urak előtt, hogy „eztán ugyan ki fogja a többi kántort kótaolvasásra okítani, az istentiszteleti choralokat és cantatákat componálni, az egyházmegye cántusainak és a partikula kisebb kórusainak tevékenységét összehangolni. Micsoda scandallum! Az átkozott Ágoston-rendi csuhások röhögni fognak a markukba, hogy lám-lám, ők megmondták előre, hogy ezek a hereticusok Istentől eltévelyedett bűnös lelkek, akárcsak híres Lutherük!” A zsinat elnökének sirámai persze fertály óra múltán már közszájon forogtak. Az universitas épületjének szomszédságában lévő pék és fűszeres, üzletük ajtajában állva fennhangon vitatkoztak, és oly vehemenciával kiáltották átal az utca egyik oldaláról a másikra érveiket és ellenérveiket, mintha nyilvános hitvitát rendeztek volna a köréjük gyülekező ostoba népség gyönyörűségére, úgyhogy a poroszlók rebelliótól tartva kergették szét a sokadalomban részt vevőket, akik csapszékekben és kapualjakban, konyhákban és piaci sátrakban adták tovább a zsinat elnökének tulajdonított szavakat, a maguk bölcstelen és szemérmetlen előadásában alaposan kiszínezve és átalkölte a pék és a fűszeres mondandóját. Az ecclesia presbitériumának tagjai – akik napok óta estvéről estvére gyűléseztek, és a páli intéssel ellentétben: „Ha nyelveken szól is valaki, legfeljebb ketten vagy hárman szóljanak, mégpedig egymás után... Mert Isten nem a zűrzavarnak, hanem a békességnek Istene”, Forum Romanumként használták a parochia imatermét, és olykor majd egymás torkának ugrottak megvilágosodásukat hangoztatván –, megoszlottak arra nézvést, hogy miként reagáljanak az esperes úr panaszára, mert ha késlekednek megszabadulni a botránykőtől, az espe-

res úr irgalmatlan haragját vonják fejükre, ha viszont kellő körültekintés hiányában elhamarkodottan ítélik meg, a hívek seregének bosszújától: a perselypénz megcsappanásától kell tartaniuk. Akadt közöttük persze nem is egy, aki megfelekezvén a keresztyéni mértékletességről és önvizsgálatról, a vele egy véleményen lévők közt tapsolt örömeiben, és az isteni igazság órájának eljövételét emlegette – ezekről a buzgó hitvallókról persze némelyek nem állották azt terjeszteni, hogy azért haragszanak szerfelett a bepanaszoltra, mert a kántor úr botfűlűnek találta gyermekeiket, és eltanácsolta őket a cántusból, némelyek még attól sem visolyogtak, hogy azt híreszteljék, a kántor-ellenesek azért acsarkodnak, mert fiatal hitvesük szívében mérhetetlen gerjedelem támadt a kántor harmoniumjátéka közben –; mások viszont azt állították confirmált hitűkre esküdvén, hogy aki az Isten házában olyan mivesen csiszolt dallamokat képes kijátszani az öreg instrumentum billentyűzetén, mint az igazságtalanul bevádolt kántor, az gonosz ember nem lehet, s ha az esperes úr leányának böcsületjén valóban szepülő is esett, hát kötelezze frigyre a fiatal kántort: nem ez leend az első ilyen eset a történelemben, és e salomoni döntéssel mindenki csak jól járhat. A püspök úr bölcsen hallgatott, hiába várták tőle a felbolydult hívek a megoldást; hallgatásának okát a pastorkok igaz lelkiüettel így magyarázták: „a püspök úr nem óhajtja tekintélyét ily haszontalan ügyek kibogozásában latba vetni, mert némelyek esetleg nem állanak később elfogultságot vagy részrehajlást emlegetni az ítélettel kapcsolatban, ezért hát a püspök úr buzgó imádsággal könyörög az Úrhoz e felettébb kínos ügy méltó és igazságos lezárásáért”. Hogy ez a tartózkodás a zabolázhatatlan természete és talentuma miatt nagy hírnévnek – szeretetnek és gyűlöletnek, megbecsülésnek és megvetésnek egyaránt – örvendező kántor esélyeit rontotta-e, avagy a mind többek által critizált esperes úr méltóságát és tekintélyét volt hivatva védelmezni, arról a két pártra szakadt hívek mást és mást gondoltak, s bekövetkezett a legnagyobb rossz, amitől Pál apostolunk is bölcsen óvta a híveket: a szakadás és egymással szembeni bizalmatlanság.

Valentinus, kinek lelkében olyan mérhetetlen harag lobbant az esperes ellen, amikor Wittenbergában mégiscsak elbocsátották kebelbéli kántor barátját, hogy csípős nyelvét az esperes-köpködésben nem volt képes megfékezni, arra a bölcsstelen cselekedetre ragadtatta magát, hogy fellármázva a kántor-híveket, egy estve macskakonzertet adtak az esperes úr háza előtt, jelezvén, hogy eztán ilyen és ehhez hasonló musica szólal meg a gyülekezetekben. A hitben gyöngye és mindenféle hedonisticus élvezetekben eltöltekezésre nem rest polgárok gyönyörűségére, ez a vásári commediás és musicus banda úgy vonult végig a város utcáin az éj leple alatt, mintha csak karneváli mulatságon vennének részt. Bátorodom megjegyezni Nagytiszteletű Praeceptor Uramnak, hogy a lobbánékony-ság és mérhetetlen indulatra hajlandóság, mely nem ritkán megfontolatlanságra, tiszteletlenségre ragadtatta Valentinust, jól jellemzi characterét. S az éji musicálásban és esperes-köpködésben egy másik vonása is kiviláglik, nevezetesen az, hogy semmiféle regulát, tekintélyt nem tisztel, s ha úgy véli, egy ítélet sérti lelkiösmeretét vagy igazságérzetét, inkább hajlik a rebellióra, mint a mások, nála bölcsőbbek által hozott ítéletbe való belenyugovásra.

Azon az estvén a szemérmetlen musicálásán kívül, még egyéb gyalázatos esemény is történt, mely több napon át nem hagyta a tisztességes híveket békességben

munkálkodni. Valaki ironicus-allegoricus rajzokat szegezett a város portáinak és templomainak fakapuira – emlékeztetve ama híres lutheri tetterre –, s e rajzon egy farkas mérhetetlen mohósággal és kéjes örömmel falt fel egy bárányt, az áldozathozatal fölé pedig az volt írva: „*Abrahám még úgy szerette Istent, hogy hitt benne*”. S bár az universitas tudós elméi és a város előjárói sokáig nyomoztak a hitgyalázó és elvetemült tettes után, mégsem sikerült felfedniük a bűnös személyének kilétét..

Opiniom szerint csak Valentinus lehetett e fertelmes gaztett bölcstelen elkövetője, mivel a városban ez idő tájt senki oly talentummal nem rendelkezett a rajzolásban, mint ő. A kántorról pedig még annyit elmondandó vagyok, oly szerfelett megmakacsolta magát e bűnös lélek – a presbiterek Istennek tetsző serkentésére, de még a *Fogadó a Vigbarátokhoz* csaposnéjának fülbemászó biztatására sem hajlott ama salomoni döntés elfogadására, hogy nőül vegye az esperes lányát, ami felettébb csudálatos, hiszen e serfőző asszonyosság, mint köztudott volt, nem csekély befolyással bírt egynémely magistratusbéli polgárra is –, hogy inkább választotta a falusi kántorizálást, minthogy a wittenbergai ecclesia szolgálatában maradjon az esperes úr vejeként. Valentinus és companiája gyakorta meglátogatta az Isten kegyelméből nyájban megőrzött kántort – mert hogy e csalóányt mégsem hagyták a bölcs és irgalmas egyházfiak elkallódni, ha már az Úr ilyen nagy talentumot adott neki –, s belefelelkezvén a serivásba és artesről szóló disputákba, napokig mulasztották kötelességeiket.

Megjegyezni bátorodom Nagytiszteletű Praeceptor Uramnak, hogy Valentinustól a collégiumi együttlakozása idején sem állott messze az infantilis csínytevésre való hajlandóság – pedig hát mi peregrinus deákok azért küldettünk idegen földi universitásokba, hogy a honi partikulában praepetorok vagy kántorok legyünk, ki-ki talentuma és előmenetele szerint –, s e kobold-hajlamának sűrjén jelét is adta. A wittenbergai deákok, másutt is bévett szokások szerint, bursában éltek – ahogy az Praeceptor Uram előtt is ösmeretes –, együtt töltöttük a silentium óráit, a héber és latin és nímet grammaticának szabályait együtt memorizáltuk, s ha valaki az egymást faggatás során hiányosságot mutatott, gyakran idéztük friss emlékeztünkbe az otthoni sententiát: „*Ne pudeat quae nescieris te velle doceri, Scire aliquid laus est, pudor est nil discere velle*”.* Együtt hallgattuk professoraink bölcs és Istentől áldott Biblia-magyarázatait, és a megvilágosodás kegyelmében részeltetett Lutherünk kátéjának értelmezéseit; mint ahogy közösen igyekeztünk magyar nyelvre átal tenni Plutarchos, Seneca és Cicero beszédjeit, bölcsseleteit, jegyzeteinket és szöszedeteinket megosztva, amúgy testvériesen. S mi sem természetesebb annál, hogy nemcsak a húsvéti és adventi istentiszteletek idején, hanem temetkezések és frigykötések alkalmával is többen mentünk collatioba, mert a wittenbergai universitas sem dúskált az adományokban és Dárius kincsében.

Egy emlékezetes collatio-ról megérkezvén szállásunkra – ahol tucatnyian aludtunk ugyanazon hálóteremben –, Valentinus nagy csúfságot tett egy társával. Már az erdők mellett vezető úton jövésünkkor le-lemaradozott Valentinus – aki jellemző módon gyakorta mondogatta: *Interpone tuis interdum gaudia curis. Vt possis anima quemuis suffere laborem*** –, lenből szőtt tarisznyájába füveket és virágokat gyűjtött,

* Ne szégyeijed megtaníttatni, az mit nem tudandasz, Mert dicséretes dolog valamit tudni, de szégyen semmit nem akarni tanulni.

** Néha néha az te gondjaid közé örömet is vess, Hogy elmédben el viselhess akarmely munkát.

egy-egy pihenőnél croquis-kat rajzolt mappájába göcsörtös fákról és iszákjukból szomjukat oltó társairól – ezeket a különbségeit idővel megszoktuk –, de azt nem vettük észre, hogy valamely dolgot igencsak rejteget zsákjában. A szomszédos faluból gyalogoltunk a város irányába, s mivel a gazdák és nemes urak nem fukarkodtak az adakozásban – igaz e serénységük oka nem volt más, mint hogy a pastor a szószékről kipredicálta a hívek fősvénységét, epicureus hajlamát, cifrálkodását és tudományra való restségét, minek hallatán megszágyellették magukat – a mi kedélyünk is szerfelett jó volt, az a néhány pohár ser és savanykás bor, néhány tál káposztás hús és tüdős hurka, melyeket a gazdák portáin kaptunk, megoldotta nyelvünket, és mindenféléről vidáman discouráltunk.

Valentinus mindvégig mosolygott, én azt hittem, megártott neki a bor, vagy tán titkon még papramorgót is ivott, de minthogy nem volt kirívó nála ez a jókedély, nem is gyanakodtunk semmiféle csínyre vagy alantas gondolatra. A kollégiumba megérkezésünk után, a collatioban szerzett pénzt átadtuk a mi imádságos lelkületű és bibliás nyelvű lelki atyánknak, aki hálát mondott az Úrnak az ő nagy jótéteményéért. A fertály órányi gyaloglás után némiképp elfáradván, ki-ki leheveredett a maga fekhelyére. Ám az egyik hegyaljai fiú – kinek megvolt az a kellemetlen szokása, hogy úgy szuszogott és horkolt estvéneként, akár egy mormota, s gyakorta felriasztott valakit álmából vadkan horkantásaival –, mielőtt ledőlt volna, betért az árnyékszékre könnyíteni magán, mert a mérhetetlen káposztás hús evése megfeküdte a gyomrát. E testes, lomhajárású hegyaljai deáktársunknak az is szokása volt, hogy lefekvés előtt megállt az ágy mellett, elmondott egy rövidke imát, majd pajkos gyermek módjára, irtózatosságot nagy testét eleresztvén, élettelenül vágódott el a szalmazsákon – akadt, aki még a poros csizmáját sem vette le dagadt lábáról, csupán az ágy támlájára támasztotta sarkát –, amikor testvérünk bejött a szálába, gyorsan elmondotta imáját, és a nagy mutatvány szerint elvágódott, hogy a tetvek és egyéb más férgek is elmenekültek a zsákból. De amint elveszejtette egyensúlyát, és végigdőlt a szalmazsákon, hatalmas ordítással, tán még a hitetlen török is megijedt volna ily csatakiáltástól, talpra ugrott, akárha tornászni támadt volna kedélye, és tenyerével fertelmes nagy ülepét simogatta, melyből gyanús tüskék hullottak ki. Kétfelé szaladó tekintettel hajtotta fel a szalmazsákot takaró pokrócot, mely alatt egy sündisznó lapult élettelenül. Mondanom sem kell, hogy szegény deák még fertály óra múltán is hideg vizes teknőben borogatta sajgó ülepét, hogy csillapodjék a heves hasgatás. De alig csöndesedett le a felkorbácsolt hangulat – néhányan a sírásig, mások hasfájásig röhögtek –, mikor egy emelettel lentébből korcsmai veszekedést és szitkozódást hallottunk, s azt hittük már hajba is kaptak társaink odalent. Én magam is lesiettem, hogy megtudjam e ribillió okát, és szerét ejtsem a keresztyéni emberhez illő békéltetésnek, és arra intsem társaimat, hogy szenvedjék el egymást szeretetben. A hálóterem közepén egy kis gyűrűben álltak öten-hatan, külön-különb facultások tudós és szorgalmatos hallgatói, s persze kisebb deákok, ezek hangos kérdésekkel faggatták egy sápadt deáktársukat, de oly nagy volt a hangzavar, hogy eleinte nem is értettem, min pörlekednek oly megveszekedetten. Ahogy többen egybegyülekeztünk és kíváncsiskodtunk a piaci láрма és bős harag okáról, a senior réthori ékesszólással és megfontolt ábrázattal elmondotta, hogy a collatioban a pénzadomány mellett egyéb felettébb hasznos dolgokat is kaptak a gyülekezet híveitől: ki-ki egész sonkát és több szál csípős kolbászt, néhány rendbeli lábbelít

és posztómellényt, tucatnyi viaszgyertyát és bödőnyi zsírt, zsák lisztet és kolompért, hogy e materiális segéllyel is könnyítsék a gazdák a collegiumi deákok amúgy nyomorúságos életét. S mint a regula előírja, a pénzadomány felül kapott járandóság a deákokat illeti meg, ezt a senior és öconomus osztja be és el a bursabeliek között. Igen ám, csak hogy „ez az elvetemült és becstelen haspók – mutatott rá a bűnösre a senior –, elconfiscálta a teljes sonkát, hogy megsértvén a coetus reguláit, egyedül zabálja föl az egészet, a többieket megkárosítván és a viszálykodás magját a testvérek között elhintvén bölcstelen cselekedetjével”. E tolvajlásan valamennyien szerfelett felháborodtunk, és nyomban consiliumot tartottunk a bűnös vétkének súlyosságát és a méltó büntetés mértékét meghatározandó, s arra a consensusra jutottunk, hogy „az, aki együttlakozó társait nem rest megcsalni, a magyar deákokat tolvajlás hírébe hozni, és ezzel böcsületjökre nézve szégyenfoltot ejteni, és ily keresztyénietlen, morállal ellentétes magatartást tanúsítani, azt részben szükségeltetik megapprehendáltatni, részben kosztjának egyik felétől eltiltani”. Kisebb deáktársunk hiába apellált az igazságra, a helyszínen megfogatott a theologiai stúdiумokban elmélyült magisterek által, akik az ítéletnek érvényt is szereztek oly módon, hogy a bűnöst szalmazsákjára fektették, és az öconomus egynéhányszor kellő szigorral megcsapta egy mogyoró vesszővel, nehogy feledje a kölcsönös szeretet és tisztelet reguláját, és újból kedélye támadjon megdézsmálni a közöst.

Nagytiszteleltű Praeceptor Uram, a fenti históriát színe elejébe sem merészeltem volna adni, ha nem lett volna mindehhez köze a mi Valentinus testvérünknek. De igaztalan és a hazugság pártfogója lennék, ha elhallgatnám, hogy – mint ez később, talán két-három holdfogyatkozás után kiderült –, Valentinus vetemedett a sonkatolvajlás fertelmes bűnére. Egy társunktól tudom, aki bár nem tartozott Valentinus kebelbarátai közé, ám szavahihetőségéhez semmi kétség nem férhet – s ugyan miért is igyekezne rossz színben feltüntetni deáktársai közül valakit is –, hogy barátja elmondása szerint Valentinus a *Fogadó a Vígbarátokhoz* serfőzdeben mesélte el, könnyesre nevetgetve cimboráit, miként tett szert ördögi ügyességgel a sonkára – melyet a társaság csontig lecsupaszított –, s miként apprehendálták meg a coetus kegyetlen bírái a vétlen deákot.

Mivel Praeceptor Uram bölcs körültekintéssel és Istentől kapott kegyelmességgel kíván dönteni a zarándok útjáról megtért Valentinus pörében, s ehhez figyelembe óhajtja venni a fent nevezett személy characterének megnyilvánulásait is, históriáim – írójuk szándékja szerint –, bizonyos constellatiókat világítanak meg. A tisztesség kedvéért iparkodom *sine ira et studio* leírni mindazokat a cselekedeteket, melyek fényt vetnek Valentinus rejtett characterére, és ezek ösmeretében senkinek sem lehet kétsége afelől, hogy Nagytiszteleltű Uram bölcs és megfontolt ítéletet hozand. Mint ahogy afelől sincs kétség és bizonytalanság bennem, hogy Nagytiszteleltű Praeceptor Uram, ki engem kért meg ezen officialis jelentés írására, s őszinte, keresztyéni érzületű, semminémű dolgot el nem hallgató vallomásomra buzdított, bokros teendői közepette sem feledkezik meg bűnös és halandó személyemről, s legalázatosabb szívvel végzett szolgálatomról, mikor az egyháztanács dönt a ...-i parochia pastorának kilétéről. Hiszen Nagytiszteleltű Praeceptor Uram tudja, hogy oly sok studiumot elvégezvén és idegen universitasokról hazatérvén, három esztendeig rendületlen hűséggel és legjobb tudásom szerint szolgáltam a partikula több scholájában, és afelől is ösmerete vagyon, hogy mily nagy a vágyakozás bennem a pas-

tori szolgálatra, melyre most, hogy a fent nevezett ecclesia pastorának földi por-
sátra lehanyatlott és megüresedett helye, újfent ajánlom szerény talentumomat, és
imádságos ajakkal sűrűn könyörgök az Istenhez és Praeceptor Uramhoz, hogy hall-
gassa meg kérésemet.

Mert bízást állíthatom, hogy pastori teendőimet nem oly szerfeletti kurafi-
sággal és csuhabercikre jellemző élvetegséggel látnám el, mint ama Ágoston-
rendi szerzetesből lutheránussá vedlett pastor, akivel egy Wittenberga környéki
faluban, a notarius úr temetésén Valentinus összebarátkozott. Történt ugyanis,
hogy a falu előljárói és gazdái nagy tisztességgel és kegyelettel akarták elföldel-
ni megboldogult notariusukat, és emiatt egynehány deákot is hívtak segédkez-
ni. Négyen vagy öten mentünk e collatoria – gondolván: többen mégiscsak több
adományt kapunk –, és az úton alapos szorgalommal gyakoroltuk magunkat a
német nyelvű zsoltárok éneklésében és a megfelelő textus hirdetésében. Mikorra
a faluba érkeztünk gyalogszeren, a gyászmenet a fatornyos templomtól már el-
indult, és a lankára épült tornácos házak között haladt a poros főutcán – melyen
kora hajnalban az éhesen bőgő és csordába verődött tehenek nekivágtak a ka-
szálónak, maguk után trágyahalmokat és legyeket hagyván –, a falu mezsgyéjén
túl lévő temetőkert irányába. A menet élén haladt a pocakos pastor, a falubeli
famíliák örömeinek és bánatának ösmerője, a szomszédos gazdák közt elmérge-
sedett viszályok békéltetője, kit borvirágos orra, sültkapanoktól és tormával
fűszerezett disznócsülköktől elnehezedett termete miatt csak palástja különböz-
tetett meg híveitől. Az oldalán baktató alkalmi sírásókkal discurált, mikor mellé
értünk; hol foglalkozásukról: a földművelésről és vajköpülésről, hol a pörpatva-
rokról faggatta őket, bölcsen intvén mindannyiukat, hogy a föld klastromában
egyként a végső ítéletre várunk a feltámadásig. Hogy mily borissza és élveteg,
világi szenvedélyekre hajlamos és tréfacsínálásra sem rest ember volt a pastor
úr, arról valamennyien tapasztalatokat szerezhettünk.

Egyébként a temetés, melyre hivattunk, eltekintve egynehány kínos epizódtól,
éppúgy végeztetett el, ahogy mifelénk is szokás. Bár bennem meghülemedett a vér,
amikor jobban szemügyre vettem a halottas szekeret – mely alig is mutatott kü-
lönbséget az utakon zötykölődő commediás-batároktól –, két csorvasz gebe húzta,
a gazda gyakorta rájuk förmedt, és mérgében a porba köpött, ha megálltak pössen-
teni vagy félrehúztak, s emiatt megbillent a szekér, a gyászoló sereg nagy riadalmá-
ra. A fuvaros mocskos száját szennyes szitkok és istenkáromlások is elhagyták,
ilyenkor ijedtében süvegéhez emelte bütykös ujjait, s kivénhedt obsitosként esede-
zett bocsánatért a pastor előtt, aki bár összeráncolta bokros szemöldökét a szentsé-
gelés hallatán, mégsem fedtte meg az istenkáromlót. A nyikorgó kerekű szekér
megett haladtak a falubeli gazdák, akik valamennyien sógorságban-komaságban
voltak, hiszen a szomszédos portákon felnövekvő gyermekek az évszázadok alatt
szinte egyetlen nagy famíliává változtatták a falut házasságaik révén. Ezek a gaz-
dák – kik ellentétben a mi városunkbéli gazdákkal, úgy élték le egész éltüket, hogy
el sem hagyták a falut, s egy-egy járvány vagy háború esetén befogadták az árvá-
kat, és segélyezték az özvegyeket: földjeiket művelvén, házaikat följavítván –, mi-
közben a hátuk megett lépegető asszonyaik és lányaik zsoltárokat énekeltek, a
megboldogult erényeit és bocsánatos vétkeit vitatták meg. Majd mintha kiostálód-
ott volna emlékezetükből egybegyülekezésük oka, a földeken végzendő munká-

latokról és leendő frigyekről, irtásra kerülő erdőrészekről és macskák kölykedzéséről discouráltak. Még ennél is csudálatosabb volt számomra az a ribillió, melyet a menet végén kullogó kisebb gyermekek csaptak: hol a port rúgták és egymásnak gáncsot vetettek, hol egymás üstökébe ragadtak, és belelöktek egy-egy kisebbet a tehéntrágyába, hol pedig madárfészket hajigáltak kövel, és a lehullott tojásokat falták, akár a rókakölykök.

Mi, collatióban levő deákok, Isten ingyen kegyelméből megvilágosodván és ajkunkon az imádság kikerekedvén, tisztességgel helyt állottunk a temetésen; zsoltározásunkkal a gyászoló sokadalom szerfelett meg volt elégedve, s fennhangon dicsérték a honi scholát és az universitást, melyben textusösmeretre és a nímet nyelv tudására szert tettünk. Ne tűnjön ez szerénytelenségnek Nagytiszteletű Praeceptor Uram előtt, hiszen bennünk, az Úr méltatlan, bár elhivatott pastoraiban nem a becsvágy, hanem a szolgálat munkálkodik: ez a hivatásunk fundamentoma.

Az elhantolást követően, a falu apraja és nagyja az elhunyt házában gyűltünk egybe torra, mely asztali áldásban és emlékek idézésében igencsak bővelkedett, akár egy lakodalom. A sokadalom miatt a verandát és az udvart egybenyitották, némelyeket még a pajtában is elhelyeztek; hosszú faasztalok roskadoztak a cselédek által tálatl étkektől – sült libák és töltött tyúkok, disznó belszerv és fehérpecsenye, főtt kolompér és párolt zöltségek, kelt tészták és beiglik tornyosultak mindenütt –, az alkalmi csapos és neje sűrjén telítette a korsókat, melyekből a friss ser olykor kifutott, akár a mosóteknőből a habos víz. A gazdák a verandán ültek egy kerek asztal körül, olykor egyikük-másikuk, bölcsen szem előtt tartva a régi mondást: halottról vagy jót vagy semmit, beszédet mondott rövid, keresetlen mondatokban; eközben a főkötös-bőszoknyás asszonyok nevetve s vékonyukat fogva összebúgtak, a notarius viselt dolgait emlegették – melyből ösmeretlenül is kidomborodott a notarius kurafi caractere –; a búzapálínkátlól és sertől hevült legények az udvar végében a felszolgáló cseléd lányok derekát átal ölelték, s kapálózásaik ellenére csókokat nyomtak nyakszirtjükre, és kihasználván a diófák és más egyéb cserjék oltalmát, megcsöcsörészték a karjaikban kígyóként vonagló Bözskéket; a gyermekek a felnőttek lábai között cikáztak le s föl, egy-egy liba- vagy tyúkcombbal kezükben, tésztáért rimáncodtak, egymásra árulkodtak, pofozkodtak, és székre állva kiáltoztak a másik asztal felé. Étkezés alatt a gazdák az új notarius személyéről alkudoztak, érveiket pro és contra sorjáztatva pöröltek, hümmögtek, osztozkodtak: mindent oly tekintéllyel és elmélyülten tettek, a papramorgóra és serre és az új notariusra áldást mondván, hogy mi kívül állók bizvást hihettük, hogy a falu bölcseinek tanácskozása folyik e nyilvános magistratus ülésen. Az asszonyok az étek ízeiről és a főzés mesterségéről csevegtek, egymás tudományát kisebbítve, a magukét az égis dicsérve, olykor egy-egy régi sérelemre emlékezve egymást mérges fullánkokkal csipkedték, majd leendő frigyekről pusmogtak és süldő leánykaikat úgy árulták a fiús anyák előtt, mint vádorkereskedő mihaszna portékáját: az előnyöket fennen emlegették, a hibákat szemérmesen elhallgatták. Az ifjabbak hangászok és köcsögdudások nyekergésére táncoltak – ekkor láttam csak Kálvinunk igazát, hogy a táncolás azért tilalmas, mert tiltott örömök és fertelmes bűnök élesztője a test érintése, és a szenvedély oly mértékben kivetkezteti az embert enmagából, hogy a puritán erkölcsökön nagy csúfságot teendeni sem rest –, egy-egy lányért vagy cseléd birtoklásáért duhajkodtak, ökleiket mutogatták, és erejüket fitogtatták; a kicsinyek pe-

dig, akár a zabolázhatatlan majmok, a nagyobbakat utánozták. Valentinus hamar emberére akadt a lutheránus pastorban – együtt ettek és vedeltek, bőfögtek és tréfálkoztak az asztalsarkon ülve, hol Aristophanes és Apuleius passusait citálták, hol Ágoston eroticus vallomásait elemezték egymás kedélyére és szemérmetlenül nevettek egy-egy káromkodás, pajtabeli cselédlány-visongatás, Luther-féle ördögűzés, kerítés melletti öklendezés, buja incselkedés hallatán –, egyszerűen Valentinus teljesen kivetkezett collatioban levő theologus mivoltából és szerfeletti örömét lelte a torban. Egyetlen egyszer sem mulasztotta el, hogy az asztalok között teli sereskorsókkal körbejáró csaposné telt tomporát tenyerével megsimogassa és vakmerő szemtelenséggel a lenvászson inge alatt rengő csöcsét dicsérje. A csaposné, kinek főkötoje alól kitüremkedett veres hajzata, engem egy démonra emlékeztetett, s hogy ítéletem helyén való volt, az bizonyítja, hogy szó nélkül hagyta Valentinusnak bölcstelen és méltatlan cselekedeteit, sőt, egyre gyakrabban fordult meg körülük, a pastort serívásra buzdítván és Valentinusra kéjesen kacsingatván. A lutheránus pastor e keresztyéni igyekezetet ékesszólással és sophisticus bölcselekedéssel jutalmazta, Valentinust pedig a hívek lelki segélyezésére ösztönözte. Megjegyezni bátorodom Nagytiszteletű Praeceptor Uramnak, hogy már Cicero is megmondotta: *„az a barátság a legkellemesebb, amelyet az erkölcsi elvek hasonlósága kapcsol egybe”*; márpediglen e pastor, akit mifelénk pellengérrel jutalmaznának a presbiterek és a zsinati bírák, és minden bizonnyal még palástjától is megfosztanának, akárha egykori enmagát fedezte volna fel Valentinusban, baráti szeretettel veregette meg deákársunk vállát. A lutheránus pastor oly szerfelett jókedélyű lett a korsóemelgetéstől, hogy valamennyiünket maga köré intett egy ellentmondást nem tűrő kézlegyintéssel és efféle anecdotákkal tractálta elménket.

„Tudjátok, barátaim, amikor én magam is theologusnövendék voltam, mi is sokat jártunk legatioba és collatioba. Annak okán, hogy egy-egy ilyen körúton olykor tucatnyi faluban is predikálni és kántorizálni kellett, párban jártunk és felváltva hirdettük Isten szent Igéjét. Igen ám, csak hogy szokás szerint, kivétel nélkül minden ecclesiában búzapálinkával és serrel kínálták a legatusokat az istentisztelet előtt, hogy nagyobb kedéllyel zsoltározzanak és ékesszóló imádsággal könyörögjenek az Úrhoz a hívek bűneinek bocsánatáért. Mi, legatusok azt is tudtuk, hogy az áldomást visszautasítani nem lehet, mert e bölcstelen cselekedettel oly mértékig megsérti az ember a presbitereket, hogy egy huncut garast sem adnak adományként. Mármost testvéreim a keresztsben, elképzelhetitek, hogy a gyomorfájósak és borne-misszák már a második falu határában elterültek, mint a gyalogbéka vagy a szószékről ájultak le sűrű okádások közepette és a falusi kántor fejezte be az istentiszteletet. Még ma is könny csordul a szemembe a nevetéstől, ha visszagondolok az én Lebensfroh komámra, akivel együtt jártunk predikálni, s aki úgy itta a pálinkát meg a sert, ahogy ló issza a friss kútvizet, s ha megéhezett, akár harminc tojásból és egy fél oldal szalonnából készült rántottát is befalt egy ültő helyiben. No ezzel a legatus-pajtásommal voltunk beosztva egy húsvétkor abba a regioba, melyet még egyetlen legatiót végző párnak sem sikeredett végigjárnia, mert köztudottan arrafelé főzik a legerősebb búzasert, amit pálinkával higítanak, s képzelhetitek, a latin grammaticába és Luther urunk kátéjába penészedett theologusok miként fetrengtek az útszélen már a második ecclesia-szolgálat után. Arról se feledkezzem meg, hogy az egyik falutól a másikig olykor hegyről le, hegyre föl kellett kutyaolni ki-

lométereiken át, tehát tüdő is kellett e regioban szolgálathoz. Az én Lebensfroh komám, már induláskor megbirkózott egy oldalnyi szalonnával, majd elképedésemre, miként más ember a sert, egy krigliből olvasztott zsírt ivott; nekem is azt ajánlotta, hogy kövessem példáját, mondván: »ha ezt a kis zsírt beveszi a gyomrod, a pálinka és ser sem árthat meg neki!« Befogtam az orrom, mint városi asszonyság a tehéntrágya láttán, s undorodva nyeltem a korsó olvasztott zsírt, melyet a coetus konyhájáról csentünk el. Nem is lett volna semmi baj, ha nem esik egész nap az eső, de ömlött, mintha dézsából öntötték volna s az agyagos földön csúszkáltunk, mint befagyott tavon a gyermekek és olykor egy-egy tócsába bele is seggeltünk. Már csak a papmorgó és a búzaser tartotta bennünk a szent lelket. Elég az hozzá, hogy az Úr megszánta két elcsigázott pastorát és egy lovasszekeket vezérelt utunkba. No nem éppen Illés próféta szekéré! Felfeküdtünk a nyirkos szalmával teli szekér saroglyájába és szuszogtunk, a fuvaros pedig a sárban gázoló-csúszkáló lovakat válogatott káromkodások közepette nógatta menésre. Amint így megpihenésünk is elrendeztetett, mondom én Lebensfroh komámnak, hogy márpediglen nekem pöszentenem kell, mire a fuvaros hátra szólt: »no, fiatal úr, vesse szét lábát és peseljen maga alá úgy, mint a lovak, mert ha most mi megállunk, az Úr Isten sem ad annyi erőt a lovaknak, hogy újra nekiveselkedjenek a kaptatónak, mely mögött már az istentiszteletre kongatnak«. Az egyik faluból ugyanis akként adtak hírt érkezésünkről a másik falu gyülekezetének, hogy indulásunk után hosszasan harangoztak, mire az ottani atyafi megkongatta a harangot, a hívek gyülekezni kezdettek és a kántor irányításával szoltároztak, míg a presbiterek a templom előtt várták a kis pastoroikat. Amint túljutottunk a kapaszkodón, látom ám, akár egy jánosi jelenést, hogy a falu főterén lévő templom bejárata épp a meredek lejtő legalján vagy; a csorvasz gebék pedig megtálozodtak és pegazusként röpítették a szalmásszekeket. A fuvaros szentségelt, köpködött, húzta a gyeplőt, a megriadt presbiterek szétrebbertek, mint tyúkok a róka láttán, én pedig imádsággal a számon az utolsó pillanatban leugrottam a templomfalnak csapódó szekérről, mely felborult és kettétörött. Kevéssel ez után a presbiterek előmerészkedtek, s elösmeréssel szorongatták kezemet, mondván: »Na kis legatus Úr, maga aztán derék ember. Legatus társai eddig mindig úgy érkeztek hozzánk, mint a párja: hótan. Ígyunk egy áldomást érkezésére!« – s már öntötték is belém a köménypálinkát és vittek a szószékre predikálni, Lebensfroh komámat pedig két asszonyság kezelésbe vette, mert nem volt az hót, csak elalélt.”

A lutheránus pastor eddig jutott emlékei idézésében, melyet Valentinus efféle megjegyzésekkel szakított meg: „Olykor úgy vélem, hogy a lételetet a theologia és artes révén tökéletesen megösmérhetem, s oly megszállottan forgatom az exegéziseket, analysálom a héber és görög igék paradigmáit, mintha a gyökereknél lenne elrejtve a titok. Ilyenkor szívem szerint Ágoston megrendülését követve confessioimat írnám, vagy Ferencként menekülnék a teremtet natura ölére, hogy a rigók füttyéből Isten üzenetét hallgassam. S már az ascezisre is hajlanék, de a konok lételetelvetésben és puritán örömtelenségben elsenyvedek. Ez az érzemény elhatalmasodik felettem, ilyenkor pedig menekülni vágyok a bibliotheca dohos cellájából, mert egy hang azt súgja nekem: a lételet nem szenvedés, nem lemondás, nem örömtelenség, nem regulákhoz alkalmazkodás, nem mániák kergetése, hanem Isten teremtető derűjével való eltöltekezés. S mintha characteremben két létező viaskodna: a szent pastor és farsangi bolond, hol fékezhetetlen játékvágy vagy ólomsúlyú

bú, hol gyermeki életderű vagy szerteoszthatatlan melancholia kerekedik felül bennem”. A pastor és mi egy fertály órányit is disputáztunk a test és lélek páli dualitásáról, Plótinus szellem és lélek értelmezéséről, az Egy és Sok misticájáról; de én bennem Valentinus confessioja és serivásban elmerülése azt erősítette meg, hogy aki a krisztusi példázatot nem értette meg, szellemét és characterét képtelen megregulázni, az örökké tévelygő lélek marad. Szándékomban állott az Isten országáról, a kegyelemben részesülésről és a tékozló fiúról beszélni Valentinussal, hogy lelke üdvösségét mentsem és megvilágítsam bölcstelen gondolatoktól zavaros elméjét, de a sokadalomból kiváltak a gazdák, s félrevonultak kártyázni és pipázni, magukkal hívva a pastort is, így tudós társaságunk széjjelment. A fiatalok körtáncot és valami ösmeretlen ugratóst kezdtek járni, időnként hangosan hujjogattak egy-egy lépésnél, majd nagyot dobbantottak a porban és peregtek-forogtak a szédülésig. Meg kell vallanom Nagytiszteletű Praeceptor Uramnak, hogy az én fejem is lassan elnehedett a disputától, a táncolók nézésétől, a sütek és tészták emésztésétől, s a lócán ülve – mert legatus társaim is beállottak a forgós csördögölőbe –, elmémbe iparkodtam vénsi, hogy estve még egy imádságot és áldást kell mondanunk az elhalt notarius lelki üdvéért és a tisztességes adomány megszolgáltatásáért, ezért egy kis pihenésre szántam el magam. Éppen csak elvackoltam magam a tehénistálló szalmakazaljában, és lelkem megtisztításán serénykedtem nagy buzgósággal imádkozva, amikor nyöszörgések és egyéb állati hangokra lettem figyelmes. Lelkemet szerfelett faggattam, mert azt hittem, e kárhuzatos tor oly annyira felzaklalta, hogy irtózatos látományok fogantak benne, s rakoncátlankodása miatt hallatja e hangokat. De hogy nem szűntek meg az állati hangok, fejemet kidugtam a szalmából és szörnyű látományban volt részem. Valentinus társam nyakába két láb ágaskodott, mely úgy szorongatta, mint kígyó a zsákmányát, és én balga, a patmoszi jelenéseket megelevenedni vélvén, fölindulásomban keresztyéni szeretettel és felebaráti együttérzéssel siettem volna segítségére, hogy visszaragadjam az ördög, a rontó állapot hatalmából, ám közelebb jutván láttam csak, hogy nem az ördög, hanem a rengő csöcsű csaposné birkózik Valentinussal, ki amúgy vadkan módjára hasgatta a csaposné véknyát. A szemérmetlen és házasságtörés fertelmes bűnétől vissza nem riadó csaposné mocskos szavakkal és tehénbögéssel ösztökelte Valentinust, aki elkészülvén erejével, a szalmára hanyatlott, a kéjtől felajzott szuka gyönyörűségére, mert nyomban a gyengélkedőre vetette magát, tompora alá gyűrve áldozatát, férfias biztonsággal és ügyességgel lovagolva meg a hol gebének, hol táltosnak titulált Valentinust. Az én lábam, Nagytiszteletű Praeceptor Uram, e fertelmes látománytól szinte a földbe gyökerezett és reszketett; fölháborodásomban imára kulcsoltam a kezem és fennszóval szölongattam az Urat, erősítse meg a hitben gyöngéket és lankassza a bűnben erőseket. De nem is a látomány kísértésével szembeni ellenálláshoz kellett az erő és akarat, hiszen ennél nagyobb szégyenteli kísértés és megaláztatás is érte személyemben az Úr szolgáját. Ugyanis amint az úzekedéstől elcsigázott Valentinusról reám emelte ördögien forgó tekintetét a csaposné, abban újabb kéj és állati ösztön éledt, szoknyáját nyakába kapván elébem állott és oly szemérmetlen vággyal nyúlt testemhez, hogy erőmet és hitemet confirmálva menekültem ki az udvarra, mit sem törődve e démon szitkaival és nevetésével.

A torbeli sokadalom egy része ittasan-eltöltekeztvén hortyogott, ki asztalra dőlve, ki az udvar végében elnyúlva, akár a barmok; másik része rendületlenül

járta az ugrós táncot, kuglizott vagy pörölt és tréfálkozott, sopánkodott és ármánykodott; a gyermekek pedig bejárták a pallást és ólakat, lajtorján és fán csüggték, süteményt faltak és részegek danászását csúfolták. Az udvarra menekülésem után, újabb látományban volt részem: a diófa tövében szőke kislány térdelt, egy részegen elterült férfit imitáló fiúcska előtt, skarlátvörös szoknyácskáját illendően eligazítva fohászkodott, egyik kezében félig rágott cipő, másikban ónkupa és ártatlan együgyűséggel úrvacsoráltatta enmagát, miközben feloldozást kért eszméletlen hitvese bűneiért. Oly szerfelett meghatódtam e sacramentum kiszolgáltatástól, hogy zaklatott lelki állapotomban odatérdeltem elé és kértem, engem is részeltessen a kegyelemben és áldásban.

Arra kérem Nagytiszteletű Praeceptor Uramat, hogy elolvassván e legatio historiáját, ne jusson oly következtetésre, hogy valamennyien osztoztunk a Valentinus-féle bujálkodás és serrel való mérhetetlen eltöltekezés, parancsolat megszegés és Úr-megdöbbentés bűnében. Alázatos szívvel kérem Praeceptor Uramat arra is, hogy a sokat tapasztalt és olvasott bölcsek belátásával és keresztyéni szeretettel bocsásson meg nekem, halandó és bűnös léleknek, ha emlékezetemből előhíván bizonyos élményeket, nem voltam elég erős arra, hogy megfékezzem tollamat. De minden igyekezetemmel azon voltam, hogy a megtörtént historiákat hiteles valóságukban adjam elő, nehogy Valentinus testvéremet rosszabb vagy jobb színben tüntessem fel Kegyelmed előtt s ezáltal az igaztalan rágalmazás vádjával illettessenek. Annak okán is részleteztem, olykor az illendőség és szemérem mezsgyéjét is átal lépve egyes vulgáris és fertelmes cselekedeteket, nehogy azt hihesse Nagytiszteletű Praeceptor Uram, hogy bizonyos, személyemre nem egészen jó fényt vető dolgokat el akarnék hallgatni vagy meg akarnék hamisítani. Részletes jegyzetemben – legalábbis szerény opiniom szerint – lehetnek olyan jelentéktelennek tűnő momentumok is, melyek Nagytiszteletű Praeceptor Uramnak a figyelmét épp olyan összefüggések meglátására irányítják, melyeket én, a historiák némelyikének szereplője, némelyikének referense esetleg észre sem vettem, vagy lebecsültem. Azt sem hallgathatom el, hogy bármennyire is szerettem volna Praeceptor Uram elvárásainak megfelelni – az írás közben mindvégig azon serénykedtem, hogy kitaláljam Kegyelmed gondolatját –, kénytelenségből bizonytalanságban tapogatóztam, akár vak koldus a rengetegben. Mégis, reményleni merészelem, hogy bőséges jegyzetemben találtatik egy-két hasznos és megfontolásra érdemes informatio is. Ha jelentésemben hiányosság mutatkoznék, Praeceptor Uram kérésére mulasztásomat azonnal pótolni iparkodom.

Végezetül még egyszer ajánlani bátorkodom, alázatos és hűséges szívvel, szerény személyemet a megüresedett parochia pastori szolgálatjára. Tudom Nagytiszteletű Uram támogatásában és kegyes jóindulatjában bízhatok.

A kegyelmes Isten áldását kérve Tudós Praeceptor Uram életére és Istentől megáldott szolgálatjára, maradok örök és mély tisztelője:

Müller István
scholamagister

A rajzás

*Ha nevüket említjük, mindig lelkifurdalással.
„Jaj, álmkóros, léha tiszt,
a rajzás legalább ma ne sodorjon el!”
„Téged pedig – aki híred szerint patróna vagy –,
igazából társnőd babrársága vonz, ugye?”*

*Egy parádés helyen újdonsült foglalók
a páros kedvenc asztalára alkudoznak.
– Ők estebédjüket ma otthon költik el.*

*„A kisebbik rossz az önkéntes szobafogság.
Az undok maskarádétól se távol,
de biztos háziőrizetben.”
Napiparancsukat a gyáva tiszt
a kávé mellett hirdeti ki reggelente.*

*És nincs rend a sorokban, látható.
Lám, saját reguláikat egymás után szegik meg.
„Dresszúra mesternője, hagytad, hogy bekössék
dacos fejed. Voltál áldásosztó, lettél szállásadó.
A kertek alá ugye, hogy kiszöknél,
aztán szöknél beljebb, pompás, életteli helyekre?*

*Ürülnek kávécsarnokok, hamar megtelnek ismét.
Ti önző és gögös kis szekta vagytok
és bárhol vagytok, egyképp játszadoztok.
Széderkor szédelegtek és elszenderedtek.
Emlékeztek, és lassan fölocsúdtok,
az udvarra kimentek, és keserves sírásra fakadtok.”*

Leltár és laudáció

*A legtöbb éjszakás nővér úgysem valódi.
Egészen ritka köztük a bűsz heroína.
Akadnak vérszegények, a külszínt ápolók,
Szentírást forgató, savanyú undokok:
merev szolgálólányok egyöntetű mezekben.
Vannak léhák, akik azonmód lucskosan
bújnak melléd – de náluk nem gyógyulsz meg soha.
Munkamódszerük a tüneti kezelés.
Meg akadnak cselédek, a naccságát becézők.
Hovatovább nem is marad senki. Csak ő.
Nem mártír, nem cseléd, nem kokott, nem úrinő,
de fegyverhordozó és gyógyszerkészítő.*

Átkelés

(*Fejezetek egy regényből, 7.*)*

Újra magunkra maradtunk (gondolta). Mintha még az asszony tekintetével is látta volna önmagát; a fiút is, aki közben eltűnt az éjszakában. Miért gondolja, hogy éjszaka van? Minek a segítségével tudja az időt tagolni? Eddig is sötétség volt. De nem volt látható a hold. A csillagok sem, amelyek az égbolt sejtető magasában megjelentek. Mégis eljutottam valameddig (gondolta). Újra elindult. Változott a mozgása. Már nem gördülés, csúszás, zuhanás. Nem botorkálás. Van tehát tágabb tér; érezte a kiterjedést, amelyben az idő (az éjszaka) haladt és megdermedt. Mintha – túl az omláson – a derengés sávjába érkezett volna.

Látta az egymásra rétegződött kiterjedést, a vízpart hordalékának mintázott felületeit, az elhatárolódások nélküli átfedéseket, a távolban a sötétségbe mártott csíkot. Nem volt tisztázható, hogy önmagában áll-e, vagy valaminek a visszfénye (például a gyerekkorának), káprázat tehát, vagy a tér szegmentuma. A bizonyíthatatlanság sok irányba indította el a képzeletét, mert miközben megállapította, hogy most már nem csak érzi, de látja is, hogy a fiú eltűnt mellőle, azonban lehetséges, hogy (miként közös útonlétük) a szétválásuk is csak ismétlődése valaminek, miközben ő, aki egykor magárahagyó volt, magárahagyatott lett. Ezt a felismerést a fiúnak köszönheti, habár nagy ár, hogy ezért a tudásért elveszítette őt.

Meg kell találnom (gondolta). Készült az első mozdulatra, amivel majd feléje nyúl, de nem volt szava a mozdulattal járó érzésre. Aggodalom? Óvatosság? Szigorúság? Megértés (amiért a fiú nem akart elszakadni az asszonytól)? Tudta egyáltalán a fiú azt, hogy választ kettőjük között? A mozdulatnak (amit csak elképzelt) miközben a másikhoz (majd) hozzáér, mást kell kifejeznie, mint amit az eddigi mozdulatai. Mit?... Nem lehet tudni (most), hogy mit érez (akkor)... hagyd (gondolta)... előbb meg kell találnod.

Amerre elhaladt: a derengés. Mögötte sehol, előtte sehol, csak körülötte, rávetülve a hárttyás iszaprétegekre. A sár együtt mozog vele. Talán nem is a hold- és a csillagfény segítségével (gondolta), talán csak változó jelenlétének jelenségeként. Eddig sem volt kétséges a számára, hogy a folyamatos zshivajban, amely kísérte, még a párbeszédnek közben sem változik a helyzete; most, hogy a fiút elveszítette, felerősödött a magárahagyatottságának érzése, ám ez nem volt ellentétben azzal, hogy otthonosan mozgott (miként eddig a sötétben) a derengésben is. Csakhogy amíg eddig ő volt a fiú számára a támpont (miközben megvilágosodott saját maga számára az, aki ő volt és lett az útonlétben), nos, most

*Sándor Iván *Átváltozások kertje* című, a Jelenkor Kiadónál 1995-ben megjelenő regényének újabb fejezetét két részletben közöljük. (Előzmények: *Jelenkor* 1993/9-10. 1994/1-2-3. *Tiszatáj* 1994/4.)

mindez megváltozott és ő indult el a gyerek után. Eljutottam valameddig (gondolta), a fiú nélkül ez nem sikerült volna, meg kell őt találnom, nem lesz könnyű, mert habár az iszap finom és mindent magába fogad, mégsem látható nyom, amely vezethetne.

Az átformálódás jele volt a csönd újabb változata. Más volt, mint amit a szélzúgás, az omlás, a lihegésük és ordításuk szünetjeleiként felfogott. Azok a csöndek külső csöndek voltak, ám ez most nem hangzást (illetőleg hangzáshiányt) jelentett, hanem térbeliséget, kiterjedést: telítődést, amely eltöltötte. Minta az ismereteinek és az érzéseinek elkeveredése formálódott volna benne csönddé, aminek jóvoltából látott (önmagát és önmaga körül a sávot). Nem tudta, hol van, mégis mintha lettek volna ismeretei arról az útszakaszról, amit megtett; azt tehát bejártam (gondolta), akkor tovább... erre... valamerre... kiemelve a lábát az iszaptól... feltekintve a csillagokra... habár semmi mást nem látva, de sejtve, hogy kell lennie egy tájnak, s annak, ami körülveszi, fel kell tárulnia... valamitől...

A fiú egy sziklán ült, ellenfényben. A fény forrása nem volt látható, csak a tükröződése a vízen; de a távolság megjelent a vízfelület síkján, amire a felhők mögött rásugárzott a gyengéd fény. A fiú nem hajolt előre, mégis mintha feszülten figyelt volna. Bal kezét lazán felemelte, tenyere a feje fölé került, megállapíthatatlanul, hogy integetést jelent-e a mozdulat, vagy éppen a fény elleni védekezést. Egyiket sem lehetett kizárni.

Láthatott már tengert (gondolta), miközben közeledett az iszapos parton az ovális kenyérhez hasonló sziklához. A fiú előrehajolt, mint aki szemügyre kíván valamit venni. Ugyanis (és ezt már ő is látta, a fiútól nem több, mint húsz méter távolságból, miközben megállva és egyik kezét felemelve, felső testét kissé előredöntve, mintegy utánózva a fiút nemcsak követte annak a tekintetét, de némileg az ő szemével is látva, az ő érzésein át észelve és megfigyelve) valóban végtelen számú mozzanat tárult fel. A víztükör a parti sziklák közötti kis öblökben sima, azonban alig valamivel távolabb jól kivehetőek voltak az örvények. Túl rajtuk sávok szeltek át az újra csak alig megbontott felületeket, a horizonthoz közeledve szelíd fény és a derengést elsötétítő homály váltogatta egymást; rétegek és hullámvonalak képződtek, amelyek néhol el is borították egymást, hogy aztán új erővonalak mentén továtűnjenek.

Aztán kezdte valami elválasztani a – kettőjük tekintetével közösen befogott – táj vonalait. Habár minden ugyanolyan maradt. Azonban (mondhatni) a pillantásuk testében ment végbe a változás. Egy gyanútlanság és egy tapasztalat kezdte együtt figyelni a derengésben feltárló tájat. A tapasztalat gazdag volt, s (mivel megvalósult már az átjárása a fiú érzéseihöz), észlelni tudta a gyerektekintetet vezető gyanútlanóságot is. Talán a fiú testtartása is segített ebben, ahogy lazán hátradőlt, aztán érdeklődve előrehajolt, belefeledkezett a látványba. (Mintha) gyönyörködött (volna). Ő viszont jól látta, hogy az öblöt a maguk mögött hagyott omlásvidék vízre nyúló folytatásaként egy gerinc zárja le, előttük viszont az örvényektől, hullámoktól ugyancsak áthatolhatatlan víztömeg. A fiú, gyermeki gyanútlanysággal, úgy pillantott előre, mint lehetőségei jövőjébe, ugyanez a látvány az ő számára (az ugyan változó, ám mégis) már ismertet jelentette.

Közeledett a sziklához, amin a fiú ült. Érez engem (gondolta), habár nem fordul felém. Tudja, hogy itt vagyok, ez nyilvánvaló abból, hogy az arcvonásai,

mint egy felnőttnek, megmerevednek. Nem észre nem vétel, hanem tudomásul nem vétel. (Kitől tanulta?) A fiú úgy reagált, ahogy egy annál, akit megismert, legalább két-három évvel idősebb fiú kíván elhárítani egy közeledést. Később valóban látható lett az idő múlása a gyerek arcvonásain. Nem foglalkoztatta a változás, hiszen miért ne találták volna meg az idő természetes vonulását is, ha annyi mindent megtaláltak. Bizonyosan rajtam is látható a változás (gondolta). Odalépett. Kimondta azokat a szavakat, amelyeket a fiú már megtanult, ám mióta az asszony elhagyta őket, nem ismételt meg. Most is hallgatott. Megfogta a vállát, próbálta maga felé fordítani. A szemébe kell néznem, látnom kell, hogy állunk egymással. A fiú lesöpörte magáról a kezét. Gyere, mondta, el kell indulnunk, nem maradhatunk itt. Újra nyúlt utána. A fiú ráütött a kezére. Nem húzta vissza. A fiú újra ütött. Elég erősen. Ne így, mondta, ha valamit másképpen gondolsz, mondd ki: nem...; és készült rá, hogy többször megismételje a szót (ahogy a többit is, amire már megtanította).

Azonban csak készült a szó megismétlésére, nem mondta ki újra. Éppen tőle tanulja meg a fiú a vele való szembefordulás érzésének kifejezését? Mintha az érzésen változtatna az, hogy ismer-e szót a közlésre. Ez volt a másik gondolata. És a két gondolat – azt vette észre – együtt megfért benne, mintha össze is tartoztak volna. De a gondolat az övé volt, a tiltakozás érzése a fiúé maradt. Meg kell közelítenem, hogy észleljem azt, amit érez. Addig nincs rá esély, hogy újra összetalálkozzunk. Hiába állok itt mellette, hiába érintem meg a vállát, öncsalás csak az együttlétünk feltételezése. Bizonyára nem szakadt el még az asszonytól, a hiány érzése talán eszébe juttatta a korábbi elszakadásokat is az anyjától? az apjától? talán úgy érzi, hogy az ő érintése és jelenléte valaminek a helyét foglalná el. A lényén elhatalmasodó tiltakozás teszi őt azzá, aki, akkor pedig hiába irányul a tiltakozás őellene, nem térhet ki az elől, hogy megtanítsa a fiút – akár saját magával szemben – annak a kifejezésére, ami eltölti. Ki kell mondania, ismételnie kell (addig, amíg öklének csapásaival fel nem hagy).

Megismételte tehát a tiltakozó szót mint ajánlatot. Tudta, hogy ez most az ő részéről is tiltakozás, mintegy a helyzet fölé emelkedése, hiszen mindaz, ami eddig történt (attól kezdve, hogy elfogadta a hívást és a Helységbe érkezett, ott a két testre borított újságpapírt felemelte, hogy azután elinduljon), nos, mindez vajon nem tiltakozás volt-e az ő részéről, radikális szembefordulás a belenyugvással?; mi sem természetesebb, mint az, hogy megtanítsa a fiút a tagadás szavaira is; hiszen mindaz, ami a gyerekekkel történt – nem csak azóta, hogy összetalálkoztak, előtte is – megegyezett a kiáltással, ami most kiszakad a torkán.

Mintha megérezte volna (sőt bizonyos lett volna benne, akárha emlékezett is volna rá), hogy ezt a szót kiáltani kell. Ült a sziklán, felhagyva az öklözéssel kiáltott (nemnemnemnemnemnemnem), üvöltő, fenyegető állathanghoz, fájdalmas állathanghoz volt hasonló a tiltakozás, visszahúzódott a szirtedig, kifutott a víztükröre, benyomult a part iszaprétegének buborékjaiba, a sziklák hasadékába, rárakódott a derengés sávjaira, mintha része kívánt volna lenni egy kőből, sárból, vízből, levegőből álló textúrának. Nem, kiáltotta a fiú feléje fordulva, mint aki büszke arra a hiányra, ami – az asszonytól, s mindattól való elszakadása miatt, amire ez emlékeztette – eltöltötte. Próbálta újra megérinteni a gyerek vállát. Ajánlat volt a kézmozdulat (mint amikor az ajak a fej egy mozdulatával olyan síkba kerül, hogy az kiün-

dulópontja lehet a másik ajak megközelítésének). A fiú kiáltozása (amit a szirtektől a víztükörig húzódó valamennyi réteg még visszhangzott, összekapcsolva a gyerek tiltakozását valami átfogóbb, mindent átjáró tiltakozással) már régen megszűnt, amikor mint véget nem érő kóda még mindig zengett a *nem* visszhangja.

Megcsókolta a fejét, fölemelte. A súlyából is érezte az idő múlását. Segíts, kérte. A fiú kimondta és többször megismételte a már megtanult szót, igyekezett óvatos kapaszkodással megkönnyíteni a cipelését. Megköszönte neki a másik ismert szóval. A fiú ezt is megismételte. Az iszap lágy volt. A derengés változatlan. Kijárás sehol. De mégis: minden kijarat (így érezte). Miként korábban a saját zuhanásában volt benne, most a saját átjutás-érzésében. A gyerek ráfőnődött. Átölelte a nyakát, hozzásimult. Érezte a súlyát, mégis mintha emelte volna őt. Mitől a kijarat-érzése? Valamin már túl... van, ami a háta mögött... Együtt... együtt, mondta, és lecsúsztatta a fiút. Szerette volna tudni, érzi-e a gyerek is, hogy vannak már közös élményeik. Lehet, hogy a derengést is együtt hozták létre. Megtanítom az *én*-re, a *te*-re, az *együtt*-re (gondolta). A fiú ugrándozott az iszapos fövényen. Önfeledten ugrál, talán ő is észleli az átjutást. De biztos volt benne, hogy nem a derengésben sejthető táj láttán. Hiszen mögöttük a visszaút lehetetlensége, kétoldalt a partrészt lezáró, a vízig nyúló áthatolhatatlan omlás.

Az ívelések (kőből, vízből, az anyagszerűen sűrűsödő derengésből) körülkerítettek egy kagylószerű űrt, amely élesen elválva – ahogyan a táj elválik a lélegzetvételtől – kívül volt, miközben belül is. De mi? Annak az érzése... minek?... találj rá... hívd elő magadból... haladtak (ő volt a gyerek... fogta az apja kezét... feltört sarok... égő lábfej... láz... mentek... aztán az apja cipelte őt... néha az anyját is... háta... vállak, fülre húzott sapkák... sár... nem is ők mentek, a menet haladt velük... mintha nem külön-külön lábak, fejek és kezek, hanem csak együtt... a közös érzéstől, a monoton borzalomtól való áthatottság... az összekapaszkodásukból formálódott alakváltozás, amelyben nem magukat vonszolták, hanem egymásra aggatottságukat, a tájat, az utat, amin botorkáltak, a szürke dombokat, a fekete fákat az ég haragosának előterében; a mozdulatok áthidalták az időt, miként a neszek, nyögések, a kiáltások, a hörgések, a kíséző fegyveresek ordításai; a jobbjá úgy kaszált a levegőben a léptei ütemére, mintha valami űrben kaszálna, miközben azokhoz az esendő testekhez való hozzátapadást érezte, amelyek előtte és mögötte hullámozottak, egymás leheletében pusztulásuk rothadását szimatolva); megálltak.

Néhány lépésnyire volt a víz, még mindig megállapíthatatlanul, hogy hatalmas tó, talán maga az óceán. Annyi volt csak bizonyos, hogy ha másért is, mint mögöttük az omlás, ám áthatolhatatlan. Térdre ereszkedett. Várt, hogy hozzá szokjon a derengéshez, és meglássa a víztükörben, amit keresett. Nem tudta, mennyi ideig várt. Végre meglátta az arcát. Öregedett. A szakálla alig nőtt, talán sűrűbb, a haja majdnem a válláig ért. A pillantása mutatta leginkább az idő múlását, ahogy szűkült a szemrése. Felállt. Újra érezte az apja kezének egykori szorítását, miközben mentek, és kétoldalt a fák fekete haragosa a lecsúszó égbolt előterében is. Miféle kémiai folyamat hozza minduntalan elő azt a képet? Az élete az az oldat, amely előhívja? Az élete, melynek ez a pillanat is része, ahogy feláll a vízparton a fiú kezét fogva? Ha öregedett (gondolta), akkor a fiú is. Ezen is mérhető az idő. A gyerek már elengedte a kezét, és habár előtte állt, mégis

mintha eltűnt volna, ám most azért, mert ön maga részének érezte. Hozzásimult, arcát a hasához szorította, öltözéke redőibe fúrta. Érezte a fejét a nemiszerve fölött. Ez azt juttatta az eszébe, hogy amikor találkoztak, a fiú alacsonyabb volt.

Egy sziklára telepedve ettek (az utolsó konzervet bontotta fel, az utolsó száraz kenyérdarabot osztotta kétfelé). A víztükröt fürkészte közben, találhatna-e valahol gázlót. Habár az idő múlása kétségtelen volt, azonban az, hogy maradt konzervük és kenyerük, afelől sem hagyott benne kétséget, hogy nem a megszokott módon kell mérnie az eltávolodásokat. A fiú kétségtelenül annyit nőtt, a súlya is annyival növekedett, mintha évek teltek volna el, nem szólva a közösen átélt élményekről (s ezeket gyarapította az, amit az asszony élményeiből is átvett). Nem volt szava a különböző idők ilyen egymásba kapcsolódására. Kimondta néhányszor, miközben az utolsó kenyérdarabot vágta: enni, enni, enni; kimondta néhányszor, miután az esővízzel megtöltött üvegből ittak: inni, inni, inni. A gyerek megszólalt. Elismételte a szavakat. Megsimogatta a fejét (megdicsérlek, mint egy állatot, gondolta). Gyere, kell itt lennie átjárónak. Ha eddig eljutottunk, akkor tovább is kell jutnunk. Kell lennie útnak. Legalább fáknak. Fákat kell keresnünk. A fatörzsekből tutaj építhető. A tutajjal talán nekivághatunk az átkelésnek.

A gyerek felnézett rá, közben kitapogatva a mellén megcsomózott kendő két végét (mint egy öregasszony), összébbhúzta magán. Talán arra gondolt, hogy ha továbbjutunk, találkozhat azzal, akitől a kendőt kapta (akár még a szüleivel is). Megértette hát a szavaimat. Mióta tudta, hogy a fiú bizonyára az őt ért sokktól veszítette el beszélőkéességét, megfigyelte a reakcióiból: sok mindet ért abból, amit mond neki (abból pedig, hogy ez együtt jár a kendő magához szorításával – félreérthetetlen utalásként arra, hogy a párbeszédben nemcsak ketten vesznek részt –, mintha megvalósult volna valami külön-külön bennük és együttesen is közöttük. Arra törekedett, hogy mindaz, amit tapasztalataiként raktározott el, kiegészüljön más életek tapasztalataival, mindenekelőtt azokéval, akikkel, miután a Helységbe érkezett, s miután onnan elindult, találkozott, például az asszonyéval, akinek kendőjébe burkolózva, lám – pillantásának tanúsága szerint – a fiú is kezdte összekapcsolni a közös emlékeiket. Gyorsított. A gyerek nevetett, futni kezdett. A nevetése hangokkal vegyült el; mintha a part egy távolabbi pontjáról érkeztek volna, de olyannyira különbözőek voltak, hogy nem tudott semmit sem rögzíteni. Megpróbálta a hangzást elemeire bontani. Hiábavaló volt az igyekezete. A hangok összekapcsolódtak, mintha több kagylószerű tér is érintkezett volna egymásba csúsztatva, fedve, elkülönülve, mégis összetartozóan. Üss le egy hangot magadban (gondolta), hasonlítsd... keresd... Nem talált rá így sem ismert hangokra. Nem tudta elválasztani a színteket egymástól, holott kétség nem fért hozzá, hogy vannak ilyenek (ez éberré tette, mintha valamilyen előadás kezdetére várakozott volna). Ha üressé tudnám tenni magamat (gondolta) és elfelejtenék minden ismert hangot, akkor talán eljutnék ahhoz a határhoz, ahol már van esély az észlelésre; csak hogy közben a fiú nevetése és a saját lihegése, (s persze az ellenszél zúgása, a léptek hangja a szilárdabb, azonban még tócsákkal és átnedvesedett fűcsomókkal borított talajon) nem teszik lehetővé az ismeretlen hangok felfogását. Próbáld... próbáld meg, ne szüntelenül lépni... hang nélkül kapcsolatban maradni... csak az út lenne könnyebben járható. Olyan a táj, mint ez az (ismeretlen) hangzás, miközben két-

ségtelenül öböl, lapály, sziklás part, hegyoldal, homokos síkság együtt és elválaszthatatlanul.

El kell mondanom neki rövidesen (nemigen halasztható már), milyen tájra jutottunk, hová értünk, de kétséges, hogy az ismert szavakkal meg lehet-e határozni. Egyik sem fedí az észlelhetőt (ugyanis a fű, a homok, a kő, a sár, a köd, a derengés, a víz, a falevél, habár fű, homok, kő, sár, köd, derengés, víz volt, mindazonáltal például a levelek a fákon világítóan zöldek, a lába alatt viszont aranybarnák, mintha az évszakok teljességgel egybemosódnának, a talaj – némely helyen a fű is – sárgás, mintha feltöltés jóvoltából került volna oda, illetve ilyen hordalékon nőtt volna ki, a sziklakövek feketék, annak ellenére, hogy a hold egyre határozottabb ezüsthényt vetett rájuk). Ez az igazi találkozás a fiúval (gondolta), nemcsak azért, mert a keze melegének érzete, a visszatérő vidámsága zavartalanná teszi az összetartozásukat, inkább azért, mert együtt kell befogadnunk a minden ismerttől különböző hangokat.

Egy fához értek. Nem nézett fel. Nem volt kíváncsi a fára. Tudta: fa. Jegénye. Leült. A fiú is leült. A jelenléte sem foglalkoztatta éppen, tudta, hogy ott ül mellette, ez megszokott volt. Egy idő után érezte, hogy a fiú megváltoztatta a testtartását. Nem ült hozzá annyira közel, hogy a mozdulat közben megérintette volna, nem ült tőle annyira távol, hogy ne érzékelje a változást. A fiú a fát nézte. Nem a kérgét, nem a törzsét (ahhoz nem kellett volna így felvetni a fejét), nem is a lombokat. Lehunyt szemmel is el tudta képzelni, ahogy a fiú nézi a fát. Talán felfedezi a formákat, a színeket, a hasadékokat, a kéreg repedéseit. A csendben, a most mindenben felülkerekedő nyugalomban, megjelent előtte is – így lehunyt szemmel – a fa, olyannak, amilyennek az ismeretei alapján elgondolta; telítve volt egy olyan fa képével, amely így élt benne. De el kellene felejtened ahhoz, hogy ezt a fát megismerhesd. Arra gondolt, hogy ha nem szabadul meg attól a képtől, amely benne a fáról kialakult, akkor nem tudja felfogni annak a létezését, amelyik alatt ülnek. A fiúnak könnyű, benne talán nem maradtak olyan erős benyomások. Felejtse el... helyezd kívül... dolgozz meg a hiányért... ne hagyj, hogy felbukkanjon és kiszorítsa csak azért, mert ismered... próbáld meg újra... Lassan nyitotta ki a szemét, de érezte, hogy még mindig nem a fát látja... pusztítsd el magadban... nincs... csak... ez... ismeretlenül... ezért indultál el, ezértezértezérteért (az ezért dallama benyomult abba az ürességbe, ami kezdett megszületni benne); ült a fa alatt, lehunyt szemmel, és nem tudta, ő ejtette-e ki azokat a hangokat, amelyeket a fiútól hall, őt ismétli-e, vagy maga szólal meg.

A gyerek ugyanis énekelgetett, miközben ágyazott, a már ismert módon. Eljött hát a számára az este (holott a derengés változatlan). Kifinomultak voltak a mozdulatai, ahogy a ruhadarabokat a fa alá helyezte. Tudja a feladatát. Látta, hogy közben körülnéz, látta, hogy nincs már a pillantásában ámulat. A táj és a távoli, közeledő zúgás káosza az ő számára már az egyedüli kifejeződései a térnek és időnek. Előnyben van hozzám képest. Ő már csak ezt észleli, ezt fogja ismerni, kérdés, hogy a szavak, amelyekre meg tudom tanítani, alkalmasak lesznek-e arra, hogy jelentéssel ruházzanak fel a számára bármit.

Elaludtak, felébredtek, nem tudva, hogy mennyi idő szorulhatott az álomba. A fiú, miközben figyelt a hangokra, fürkészte a tájat, nyögve, fújtatva egy szót keresett, nyálcseppek gyöngyözésében már ott volt az ajakán, de lepergett. Úgy érezte,

tudja, mit akart mondani, nem esett nehezére, hogy miközben egymás kezét fogva tovább indultak, addig ismétелjen szavakat, amíg a gyerek, kezének mozdulataival adva nyomatékot a kérdésnek, kimondta, és hadonászva ismétелgetni próbálta: miezmiezmimiértezmiemiértmiezmiemiértmimiértez? Megtanult már különbséget tenni azok között a szavak között, amelyekre tanította, és azok között, amelyeket az érzéseinek a kifejezésére ő talált magának (tehát mindig is figyelte, ha hozzá szóltam, elraktározott néhány szót, amit már elő tud hívni magából). Figyeli (mondta), nem tudom, hol vagyunk, azt sem tudom, miféle hang az, amit hallunk, annyit tudok csak, hogy túljutottunk valamin. És közben azt gondolta: megálmodtam magamnak valakit, akinek a tudata más, mint az enyém, talán elérkezik majd az idő, amikor ő talál szavakat arra, ami az én tudásommal kifejezhetetlen.

Látja magát, amint ketten együtt... látta a holdat is, de nem úgy, hogy felettük van, hanem mintha egy festményen világítana hideg fénnel, megközelíthetetlenül a horizont szélén. A két alak mozgása olyan, mint amikor túl valamin, de hogy merre...? Megyünk, habár mintha körben haladnánk. A horizont megvillan, árnyékok húznak át a víztükrön (mint kilőtt nyilak). Hiába van előttem a fény (gondolta), az árnyékok nem mögém kerülnek, hanem elém (mintha minden, amit múltnak nevezhetek, előttem torlódna össze).

Olyan közel kerültek a hanghoz, mintha (benne járva) alámerültek volna az ordításokba, nyögésekbe, s mikor a hangok fokozatai megkülönböztethetők lettek, ismerősöknek tűntek a számára, hiszen botorkált már hasonló morajlásban vízparton, ahol föltorlódnak a hegyi folyókból lehordott hulladékok (faágak, patkánydögök, kólásüvegek, konzervdobozok, deszkaroncsok, penészes zsákdarabok, nejlonzacsók, kenyérmaradékok, Barbie-testrészek, széttaposott játékautók, lyukas sportcipők, minden megtelik kutyák és emberek ürülékével, váladékos papírzsebkendőkkel, ragacos intimbetétekkel, véres vattacsomókkal, kinyomott fogpasztatubusokkal, üres borotvahab-flakonokkal, mindent egymásra hord a dagály, és a víz visszavonulása után megkezdődik a hordalékok beszívárgása a talajba, egygyé válnak a földdel, sárgává színezve a barnát, feltöltődéssé alakítva a partot, leszivárognak a lineamentumok rétegeibe, meghatározva a felszín alakulásait); így volt jelen a hangzásban, ami felé közeledtek, sőt már olyannyira elérték – egymást, ők a hangot, és a hang őket –, hogy rájuk hullámozott, mint a dagály.

Mintha ott szorgoskodtak, kiáltoztak, az egymással való kommunikáció formáit keresték volna mindazok, akik a sötét spirálisokban alászállva, hozzájuk hasonlóan, átjutottak a gomolygáson. Miért is lennénk csak ketten? (gondolta). Az útonlét összekapcsolta őket a többiekkel, s a hangzavar (mint az okádékhalmaz, amelyben lépkedtek) most olyannyira körülvette őket, hogy akár el is süllyedhettek volna benne. Vigyázz! Vigyázz! (a legfontosabb szót eddig még nem mondta ki). Erre!... Vigyázz!... Így!... Szorítsd!... Ne félj!... A gyerek görcsösen fogta a kezét. Újra felemelte. Nehéz volt, cipelte azért. Érezte, hogy most nem szorítja az arcát az ő arcához (mintha valami ismerős volna a számára), figyel, amint a derengésben érzékelhetőek lesznek az egyre erősödő hangzavartól kísértlen őskori lényként (egyetlen masszába gyúrta) mozgó tömeg kontúrjai, (mint egy dinoszaurusz, amelynek a pikkelyei egybefolynak, a fejét, a farkát, a lábait sem lehet megkülönböztetni). Aztán a sötétlő tömeg roppanva –

visszajátszva már megtörtént eseményeket – szétvált, (miként a hidak, amelyeknek traverzei nemcsak pilléreket és oszlopfőket kapcsolnak össze, nemcsak patatok felett gerendák és pallók formájában, hogy a csorda onnan ide, s a tarlóról mégiscsak át a rétre, a sivár homokról a lucernásba, és nemcsak a kisvárosok szélén futó kiszáradó folyók felett, hogy a gyerekek eljuthassanak a tanyákról az iskolákba, továbbá nemcsak fővárosok folyói felett, vagy sziklavárok közelében, középkori szobrokkal, múlt századi kőoroszlánokkal, bármilyen korból való szentekkel, emléktáblákkal feldíszítve, mindig és mindenhol utat teremtve a talpasoknak, bakancsosoknak, szőrcsizmásoknak, a rongyba burkolt lábúaknak, lakkcipősöknek; és persze szekereknek, ágyúknak, lovascsapatoknak, hintóknak, lánctalpasoknak, vonatoknak, luxusautóknak, a híddal elválasztott folyók és völgyek két partján rekedt családoknak és nemzeteknek); nos, az ismerős roppanásban mintha maga az összekapcsolódás szakadt volna szét, akárha egy híd vált volna ketté; hogy aztán alázuhanjanak róla az éppen áthaladók.

Hány hidat láttam már (gondolta), és mindegyikhez hozzákapcsolódott emlékeiben – a különböző bőrszínek, öltözékek, más és másféle járművekkel vagy gyalogszerrel, a nap- és holdjárás változó megvilágításai szerint a fények változó árnyékaival kísértén – a közös törekvés mint az eljutás, a tájékozódás, a fenyegetés, a hódítás, a fölfedezés, a leigázás, a halálba terelés, a vendéglátás formájába sűrített útonlét. Láta magát gyerekként, amint az apja magához ölelve őt futva halad át egy hídon. Jól felfogható volt, később akár le is tudta volna rajzolni: miközben a hang következményeként (holott a hang csak kísérője volt) megváltoztak a síkok; a vízszintesek függőlegessé váltak, miközben a robbanás szétvetette a hidat, és nemcsak a betonelemek, a traverzek, az oszlopok, hanem az egész hasadt ketté, a kocsi pályá, a járdák; villamossínek a vízbe hajlottak, és mindez egy alul nyitott hatalmas V betűt képezve, amelyen emberek, gépkocsik zuhantak alá; a robbanástól néhány pillanatra a Duna medre is látható lett, hogy az áradat, a roncsok, az emberek és a járművek együtt töltsék ki az űrt, amely mint egy torok feltárult, hogy aztán megteljen a belé sodort testrészekkel, tárgycsonkokkal, a híd szétroncsolódott darabjaival, s visszanézve láthatóak lettek a hullámokban evickélők. Éppen (újra) háború volt, de nem a detonáció, a szétroncsolódott emberi testek látványa maradt meg legélesebben az emlékeiben, hanem az átjárás lehetetlenülése (hogyan mennek majd vissza a túlsó partra, ez volt az első gondolata, és nem a halottak meg a roncsok, hiszen azt akkor fel sem lehetett fogni, hogy ennyi halál, de azt, hogy menni oda és vissza már nem lehet, nincs mód a közlekedésre, ezt – úgy látszik – felfogta; mindenesetre megmaradt emlékezetében a néhány percig még fuldoklók karja-inak kalimpálása, ordításának hangja), hasonlóképpen ahhoz, amit most itt látott és hallott.

A derengésben ugyanis megpillantottak egy bizonyára nemrégiben összeszokált hatalmas, vízre bocsátott tutajt összeroppanása közben. Evickélve küszködtek a még életben maradtak, hogy a felszínen tartsák magukat. Úgy nézi (gondolta a fiút magához ölelve), mint ahogy akkor én néztem, talán nem is egy másik gyerek az, aki itt figyel, magamat álmodtam ide, hogy újra átéljem? De talán állítható az is, hogy a gyerek azért nézi a pusztulást lázas ámulattal, mert nem ismeretlen az ő számára sem a látvány, és miközben mindkettőjükben

folytatódik a másik elfogadása (az élmények akaratlan cseréje), mintha ugyanilyen lényegbevágó volna a különbség, az ugyanis, hogy ami neki emlék, az a gyerekek folyamatos mindennapiság, hozzá tartozik, mint a látás és a hallás, és bizonyára ez az oka annak, hogy a szemrését kissé összehúzza, az alsó ajkát lebiggyesztve, mintha elernyedne benne a feszültség.

Bizonyos, hogy nem egy híd összeomlását láthatta már (elképzelte, amint a gyerekek mondjuk tenyérforma kövekkel kirakott lejtős úton futkározik hozzá hasonló gyerekekkel együtt, jobbra az alacsony kőfallal kísért fehértajtékos folyó, balra a kőházak vízre néző ablak nélküli hátsó falai; a túlsó parton sziklás hegység, a talaj szí- ne olyan, mintha minden már nagyon régen kiszáradt volna, az utcák mészporthól izzanak, alig valami aljnövényzet, a fordulóban néhány ciprusfa, a lejtőkön békésen megférve egymással énekesmadarak és alacsonyan szálló ragadozók; a régi kőhíd a kétfelől a vízre meredő sziklákra támaszkodik, magasan és merészen ível az ugyancsak a sziklapartra ágaskodó toronytól toronyig, évszázadokkal előbb csak emberek és szamarak számára épült, most is legfeljebb egy szekér vagy könnyű gépkocsi halad át rajta; nem nehéz elképzelni a gyerekek meglepődését, és habár félelemmel elvegyülő, ám a meglepetésnek is szülő felkiáltásait, amint egy délután a híd a levegőbe repül; jajgató asszonyok állnak a parton, két taliga és egy szamar, miközben három ember zuhan a vízbe; a gyerekek további hidak összeomlásának is tanúja, az ilyen élmény egy idő után folyamatos, hozzátartozik mindenhez, amit észlel, ezért válaszol most, amikor) cipelve őt beszél hozzá. Bólint és megismétli a szót, amit az imént a fülébe súgott („Tudod?...”). Ő is „Tudod”-ot mond, de a hangsúlyból félreérthetetlen, hogy ezt feleli: „Tudom...”

Újra lecsúsztatja a földre, a gyerekek néhány lépésre eltávolodik, fejét felveti, kissé homorít, karjait enyhén hátraszorítva megfeszíti (mintha fényképezésre szólította volna föl valaki, akár egy falubeli fotós századeleji masinája előtt, vagy éppen egy haditudósító, két halott közé állítva, „ide nézz, ide, úgy, ide bele, feljebb az állat, ne ne vess...”). Úgy pillant most rá, mint aki valóban „tudja” hiszen látott már omlást és pusztulást, azt is tudja, hogy így kell figyelni, visszatartva a lélegzetét, némán. Talán (gondolja a fiú tekintetét követve) a beszédképtelenség sokkját sem csak a rémület váltotta ki belőle, hanem az ilyen élmények kifejezhetetlensége.

A derengésen áttörő holdfény ezüstjébe, annak jeleként talán, hogy észlelhetőek voltak már a különböző napszakok, enyhe rózsaszín keveredett. Kivehetőek lettek a sziklák közötti partszakaszra érkező újabb csoportok. Egymáson át gázolva, a hátul lévők az elől igyekvőket az iszapba taposva jöttek, s mintha tudomást sem vettek volna arról, hogy sokan azok közül, akik már korábban megépítve az átkeléshez szükséges tutajokat a hullámok között küszködnek, hozzáláttak ahhoz, hogy fákat vágjanak ki, felhalmozzák a törzseket, és kötelekkel, kábelekkal, ácskapcsokkal egymáshoz rögzítve újabb tutajokat készítsenek. Legtöbbjük szerszámmal, mások fegyverekkel is rendelkeztek, egyesek fejszét vagy kalapácsot szorongattak, miközben a vállukon géppisztoly lógott, felkészültek rá, hogy mindkettőre szükségük lehet, és azt kell éppen használniuk, amire a körülmények rákényszerítik őket. Megfigyelhető volt, hogy bár az együttműködés kényszere hajtott mindenkit, ám amikor a tutaj elkészült, akkor felbomlott a rend, és előkerültek a fegyverek. Miközben újabbak érkeztek, akadt, aki a már vízre juttatásra kész tutajhoz rohant, a letaszítottak visszaköve-

telték a helyüket, s bár a hullámokban evickélők nagy része már elmerült, és holttesteket is felvetett az áramlás, azonban a még élők közül azok, akik tehették, az újonnan érkező tutajokba próbáltak kapaszkodni.

Elindult. A gyerek visszahúzta. Távol kellene őt tartani a tumultustól (gondolta). Legalábbis meg kellene értetni vele, hogy mit lát, ám ő sem tudta elválasztani a közös munka mozdulatait a közös küzdelem mozdulataitól (a fejszékét lendítő karok, a kalapácsokat szorongató kezek, a kötélzetet csomózó ujjak, a fegyverek tusának csapása, a géppisztolyok billentyűjének elhúzása, a munkára hívó szavak és a segélykiáltások együtt keverték ki a mozgásokat és a hangokat); hogyan választhatná ki ebben a kavargásban azt, amire így mutathatna: „én”, „te”, „ez”, „az”?

Figyelj (kiáltotta), maradj mellettem... figyelj... A gyerek a tarisznyája lecsüngő szájába kapaszkodva követte. Már a tumultus közepén voltak, a beleolvadás határozta meg lélegzetvételük ritmusát, (az egymásrautaltság, a részvétel és a veszélyeztetettség aránya meghatározhatatlan volt), ha át akarunk jutni, nincs más lehetőség, mint a többiekkel együtt megpróbálni a feljutást a tutajra, ám semmi biztosíték arra, hogy a következő pillanatban idezúduló lábai nem taposnak be az iszapba, vagy hogy a fejszecsapásokat megszakító géppisztolysorozatok nyomán nem kaszál le egy sorozat (gondolta). Jobbjával próbálta a megkaparintott szerszámot forgatni, baljával maga mellett tartotta a fiút. Miért ordítok, mint a többiek, és a gyerek is miért ordít? Emelt, hajolt, futott, nem volt más lehetőség... gyere!... ugorj!... Erre!... át... emeld meg... kapaszkodj... add... fel... vigyázz, bukj, sötét, ne hagyd, el, hátra, tedd, át, még egyszer, hol? merre? kezek, vér, szakáll, ordítás, iszap, testrészek, balta, ág, rúgd, kötözz, vér, fejsze, lövések, építsd, hurok, rövid, lejjebb, fuss, told, rohadj meg, vigyázz, gyere, a kezed, arra, sötét, ordítás, árnyék, vigyázz, üsd, piccsa, dobd, revolver, nem, a kezed, vér, nem, erre, most, dög, át, taposd, arra, most, még, újra, kösd, ne, merre, taposd, megöllek, vigyázz, számolj, együtt, segíts, köszönöm; később (megállapíthatatlanul, hogy a később mikor történt, ám mintha nem telt volna el egy lélegzetvételnél több idő) látta (mintha a spanyol székekkel körülvett asztalnál ülve, a gyertya lángjának fényében), amint a tutaj szélén átkarolják egymást.

Az ismeretlen férfiak és nők mozdulataival ugyanúgy össze kellett kapcsolnia a mozdulatait, mint a gyerekével. Egy vagyok az átkelők közül (gondolta), ugyanúgy rá vagyok utalva másokra, miként ezek énrám, holott nem választottuk ki egymást. Nem volt tudható, meddig jut el a tutaj, amelyre felküzdötték magukat, közeledik-e a horizont, vagy ugyanúgy a sziklák valamelyikéhez csapják a hullámok az ideiglenes járművet, miként az előttük elindulókét. Újra csak nem volt starthely és nem volt cél, mintha meg sem tették volna az utat, ami már mögöttük volt, illetőleg mintha nem is átkelni igyekeztek volna (miközben annak reményében, hogy mégis), hanem az omlásnak vízen visszatükröződő labirintusaiban járnának. Mikor sziklához csapódtak, a roppanás pillanatában átvillant rajta, hogy vajon ilyen volt-e a pillanat, amikor a kivégzőosztag fegyvereinek dördülése után az apja – vagy a nagyapja, vagy valamelyik őse – szeméről, miközben a falhoz dőlve ülő helyzetbe ereszkedett, lecsúszott a fekete kendő?

Még nem látott semmit, habár próbálta nyitva tartani a szemét, miközben a víz elsodorta. A hátán feküdt, a gyereket ugyancsak a hátán úsztatva tartotta bal kézzel, hogy a feje az ő mellén biztonságban legyen. Nem volt különbség a víz és az ég-

bolt között, ugyanebbe a sűrűsödésbe szorult be a szél, az egyhangú és távolodó kiáltások (megülve a sötétség alján); minden összetömörült, lebegett, olyan ismeretlen csöndet hozva létre, amely sehol (hacsak nem az anyaméhben, de akkor most *innen* kellene megszületni? vagy... mi a vagy? mint lehetőség nem gondolható tovább, mert éppen a „vagy” tartalmazza azt, hogy a továbbgondolás lehetősége megszűnik). És ebben a tized- huszad- vagy századfokú csöndben (miközben a hullámverés alábbhagyott, és a víz lassan sima felületté csitult, amelyen jól kivehetőek voltak a vízbe fulladtak tetemei, nemcsak azoké, akik talán ugyanazon a tutajon voltak, amelyiken ők, de azok közül valók tetemeit is sodorta a víz, akik korábban, egyszer régen, s ez nem másból volt megállapítható, mint a ruházatukból: voltak ugyanis tetemek, amelyeken rokokó szoknyák, testőregyenruhák, sujtásos menték, talárok, még frakkok is); nos a fokozhatatlan csöndben, amelyben nem hallotta a gyerek hangját sem, (holott a szájnylás formájából nyilvánvaló volt, hogy ordít), a deszkaroncsok között három, kábelekkal áttekert gerendát sodort melléjük az áramlás, és (másodpercekig, vagy napokig tartó küzdelem árán) fölkapaszkodott a tutajroncsra, aztán elnyúlva rajta maga mellé húzta a fiút.

Sötétség. Meleg szél. Hasra fekvé leszorította bal karjával a gyereket. A hullámzás megszűnt, az áramlás sodorta előre a gerendákat. Nem tudta, merre. Siklottak. Lebegtek. Mintha (újra) körkörösén. Kapaszkodj... belém... így... Jó... Ne félj... jó... Úristen (gondolta), mi az, hogy ne félj? Most félni kell... embertelenre tanítaná a fiút?... elhazudná a saját félelmét is?... vagy éppen azzal próbál megszabadulni a félelemtől, hogy megszólítja?... talán ez jelenti a félelmen túli állapotot (villant át rajta), amikor már olyan mély az alámerülés, hogy (alul) kipörög belőle (mint egy örvény spirálisából a fenéig érve)? De nem érezte a túljutást. Azt érezte, hogy a félelem mélyéről lát mindent. A gyerek tekintetét is, és a fiú mintha arra lett volna kíváncsi, hogy mit olvashat ki az ő tekintetéből. Mintha hivalkodott volna azzal, hogy nem fél. Lehetséges ez? Már annyira ismerős neki?... mi?... amitől félnie kell?... És a hivalkodó pillantásával nem volt ellentétben az O alakot formázó száj, amelyből nem érkezett hang. Valóban (pedig a hullámzás elcsöndesedésével, a szél alábbhagyásával most már akár hallható is lett volna, de) nem hallatszott az ordítása. Miért?

A gyerek szeme fénylett, ám mintha egy egészen áttetsző hártya alatt (mint a múzeumok tárlóiban a ritka leletek); rugalmas volt a szemgolyó, mozgékony, mégis mintha valami sűrűségből áradt volna a fény (miközben a nyitott száj némasága változatlan volt); hozzátartozónak érzi az életéhez azt is, amit most átél; járt már arrafelé, ahol rákocsonyásodik a fény a pupillákra, és hangtalanul tárogtnak a szájak; és nemcsak elválaszthatatlan a félelem az érzéseitől, folyamatos, természetes része, meglepetést nem keltő mozzanat. Lehet, hogy ez a félelmen túli állapot, amelyben még mindig észlelhető, csak felfogni nem lehet; minden mintha volna, miközben voltaképpen elveszett már, s állandósággá alakulnak a tárgyszerűtlen vonzatok; minden helyettesítés csak, felmérhetetlen, ám valóságos kiterjedésben, miként a szél, amely pörgette a tutajroncsot, és az egyre gyorsuló pörgés, mégis előrehaladás volt, kétségtelenné tette a hirtelen súrlódás, amelynek olyan volt a hangja, mintha egy jármű fenéklett volna meg a kavicsos parti homokon.

(Folytatjuk)

se hely se idő

köröskörül a láthatatlan erdő
 perzselt szárnyú paradicsommadarak
 ki repül ott akit nem ismerek?
 égett szagú felhők sötét vonulása
 tereket tervezni se hely se idő
 csupa nemlét tölt ki posztumusz évezredeket
 naponta elmondom neked
 aki nem hallgatod
 az el sem hangzott félmondatokat
 s a feleleted
 a fejem felett
 röpíti át
 végszó helyett
 ezt a nem tudom hová
 szálló litániát

o magnum mysterium

fehér arcon kendő fehérje
 láthatlanon a látható
 függönyök közt egy falhoz érve
 tekintet nincs több átható
 egy egész kozmosz útra kelve
 lebeg új láthatár felé
 hol palestrina énekelne
 szikrázva kórus hang világol
 zenére szó már nem felelhet
 felszíva minden földi lelket
 lényünk lényeggé permutál
 a nagy kérdőjel marad itt lenn
 értőn a végső érthetetlen

királyi többes

*kézben jogarral függesztett tekintet
lábbal épp csak érintve a földet
lebegve fölöttük sors szele fúj
izzó üsthomlok a nappali égbolt
torkában a hanggal néma menet
nyújtott karok sivatagi éjben
fülelve a föld szívdobaját
haladva az integető halálnak
fehérlő öble felé
akik a kovásztalan kenyérből ettek
botjukkal tapintják csillagukat
boldog ki uralkodni sosem születve
folytatja hercegi útját*

Kettősségben

Kelevéz Ágnes beszélgetése

1.

K.Á.: – 1992 tavaszán jelenik meg először Magyarországon kötete. Eddig hol Párizsban, hol Londonban láttak napvilágot művei. A könyv címe *Átvitt értelemben*, s lényegében három kötet novelláit fűzi egybe. Hogyan alakult ki ez szerkezet?

K.E.: – Főleg történelmi okok diktálták a három kötet egybefogását, íróként ezekhez alkalmazkodtam jobb híján. Szabad ezt kicsit hosszabban mondani?

K.Á.: – Természetesen.

K.E.: – A kiindulópont 1956 novembere. Akkor emigráltam nyugatra, és attól kezdve, mint minden emigráns, persona non grata lettem. Következésképpen nem publikálhattam Magyarországon. Márpedig nekem – egyetemben legtöbb magyar író társammal, akiket ismertem, meg akiket személyesen nem is ismertem, hiszen különféle országokban elszórtan éltünk, meg különféle kontinenseken – egyik legnagyobb vágyam az volt, hogy írásaim eljussanak Magyarországra. Volt ugyan Nyugaton olvasóközönség, volt kritikus is nem egy – magam is írok kritikát és írtam gyakran nyugati magyar írókról is –, de mégsem hagyott nyugton a vágy, hogy persze nem bármi áron, de eljussak írásban Magyarországra.

Többé-kevésbé magyar sajtóságot idézek fel. Mert beszéltem például egy cseh költővel, aki 68-ban került ki, amikor a varsói szerződés tankjai lerohanták Prágát: náluk egészen másképpen alakult a hazai és az emigrációs irodalmi élet viszonya. Homlok-egyenest ellenkező irányban. Ott a Csehszlovákiában maradt íróknak az volt a nagy vágya, hogy az emigrációban megjelenhessenek. Ilyen különleges igényt hazai szerzőink nem tápláltak – eltekintve a radikalizálódó politikai ellenzék publicistáitól, akiket Méray Tibor közölt az Irodalmi Újság hasábjain.

Szépirodalmi síkon egyetlen kivételre emlékszem. Amikor Weöres Sándort cenzúrázták és *A hallgatás tornya* nem jelenhetett meg, akkor a költő előzetes jóváhagyásával a párizsi Magyar Műhely adta ki kalózkiadásként – erre a hatóságok Weöressel megíratnak egy tiltakozó nyilatkozatot, egyúttal viszont a számukra kínos nyilvánosság miatt rákényszerültek a kötet magyarországi engedélyezésére.

Nem egészen azonos kategória Mészöly Miklós regényének, *Az atléta halálának* esete, mely hazai, hivatalos akadályoztatása miatt először 1965-ben franciául, Kassai György és Marcel Courault fordításában jelent meg a párizsi Le Seuil kiadónál.

K.Á.: – Milyen visszhangja volt Franciaországban Mészöly Miklós könyvének?

K.E.: – Szerény sikere a kultúrák közötti alkotó félreértés következtében. Úgy vélte a kiadó, hogy az olvasókat nemigen fogja már a politikai és metafizikai abszurd problematikája érdekelní; inkább sport-regényként kell a könyvet hirdetni, ebből a műfajból kevés van, sokan fognak harapni rá. Mészöly Miklós mondta el nekem, hogy ő akkor nem járult hozzá,

* Ez az életrajzi beszélgetés 1992. májusában készült a Petőfi Irodalmi Múzeumban, abból az alkalmából, hogy az az évi könyvhétre megjelent Karátson Endre *Átvitt értelemben* című novelláskötete. Az interjú második részét novemberi számunkban közöljük.

hogy művét ily módon állítsák be. Szóval a siker saját dugájába dőlt. A kiadó a maga közönségének elvárási horizontját nem célozhatván meg, reklám-hadjáratot nem szervezett, s végül *Az atléta halála* szűkebb körben lett politikai pikantéria, mint Magyarországon tiltott, csak fordításban hozzáférhető olvasmány. Azonban ilyen „szamizdat”-ból akkor már elég sok került ki a „béketábor” más országaiból, az „atléta” egy szímfolt lett a gazdag palettán.

No de elég az hozzá, mi, emigrációs írók igényeltük a magyarországi megjelenést. Ami engem illet, magyar olvasónak írok elsősorban, sőt nem is szívesen fordítok magamtól írást. Kétszer szereztem diplomát francia szakon, Budapesten és Párizsban, most már hovatovább harmincöt éve élek Franciaországban, francia környezetben francia egyetem irodalom professzora vagyok, mondjuk hát úgy, aránylag jól bírom a nyelvet, de nem szeretek Karátson Endréből fordítani. Sokan megkérdezik, miért nem. Azt felelem általában, hogy akihez én írok, az az olvasó még nem tud franciául. Persze gyakorlati nehézségek is akadnak, hiszen pénzkereső tevékenységem az egyetemi tanárság, tudományos kutatás és oktatás egyszerre óriási elfoglaltsággal jár, és ha még fordítanék is, időben nem tudnám megoldani, hogy íráshoz is hozzájussak. Tehát valamit ki kell iktatni. Nem törődhettem komolyan a magam külföldi terjesztésével.

Maradt a hazai terep, de a hazai terep „tiltott” volt, s erre a kultúrpolitikai tiltásra érdemes még egyszer visszatérni, mert tömördek félreértés, mendemonda és vita kerekedett körötte. Az a kádárista hatalmat illeti, annak nem csupán azért jelentett az emigráció veszélyt, mert az emigráció ellenségesen viselkedett vele szemben, hanem azért is, mert mint afféle diktatúra, irtózott mindenkitől, akit nem ellenőrizhetett, aki megőrizte a maga kezdeményezési lehetőségét. E kétféle viszolygás kétféle gyakorlatot szült. Amíg szőröstül-bőröstül ellenségnek számított az emigráns író, addig érvényesült az általános szilencium. Amikor viszont a „tiltott” elemek kezdeményezési szabadsága került előtérbe, akkor kezdődtek el a ravaszabb próbálkozások e szabadság leszerelésére. Sok intézményes ügyeskedés indult látszólag külön-külön, majd egymással mind bonyolultabb fogóhálózattal képezve. Ezek közül csak azt az agyafúrt „nyitást” említem itt, amelynek lényege az volt, hogy a szilenciumra ítélték egyszerre tömegesen méltatva lettek hazai irodalomtörténészek baráti tolla által. Van például a XX. századi „spenótnak”, vagyis a Magyar Tudományos Akadémia parajzöld kötésű irodalomtörténetének egy kötete, amelyet a határon túli magyar íróknak szenteltek 1982-ben, és amelybe csekély kivétellel minden emigráns szerző bekerült. Ilyenformán még életünkben halhatatlanokká váltunk, más szóval élőhalottakká. Kommentárt lehetett olvasni rólunk, de írásainkhoz a hazai olvasók nem juthattak hozzá, illetve csak úgy juthattak hozzá, ha valaki vagy becsempészte, vagy álneves kiadványként elküldte külföldről postán, és a cenzúra nem vette észre vagy átgengedte. Idővel egyes könyvtárakban is tudomást lehetett venni rólunk különleges engedéllyel, mert zárolt anyagként kezeltek minket. Nem minden könyvtár tette ki zárolt anyag céduláit a katalógusfiókba.

Nagyjából a nyolcvanas évek elejétől jelengethettek meg Magyarországon emigráns szerzők, inkább a hetvenedik életévükön túllevők. Kivételt képez Márai Sándor, aki nem akart szóba állni a szovjet fennhatóságú rendszerrel. Úgy emlékszem, Fenyő Miksa volt az első, aki bekerült, majd nagy port felverve Cs. Szabó László, aki pedig lankadatlanul szemben állt és szemben tartotta magát a kommunizmussal. De hetvenedik évének betöltésekor a pártvezetőség úgy döntött, hogy ő már bekerülhet a nagy halandók közé.

Az én nemzedékem előtt 84-85-től emelkedett akadozva a sorompó. Velem 1988-ban kötött szerződést a Magvető. Egy-két szövegtől eltekintve megvolt a három kötet. A kiadás viszont húzódott. Hogy miért pontosan, arról csak töredékesen értesültem. A kiadói berkekben nem mindent közöltek ez ügyben szívesen. Annyit tudok, hogy az én könyvem ügyét Parancs János pártolta szívósan, de lektori és baráti támogatása eredményében maga sem volt, nem is lehetett biztos. Ezért javasolta szerződéskötésre egybeköt-

ve a három novelláskötetet, mert attól tartott, hogy talán több lehetőség kiadásra nem lesz. Hát így alakult ki az az elképzelés, amiről kérdezett; ekkora vargabetűt kellett leírnom a válaszhoz. Annyit még erről, hogy a könyv a szerződés aláírása után négy évet váratott magára, közben a Magvető maga is oszlásnak indult, és most már az Orpheusz-nál fog megjelenni. Ha igaz. Úgy tudom, egyrészt a Magvető tevékenysége lecsökkent, másrészt maga le is bomlott egy-két leányvállalatra. Egyik az Orpheusz, melyet Deák László vezet, aki a régi Magvetőnek lektora volt.

K.Á.: – Az *Átvitt értelemben* című kötet szerkezete három elkülönülő, önálló részre oszlik, ezek közül kettő már könyv alakban is megjelent. Az első a *Lelkigyakorlat* című, amelyet a Párizsi Magyar Műhely adott ki 1967-ben, a második a *Színhelyek*, amely Londonban látott napvilágot 1982-ben a Szepsi Csombor Kör égisze alatt. A harmadik rész címe: *Átírások*. Ha jól tudom, az ide tartozó novellákat eddig csak folyóiratok hasábjain publikálta.

K.E.: – Minden írás megjelent folyóiratban, de kötet formájában nem. Fel kell itt idézni egy másik emigrációs gondot, bár ez ismerősebb idehaza. Nevezetesen azt, hogy nyugaton magyarul írni a gazdasági öngyilkosság veszélyével fenyegetett, s amúgy is elég képtelen cselekedet volt, hiszen nem sok olvasóhoz jutottak el a könyvek. Roppant kevés magyar nyomda és magyar kiadó működött. Ezeket sem lehet profi kiadóvállalatoknak nevezni, hiszen inkább alkalmanként szervezték meg egy-egy könyv előállítását. Ilyenkor a szerző fizetett mindent, papírtól nyomdafestékig, nyomdásztól terjesztésig... ha egyáltalán terjesztésre még futotta zsebéből. Az volt ugyanis a legdrágább, különösen annak, akinek becsvágya a tengerentúlra is kiterjedt, amely becsvágyat a postaköltségekkel lehetett számszerűen mérni. Igaz, néhányan batyuztak, batyuzással kuszálták össze a pontos kimutatást.

Ami engem illet, az első két kötet költségeit én fedeztem. A megfiztetés az volt, hogy két kiadó magára vállalta az előállítási munkát és a fémjelzést. Voltak olyan nem is érdemtelen szerzők, akiket valami okból nem vállalt senki sem, akik megírták a könyvet, kifizették, aztán maguk terjesztették dédelgetett terméküket. Az enyémekeket a párizsi Magyar Műhely és a londoni Szepsi Csombor Kör vállalta magára.

Még annyit a dolgok anyagi romantikájáról, hogy az 1967-ben kiadott első kötetem, a *Lelkigyakorlat* című, egyik napról a másikra könyvészeti ritkaság lett. Ugyanis a Magyar Műhely folyóirat, amely két szerkesztőjének, Nagy Pálnak és Papp Tibornak sajátkezü szedésében jelent akkor meg, a hatvanas évek végén már a párizsi place de la République mellett egy ódon és rút utcácskában levő, üttört-kopott nyomdában tartott rozoga szedőgépet, és többször ment ki oda értesítés, hogy a motyót tessék elvinni, mivel az épület lebontásra kerül. Mármost a két szerkesztő jó francia szokás szerint nem törődött a figyelmeztetéssel. Aztán egyszer, amikor mentek be a nyomdába dolgozni, a nyomda nem volt ott. Buldózerek lebontották. Nyomdagépük odaveszett-e vagy sem, azt nem tudom, de egy csomó kiadvány igen. Többek között az enyém. Nálam maradt vagy tizenöt-húsz *Lelkigyakorlat*, ezen kívül csak a néhány tiszteletpéldányként szétosztogatott létezik. Most majd lesz új sokszorosítása az *Átvitt értelemben* című könyvben, de maga az első kötet könyvészeti ritkaság.

K.Á.: – Ezek szerint a *Lelkigyakorlat* kezemben lévő példánya, mely az Eötvös Könyvtár tulajdona, különleges érték. E könyv címlapján két név is szerepel, mintha társszerzők írták volna a könyvet: Karátsón Endre és Székely Boldizsár. A tartalomjegyzék is furcsán van szedve, olyan mintha Karátsón Endre csak két novellát írt volna, az első és az utolsót, a többi pedig Székely Boldizsár. A két saját néven közölt novella mintegy keretbe foglalja a többi, mégpedig úgy, hogy az utolsó írás, melynek címe: *Székely Boldizsár halála*, fellebbenti a fátylat a rejtélyről. Első mondata így hangzik: „Kezdetben voltam én, aztán elképzeltem Székely Boldizsárt, aki úgy hitte, hogy él.” Mi a magyarázata ennek a játékos kettősségnek?

K.E.: – Van egy gyakorlati és van egy írói magyarázata. A gyakorlati helyzet teremtette meg az írói lehetőséget. Ez az egyik ritka valószínűségem, amit áttemeltem írásba. Általában nem tartom magam realista szerzőnek. Voltaképpen az emigrációban lettem szépíróvá. Magyar-

országon talán négy vagy öt novellát írtam asztalfióknak. Egy-két fordítást jelentettem meg franciából (pl. Georges Courteline, *Aktavár* című kisregényét, amelyet távozásom után állítólag bezúztak és mással újra fordítottak), meg az akkori Új Magyar Könyvkiadónál voltam szerkesztő, tehát lektori jelentéseket írtam. Ergo inkább szépreményű fordítónak és kritikusnak „számítottam”. Nyugaton, mivel 56 után szigorúan bírálták el az eltávozottakat, nem akarván barátainknak és főleg szüleimnek kellemetlenséget szerezni hamarosan álnéven írtam az Irodalmi Újságba, más emigráns fórumokba. A Székely Boldizsár nevet azért választottam, mert volt székely lőfő ősom Telekfalván, a Boldizsár meg a József Attila versben a szerencsenkirály, a két fejedelem mellett az a harmadik, aki a nem egészen a tudat világában elhelyezkedő kontinensről érkezik. Ez volt, mondjuk, a név hátsó gondolata. Ezen a néven publikáltam időszakos kiadványokban azokat a novellákat, amelyek a kötetben Székely Boldizsár névvel vannak jegyezve. Csakhogy elérkezett a könyv megjelentetésének az ideje, és akkor ötlött fel bennem, hogy szeretnék valamifajta egységet adni a kötetnek. Elvégre nem csupán alkalmi novellákból áll össze, van belső szerkezete, amelyet szeretnék hangsúlyossá tenni és íróilag úgy kiaknázni, hogy esemény formájában dramatizálom. Így született az utolsó írás, amelyben én, Karátson Endre, az író, aki egyben elbeszélője is a novellának, megírom Székely Boldizsár halálát, amelyet a kötet szereplői váltanak ki. Úgy kezdődik a történet, hogy Székely Boldizsár busong, amiért én őt egymagam teremtettem, márpedig ő az apa mellé egy anyát is szeretne magának. Ezt az anyát én, az ő Teremtője nem vagyok hajlandó megadni neki, és hogy lerázzam magamról, ráuszítom az ő teremtményeit, a novellák szereplőit, akik egy nagy vendégségen szintén azt követelik tőle, hogy ő is teremtsen nekik anyát. Székely Boldizsár szintén nem ad nekik anyát, s a szereplők föllázadnak ellene, végül egy volt katonatiszt, ha jól emlékszem, elsüti a pisztolyát, vagy valaki megrántja kezében a pisztolyt, szóval a pisztoly elsül, és szegény Székely Boldizsár meghal, a történet pedig visszakanyarodik alkotójához, aki nem tudja, miért teremtette Székely Boldizsárt és azt sem tudja, hogy mit akar tőle az ő Teremtője.

K.Á.: – A novella egymásba forduló képek sorozata, tükörijáték az egész.

K.E.: – Játék, persze, csakhogy a játék egyben művészi előadás is. Mindkét jelentés érvenyes. Azt hiszem, ha röviden szeretném vagy tudnám jellemezni ezeket a novellákat – hiszen ezeket írtam és voltaképpen tudatosan soha nem gondolkoztam róluk, nem is akartam egészen tudatosan gondolkodni, mert akkor másféle viszonyba kerültem volna velük, és ezt a másféle viszonyt igyekeztem minél későbbre halasztani – szóval a lényeg az, hogy ez a kötet identitás-problémát állít az írások középebe, és a szóbanforgó történet nem csupán az identitás-problémának átmeneti megoldása vagy megoldhatatlansága körül zajlik, hanem egyúttal állandóan rákérdez arra, miként lehet ilyen identitás-problémát úgy megírni, hogy az közölhetővé váljék az olvasóval.

Magát a tematikát jelzi az is, hogy a kötet elnevezése *Lelkigyakorlat*. Lerövidítettem az egyik novella címét, mely úgy szól, hogy *Lelkigyakorlat a Chapmanon*. Stockholm kikötőjében áll egy ilyen nevű háromárbocos hajó: ma fiataloknak hozzáférhető, olcsó szállodának használgák. A hatvanas évek elején jártunk fölolvadó körúton a *Magyar Műhellyel* Svédországban, akkor ott laktunk, és ebbe a hajóba telepítettem aztán bele a szóbanforgó novella cselekményét, melyre most külön nem térek ki, csupán a háttéréről annyit, hogy az itt színre kerülő események – ha lehet így mondani – grécóian eltorzított képsorai a hollandiai Mikes Kelemen Kör összejöveteleinek. Ez utóbiából lesz a novellában egy Szent Szeretet Szövetsége elnevezésű, nemzetközi lelkesgyülekezet találkozója. A „lelki” pedig arra is utal, hogy voltaképpen az író, a barátai, mindannyiuk közös élete nem egészen valóságos vetületben helyezkedik el, hanemo lyan magyar világban, amely az emigráció következtében elvont világgá válik, és ennek az absztrakt világnak a segítségével hozzájutunk önmagunkhoz. A „lelki” kifejezés itt voltaképpen játékos fedőnév a mély-pszichológia megjelölésére.

Szóval ez a történet egyben használati utasítás a kötethez, melyet azzal az elképzelés-

sel kereszteltem *Lelkigyakorlat*nak, hogy itt valami újat csinálók – legalábbis a magyar irodalomban újat –, hogy olyan eseteket mesélek el, amelyek látszatra a valóságban helyezkednek el, a cselekmény viszont egészen más logika szerint zajlik, mint amilyen a hétköznapi, tapasztalati valóságot irányítja.

K.Á.: – Tehát ezek anti-realista novellák... Vagy nem is ilyen egyszerű?

K.E.: – Antirealizmusról csakugyan lehet beszélni, azt hiszem, mert alkotomnál fogva nem szerettem soha a realista irodalmat. Balzactól, Mórictól, Zolától... nem azt mondom, hogy irtóztam, de aránylag közömbösen forgattam őket, és mihelyt lehetett, le is tettem könyveiket. Egészen másféle szerzők érdekeltek. De amikor a *Lelekgyakorlat* szövegeit írtam, a realizmussal szemben még nem volt bennem különösebb írói és esztétikai agresszivitás. Csupán az a felfedezésvágy indított, hogy milyen érdekes dolgokról lehet beszélni, és mi mindent tudok meg én önmagamról s mi mindent a világról azáltal, hogy nem a hagyományos, tapasztalati valóság felől közelítem meg, hanem egy belső valóságon keresztül. Tehát mi a külvilág és a belső, láthatatlan világ lehetséges kapcsolata. Minden novellában másféleképpen és nem is mindig ugyanaz a kapcsolat jelenik meg.

K.Á.: – A *Színhelyek* című kötetben is ehhez hasonlóan érzem a szervező erőt. Maga a cím is a külső és belső világ különös, játékos viszonyára utal. Majd több novellában is egy határozott, nagyon is jellegzetes környezet, táj jelenik meg, mely a turisták számára is érdekes, látnivalókkal teli. Az elbeszélések tere nagy gonddal, részletezően, valóság-hűen bemutatott helyszín/színhely – és mégsem e konkrét valóságról szólnak a novellák. A környezet szinte csak díszlet, a külső történet csak ürügy, hogy a mélyebb, belső világ felé vigye az olvasót. Mindegyik novella valahogyan befelé tart.

K.E.: – Mindenképpen. Ezeken a helyeken jártam, ezeket a magam érzékenységgel megéltam, ráadásul turistaként mentem oda, tehát az útikönyvet is elolvastam ilyenkor, meg ha múzeumot, ásatást látogattam, az odavágó szakirodalmat is...

K.Á.: – Egy útikalauz szövege szerint is idéz az első novellában.

K.E.: – Igen, most látom hogy a szeretett és nagyrabecsült Esterházy ugyanazt műveli a *Hahn-Hahn grófnő*ben. Előveszi a dunamenti városok útikönyveit és beleavagdalja a szövegbe; ő bizonyára más szándékkal ír, tehát csak a technikai eljárás rokon. Nekem az elképzelésem az volt, hogy minden ilyen helyre való eljutás, a helynek akár esztétikai, akár szellemi, akár érzelmi élménye olyan újdonság, amelynek hatására a belső élet is érintődik valamilyen formában. Általában a turista, mivel gyorsan mozog és lekötik a mindennapi praktikus nehézségek, nem különösen foglalkozik ezekkel a belső eseményekkel. Én pedig arra próbálok vetni a hangsúlyt, hogy a helyszín – és itt még helyszínről beszélek – kiváltja a belső eseményt. A belső esemény viszont valamilyen színhelyhez van kötve. Teatralitás lappang ott, ezt magunkban hordozzuk, de különleges alkalom híján ezeknek a drámácskáknak a megnyilvánulási lehetősége csekély. Ha viszont a dráma megindul egy ilyen találkozás hatására, akkor visszajára lehet fordítani a szempontot, vagyis a belső eseményt ki lehet vetíteni a külső díszletbe.

Gyakorlatilag azzal játszottam el, hogy mi a külső díszlet hatása a belső esemény kiváltásában; és aztán hogyan lehet a belső eseményt elhelyezni a külső díszletben, tehát végig lejátszatni azt az eseményt, amely a belső színhelyen valahol csendes, tetszhalott állapotban létezett. A cél itt is az, hogy valamilyen összekapcsoljam a külvilágról és a belvilágunkról szerzett ismereteket, mégpedig mindkettőt gazdagítva. Tehát a világról szerzett ismereteink gazdagodjanak belső ismeretekkel: személyesen csak így ismerkedtünk a világgal, és jobb, ha így is megismerkedünk vele, különben nem áll módunkban mások idevágó tanítását ellenőrizni. Ami pedig a másik irányú gazdagodást illeti, ezen nem csupán a kézzelfogható ismereteket és tapasztalatokat értem, hanem azt is, hogy öntudatlan rétegeinkhez nem tudunk közbeeső, közvetítő közeg nélkül eljutni. És mennyire szegényebbek vagyunk az öntudatlan rétegeinkre való bepillantás nélkül! En-

nek a bepillantásnak egyik legszédületesebb és megrendítőbb közvetítő közege vagy akárcsak ürügye a hely látványa, a hely felidézése.

Persze, végső soron ez a látvány irodalmi külvilág: szavakból van felépítve. S ebben az építkezésben engem különösen az foglalkoztatott, miként rakhatom úgy össze a szavakat, és milyen szavakat, hogy a belőlük kibontakozó külvilág valahová befelé vigyen. Ebben magának teljesen igaza van, én pedig nagyon örülök a maga olvasatának, mert általában inkább azt szokták kérdezni tőlem: Miről írsz? Az Istenért, miről írsz? Ilyenkor csak sóhajtok vagy hallgatagon elnézem a kérdezőt, mert ilyen kérdésre nem lehet, csak hosszan válaszolni. Én pedig igazából nem szívesen kommentálom magamat. Ez itt kivételes alkalom.

K.Á.: – A harmadik, kötetnyi rész az *Átírások*. Itt mindegyik címben szerepel a novella szó: álarcnovella, lépcsőháznovella, svábbogárnovella stb. Ezzel mi volt a célja?

K.E.: – Felhívni a figyelmet arra, hogy a novella hagyományos műfajában dolgozom, s ennek az ókorig visszanyúló, realista hagyományát módosítva folytatom. Azt a paradoxális módosítást hangsúlyozni, hogy a mélypszichológiai réteg, amelynek az eseményeit történetemben felvonultatom, az ugyanolyan valóság, mint mondjuk a *Rozsdatemető*. Ezért lett a kötet címe *Átírások* és nem csak azért, mert egyik országból átitók a másikba vagy mert mások irodalmi szövegeit írom át. Egyébként itt ilyesmit csupán a *Hamlettel* és a Bibliával teszek két novellában. A *Fojtogatónovella, avagy a lét iránti kielégíthetetlen érdeklődés*-ben például a vendégszöveggént megidézett zsolnárok egy evangélikus gyászszertartáson hangzanak el, s azáltal válnak érdekessé – legalábbis szándékom szerint –, hogy az első személyben beszélő és az eseményekben tevékenyen részt vevő narrátor egyáltalán nem én vagyok, hanem maga a halál. A halált olyan írónak állítom be, aki elbeszéli a saját munkáját, vagyis novellájában a szereplő életének kioltását, utána pedig beszámol arról, hogy a templomban hogyan keresnek vallásos vigaszt az ő jelenlétéről mit sem tudó gyászolók. Olyan szempontot próbálok hát érvényre juttatni, amely az öntudatlan tartományába tartozik, mert tudatunkban nincs, nem is igen lehet jelen.

A nem látható, belső világnak külvilágként való ábrázolása kedvet adott a fantasztkikum keresésére. De nem hiszem, hogy arra találtam rá. Amikor a clermont-ferrand-i egyetemről 1973-ban átkerültem a lille-i egyetemre, akkor az egyik kollégám, Jean de Palacio, aki tudott románul, azt javasolta, indítsunk együtt egy komparatista szemináriumot a közép-európai képzeletvilágról a XIX. században. Többet aztán Közép-Európával Lille-ben nem is foglalkoztam. Megbuktunk a diákok érdektelensége miatt. Alig volt négy hallgatónk – ötnek kellett volna lennie, hogy a szeminárium a következő évben is fennmaradhasson. No de a lényeg az, hogy témaként a „fantasztkikus elbeszélést” választottuk. Mert ezek aránylag rövid szövegek, könnyebb alkalmanként elemezni őket, egyúttal pedig jellemző ismereteket is adhatnak az illető ország irodalmáról. És kollégám, aki soha nem járt Romániában, de megtanult románul, nagyon érdeklődött a román fantasztkikum iránt. Naivul belementem javaslatába, mondván, én majd beszélek magyar fantasztkikus elbeszélésekről. El is kezdtem ezeket keresni. Rábukkantam három Vörösmarty által írt Hoffmann-utánzatra, aztán sokáig semmire, majd Jókainál és Mikszáthnál végre egyre s másra. Csakhogy ezek a történetek is elröhögött, elhumorizált fantasztkikumok. Történik ugyan bennük valamifajta pillanatnyilag érthetlen, irracionálisnak tetsző esemény, végül azonban kiderül az egészből, hogy vicc volt, valamifajta rossz tréfa vagy félreértés. A szerző pedig igyekszik minél hamarabb megmagyarázni, miről van szó. Tehát megszünteti a fantasztkikumhoz szükséges bizonytalanságot, az olvasó talajvesztését, rettegését. És mindez a XIX. századi, magyar anekdotázó stílusban. Én pedig keresés közben rájöttem, hogy itt valami hiány van.

K.Á.: – A XX. században viszont van fantasztkikus magyar irodalom, például Kosztolányinál. Csáth Gézának is van egy-két fantasztkikus novellája, hirtelenében *A varázsló kertje* jut eszembe.

K.E.: – Inkább bizarr artisztikum és nem igazi fantasztikum...

K.Á.: – És Karinthy? Például *A delejes halál*, azt én legalábbis tisztán fantasztikus novellának olvasom.

K.E.: – Abban egy moralizáló hangvételű, félig darwinista, félig freudista tanmese mindent megmagyaráz. Babitsnál inkább található egy-kettő, például *A torony árnyéka*, amely délben halálosan rávetítődik egy napsütéses kertre. Ott is van titok, szorongás, de összességükben ezek az idetartozó írások, pláne a jól sikerültek, nem a legjellemzőbbek szerzőjükre, nem is számottevőek a magyar irodalomban. Nincs olyan értelemben magyar fantasztikum, amiként beszélünk amerikai fantasztikumról, az angolszászok különösen erősek ebben, vagy német, spanyol fantasztikumról, borges-i fantasztikumról. Nekem az állt szándékomban, hogy nekilátok, most már tudatosan, mivelhogy érzek magamban ilyen vonulatot, és megpróbálok magyar fantasztikus novellákat írni. Nem sikerült. Nekem sem sikerült. Talán írtam egy-kettőt, amiben találhatóak fantasztikus elemek, de gyakorlatilag az *Átírásokból* lélektani fantasztikum jött ki, nem az a szubtilis, Edgar Allan Poe-féle XIX. századi horrosztori, sem a modernebb, nagyon intellektuális, nyomasztó, valamifajta belső félelmet kiaknázó történetek. Egyáltalán, a félelemmel való kapcsolat, akár csak a legtöbb magyar írónak, gyakorlatilag nem létezik. Nincs igazi félelem-irodalmunk.

K.Á.: – Nagyon érdekes gondolat, ezt ilyen formában nem fogalmaztam meg magamnak. A szorongás vagy a bezártság-ézés viszont jelen van.

K.E.: – A levertség vagy a letargia, a halállal való szembesülés, a gyász, az benne van... Azt hiszem, az igazi szorongás nem a mi műfajunk. Hogy miért, nem tudom. Több levelet váltottunk Rába Györggyel, akinek felhoztam különféle ötleteket arról, hogy szerintem miért nincs mérvadóan jelen a fantasztikum a magyar irodalomban, ő pedig egyszerűen azt mondta, hogy nincsen. Aztán magyarázatként mégis eszünkbe jutott, hogy a protestantizmus, a nacionalizmus valami módon takaréklángra csavarta ezt a fajta érzékenységet a magyar irodalomban. Azt hiszem, mi nagyon józanok vagyunk.

K.Á.: – Lehet, hogy a politika konkrét, hangsúlyos jelenléte teszi, az a hagyományos néptribuni szerep, aminek tartóssága épp az egyik legfőbb jellemzője a magyar irodalomnak.

K.E.: – De voltak olyan szerzők, mint Füst Milán például, akik nem politikai szándékkal írtak. Kosztolányi se mindig, vagy Babits sem mindig. És bár keveset beszéltek róla, de próbálkoztak a fantasztikummal, legalább is úgy látom, aztán feladták az erőfeszítést. Vagy a szemléletünk túl gyakorlati, vagy a képzeletünk földönjáró, vagy nem merünk félni, vagy ez a típusú fogékonyság hiányzik a skálából. A XIX. században pedig, ami engem a szeminárium szempontjából érdekelt, Mikszáthnál és Jókainál egyszerűen racionális anekdotába megy át a fantasztikum. Hogy voltaképpen a dolgok mögött ez meg ez volt, és az egészet a majdnem hogy megvetésre ítélt képzelet idézte fel, rekeszük hát ki ezt a képzeletet: akkor így nagyon jól megvagyunk és nevetgélhetünk együtt. Velünk szemben a románok sok izgalmas, fantasztikus elbeszélést tudnak felmutatni.

Igen, nálunk a politika dominált. Meg a moralizálás. Az erkölcsi tartásoknak a kidolgozása. Jellegetes példa: Adynál *Az eltévedt lovas* hangulata fantasztikus, de nincs benne az irányba igazán kiaknázva. A lengyel Wyspiańskinak van egy hasonló lovasa, az sokkal fantasztikusabb, mint az Ady-féle lovas, amelyiknek az olvasata megrekedt ott, hogy ez a lovas vagy a költő, vagy pedig a régi rossz világ, s akkor már ott van az egész feudális, történelmi Magyarország, és az abból való kitörési lehetetlenség stb. Szimbolista vers, csak a hangulata fantasztikus.

K.Á.: – Két, francia nyelven megjelent tanulmánykötete is érinti ezt a témát: az egyik a szimbolizmus magyarországi történetét tekinti át (*Le Symbolisme en Hongrie*), a másik Edgar Allan Poe-nak a nyugatosokra tett hatását vizsgálja (*Edgar Allan Poe et les écrivains de la revue 'Nyugat' en Hongrie*). Tehát nemcsak íróként, hanem irodalomtörténészként is foglalkozik az irodalommal. Hogyan működik e kétféle szemléletmód egymás mellett?

Hiszen szigorú gondolatmenetet követő, alapos tudományos apparátussal felszerelt monográfiát – tehát nem esszé-kötetről beszélek – kevés szépíró tett le az asztalra.

K.E.: – Lehet, hogy skizofrén vagyok, de az egésznek az is a nyitja, hogy eléggé jól adaptálódó természet vagyok. Nem arról van szó, hogy a jég hátán is megélek, csupán arról, hogy próbálom mindenkor a lehetőségeket megérteni és ezekben elhelyezkedni, ha lehetséges, ha morálisan elfogadható. No már most, amikor én nyugatra mentem, megszűnt a magyar munkavállalói viszonyom, és kellett valamilyen francia egzisztenciát teremteni. Franciaországba akartam menni, ez régi vágyam volt: az irodalom vonzott oda igazában. A francia irodalmat éreztem magamhoz legközelebb. És azt hiszem volt ebben egy kis adys beütés is meg nyugatos stich... szóval Párizs varázsa sokat jelentett. Csakhogy a nagy példák recepciója magával hozza a nagy példák kritikáját. Bennem az az eltérés dolgozott kezdettől fogva, hogy én Franciaországba nem szegény, meggyötört, harmadrendű magyar nomádként megyek el áldozni, hanem úgy fogok élni, mint a franciák. Nem fog a nemzeti alacsonyabbrendűségi érzés állandóan gyötörni és hátravetni. Elég nagy probléma volt ez az emigrációban: sokan rágódtak azon, hogy erkölcsileg szabad-e vagy nem szabad külföldön érvényesülni. Én mondvacsínáltnak tartottam az eféle aggályoskodást, sőt károsnak a magyarság számára. Úgy véltem, ha a magyarságot szolgálom, akkor a hazafias demonstráció az, hogy lehet. Lehet. Elhatároztam, hogy lehetek Franciaországban egyetemi tanár. Ha lehet osztráknak, lehet olaszoknak, lehet angolnak, akkor miért ne lehessen magyarnak. Szerencsére, mások is gondolkoztak ekképpen. Nem vállaltuk azt a fajta cenzúrát, amely talán idehaza nem is igazán tudatos, de nagyon elterjedt, ugye, hogy nem szabad sikert elérni. Létezik ilyen magyar, intellektuális, morális magatartás...

K.Á.: – Ez a kudarc-orientált magatartás, amiről Hankiss Elemér írt egy hosszú elemzést.

K.E.: – Igen, amit különben Osvát Ernő is megírt a század elején, a derékbe tört életről, satöbbiről. Amit ő próbált is orvosolni a *Nyugattal*. Bizony, ide tartozik a gyászolás is, a magyar irodalom, a magyar szellemiség, a magyar kultúra kapcsolata a gyásszal. Teljesen elképesztő kívülről nézni ezeket a félelmetes gyászjelentéseket – tegnap olvastam Klaniczay Tiborét – s ezeket a nagy, színpadias temetéseket, az „apasíratást”. Ahányszor meghal valami nevesebb személy, az egész ország szellemi elitje elkezd zokogni, hogy nincs többé gyámolítónk, aki a védő kart kinyújtja fölénk, szóval elvesztünk... árva gyerekek vagyunk. Nem tudunk vagy nem merünk önállóak lenni.

No már most, bennem élt az a vágy, hogy én önálló egyén vagyok, a magyar kudarc-vállalástól semmiképpen sem determinálva – ez is benne volt a mítikus Székely Boldisár névben – olyan személy, aki igyekszik és képes a magyar hírnevet öregbíteni. Szóval hazafias volt a motiváció, a negatívot akartam átváltani pozitívba.

Egész prózaian persze a megélhetési probléma is közrejátszott. Gyergyai Albert tanítványa voltam, ő szeretettette meg velem igazán az irodalmat Magyarországon, és amikor emigráltam, nem gondoltam arra, hogy más pályán helyezkedjem el. Amikor az ember elhagyja országát, mely ország tiltja a szabad utazást, akkor két nagy lehetőség nyílik előtte. Az egyik egészen határtalan lehetőség – ez állt menekült-útlevelünkön: minden országba elmehet, kivéve a sajátjába. (1956-ban legalábbis még megvolt erre az alkalom.) És nem csupán akarva-akaratlanul újra születik, hanem saját választása szerint lehet japán, lehet hottentotta, lehet amerikai. Legtöbbször föl sem fogják, annyira csikarja őket az egzisztenciális szorongás, hogy igyekeznek elmenni az első helyre, amelyik valami fedelet, pénzt juttat. Én viszont tudatosan Franciaországot választottam, nem akartam más-hová elmenni. No most a másik, huszonhárom éves fiatalembernek különösen nyitott lehetőség, az a foglalkozás, a mesterség gyakorlatilag akadálytalan megváltoztatása. Nekem azonban eszembe sem jutott otthagyni a bölcsész-szakmát, és az École Normale Supérieure-re bekerülve, megszereztem a Sorbonne francia tanári diplomáját.

K.Á.: – Zárójeles kérdés: Magyarországon milyen szakon végzett?

K.E.: – Az Idegen Nyelvvel Főiskoláján. De az egy másik történet. Egyelőre próbálom nem elfelejteni azt a kérdést, hogy miképpen egyeztethető a bölcsész és az írói tevékenység. Nos, a diplomázás után kutató munkával folytattam, s ebben az akkor Magyarországon többé-kevésbé tiltott téma, sőt szakma is roppantul vonzott. Belevágtam ugyanis a magyar szimbolista költészet, tehát a *Nyugat* első korszakának a vizsgálatába, különös tekintettel a nyugatosok francia olvasmányaira és franciás tájékozódására. Összehasonlító irodalomtörténész akartam lenni, s az ilyen stúdiumot akkoriban csak sutyiban lehetett végezni, vagy ha már nyilvánosságát nem lehetett elkerülni, akkor a filoszoknak le kellett köpdösnie a saját munkáját. Kardos László például 1955-ös Tóth Árpád-monográfiájában a komparatizmust elítélendő, dekadens-burzsoá-kozmopolita tudományként bélyegezte meg. Közben ő igen tanulságos Albert Samain-Tóth Árpád egybevetéseket végzett, de a rosszálló véleményt oda kellett biggyesztenie, különben, gondolom, nem lehetett volna doktor, vagy nem adták volna ki a könyvet.

Szóval a nyugatos témát mint a magyar polgárság legvirágzóbb, legszebb, legizgalmasabb korszakát gyakorlatilag nem lehetett tárgyalni. Részletekkel, egyes írók bizonyos vonásaival volt szabad foglalkozni. Minden egyebet kizorított a pályáról a fővonal, az nevezetesen, hogy az irodalomtörténet Adytól egyenesen ívelt a proletárforradalomhoz, mely után nagy törés következett be, véget vetve a polgárság illúzióinak. Bökkenője ennek az ideológiai felfogásnak az, hogy a Tanácsköztársasággal az önálló magyar kommunizmusnak volt vége, nem a magyar polgárságnak. A kommunizmus három hónapig tartott, a magyar polgárság pedig épült Arany Jánoséé óta. Nos, elég az hozzá, hogy ebben a kérdésben az ideológiai izgalom is vonzott. Meg fogom valósítani, amit Magyarországon nem lehet: ez is mozgósított.

K.Á.: – Mondjuk ki: azóta is alapvető szakirodalom, amit akkor megírt.

K.E.: – Hát ezt én nem tudom. Némileg megöregedett ez a könyv; több tételét átírnám ma már az újabb felfedezések hatására meg segítségével. Sőt írtam is, azt hiszem, 1986-ban egy kiegészítő tanulmányt a *Revue de Littérature Comparée*-ba, mert érzésem szerint az egészet át kellett hangszerelni. De ez megint más kérdés, talán visszatérünk rá. Lényeg az, hogy az értekezés két fejezetének benyújtása ellenében a francia C.N.R.S. (Centre National de la Recherche Scientifique) 1961-ben felvett szerződéses kutatóinak kötelékébe, és attól kezdve kedvező körülmények között kutathattam. Nagydoktori értekezésre kaptam a fizetést, ami azt is jelentette, hogy otthon és könyvtárakban dolgozhattam; nem kellett irodába bejárni; elég volt évente megírni egy kérvényt és mellékelni hozzá gondviselő patrónusom, Etiennele támogató sorait, a szerződést erre némi titokzatoskodás után a döntőbizottság mindvégig meghosszabbította. A fizetésből szerényen, de meg lehetett élni, és ez idő során semmi gondom nem volt a kettős foglalkozással. Franciául fogalmaztam a nyugatosokról, eleinte vergődve, mert franciául valamennyi nyelv között a legnehezebb írni, annyira igényesek nyelvhelyességi, stilisztikai, szerkesztési szempontból. Rengeteget kínlódtam. Igazából akkor tanultam meg franciául írni, de amikor megtanultam, akkor sem jutott soha eszembe, hogy azon a nyelven szépirodalmat írjak. A szépirodalom egészen más forrásokból táplálkozik, ezekhez csak az anyanyelvem közegeben tudok hozzáférni. Magyarul is írok persze egyetemi tanulmányt, intellektuális esszét, de ha nekiülök novellát írni, egészen más világba kerülök és másképpen gondolkodom. Ilyenkor az első mondat már zenei mondat, annak már mindenféle belső rezgése van, s ez döntő a munkamódszerem szempontjából. Én nem mondok el olyan történetet, amelynek a cselekményét vagy akár pontos tartalmát előre ismerem, mint a hagyományos novellista, aki megfigyel egy esetet vagy hall róla, és elmondja, esetleg valami csattanót kerekítve hozzá. Én keresem a történetet, csak a színhely adott és valamifajta nyelvi lehetőség. Mondjuk, hogy úgy írok, ahogyan a költők: legfőbb különbség az, hogy a szöveget nem verssorokba szedem és nem rímelek.

K.Á.: – Mindezt francia nyelvi közegben, francia nyelven tanítva, francia feleséggel együtt élve. Ilyen körülmények között mennyire őrizhető meg a magyar nyelv úgy, hogy élő és a célnak megfelelően formálható, hajlékony mivolta megmaradjon?

K.E.: – Sokunknak az emigrációban nagy büszkeségünk volt, hogy őrizzük a szép magyar nyelvet, majdnem úgy, ahogy az erdélyiek őrzik a maguk magyar nyelvét. Írni azt jelentette sokáig, sokunknak, hogy demonstráljuk: a párt bükkfanyelvétől bénuló, a nyugatról összevissza beáradó szavaktól megfertőződő magyar nyelvet tisztán őrizzük meg. Ez az elég széles körben osztott emigráns elképzelés nem zárt ki sokféle kísérletezést. Ehhez nincs szükség arra, hogy az író föltétlenül magyar nyelvi környezetben éljen. Nélkülözhetetlen az, hogy az ember eredendően mély kapcsolatban legyen a nyelvvel. Hogy e kapcsolat hogyan jön létre, illetve miként válik teremtő kapcsolattá, azt pontosan még senki sem derítette ki. Ami engem illet, rajongok a nyelvért, a nyelvben élek gyakorlatilag – mármint magyarként – és gyerekkorom óta szerettem játszani a szavakkal, élveztem bizonyos kifejezéseket, olvasmány formájában ugyanúgy, mint amikor én faragtam őket. Olyan kapcsolat ez, amely valamiképpen az íróságot eldönti. Ez az alapvetően meghatározó tényező, amit nem mindig hangsúlyoznak a honi kritikában eléggé – inkább francia szempont ez, mármint hogy a nyelvvel való szenvedélyes kapcsolatot az elsődleges.

Én pedig a magam bőrén tapasztaltam, hogy elsődleges, mert ha nem lett volna elsődleges, akkor otthagytam. Egyéb motiváció a magyar nyelvű irodalmi kifejezéshez nemigen volt nyugaton: sem presztízs-motiváció, sem megélhetési motiváció, sem kommunikációs motiváció, talán még „halhatatlansági” motiváció sem. Mindaz, amit általában fel lehet sorolni, az nem játszott döntő szerepet. Ha nincs ilyen szoros kapcsolatom az anyanyelvvel, akkor nem leszek író, akkor az egész abbamaradt volna.

No, de visszatérve a kérdésre, talán éppen azért tudok egyetemi és szépírói tevékenységet folytatni, mert a kétféle észjárását, a fogalmi és a nyelvileg inspiráltat el tudom különíteni magamban. Lehet, mondom, hogy skizofrén hajlam teszi, vagy pedig, ha kevésbé patológikus színben akarom feltüntetni, akkor talán nevezhetem színészi teljesítménynek. El tudok játszani két szerepet, mind a kettőhöz van megfelelő, belső lehetőségem, ezeket egyszerűen fölhasználom.

K.Á.: – Ha igazán sarkítva teszem fel a kérdést, ahogy nyilván soha sincs az életben, akkor az így hangzik: elsődlegesen minek vallja magát – írónak vagy tudósnek?

K.E.: – Mindkettő vagyok. A hatvanas években Párizsban járt Vas István, akit az Új Magyar Könyvkiadóban ismertem és szerettem meg, és aki idősebb testvér módjára biztatott, elemezte lektori jelentéseimet, amikor volt rá alkalom. Szóval Párizsban találkoztunk. Mondtam neki, hogy elkezdtem írni, és hogy úgy látom, kemény fába vágtam a fejszét, mert szűkülnek az időbeli lehetőségek. Ő rám mosolygott: „Vállald mind a kettőt” – mondta. Akkor ez a bátorítás adott erőt a folytatáshoz.

Meg lehet persze a kettősséghez való kötődést családi alapon is magyarázni. Goethének volt ilyen helyzete. Eszembe sincsen magamat Goethehez hasonlítani, csak éppen ő szólt erről a helyzetről a lényegét megragadóan, és ő nem hagyta csonkítani magát. Szóval az ő papája szigorú racionális férfiú volt, mamájától pedig a képzeletet örökölte, ez a kettősség gazdagította. Hasonlóképpen nálunk apám száraz, praktikus mérnök és jogász ember volt, anyám pedig éber álmaiban élő, képzelődő asszony. Közöttük gyakran támadt feszültség, de megmaradtak egészen halálukig házastársaknak. Így vagyok én is valahogyan ezzel. Apai, anyai örökség egyaránt megmaradt. Nem mindig könnyű egyensúlyozni a kettőt. Időnként támadnak kitörési vágyaim hol az egyik, hol a másik irányba. Főleg persze az írói tevékenység felé, mert ahhoz kevésbé jutok időben hozzá. A kettő voltaképpen nem szellemi téren nem fér meg egymással. Ha beleférne két év egy esztendőbe, akkor nem lenne semmi gond. Gondot az okoz, hogy a professzorsággal egyre több, kimerítő elfoglaltság jár, szabad pillanataimat pedig belső igény szavára hallgatva irodalomra fordítom. Így gyakorlatilag az úgy-

nevezett „élet” kiesik. Nincs igazi szünet, hétvége, lógás ide, lógás oda, társaságba ritkán járok; egyre szublimáltabban telnek éveim.

Nosztalgiaímnál azonban talán tanulságosabb, ha azt mondom, hogyan helyezkednek el egymáshoz viszonyítva ezek az írások. Voltaképpen hivatásos olvasó pályámon rájöttem, hogy irodalomról soha senki sem írt valódi, tudományos értekezést, illetve tanulmányt. A doktori értekezések mind projekciók, többé kevésbé tudományos nyelvbe öltöztetve. Tehát ha bármi csekély lélektani érzéke van hozzá az embernek, akkor elolvas egy, ha lehet, több tanulmányt, és már nagyjából tudja, milyen személyes problémái vannak a szerzőnek, milyen nehézségekkel küzd az életben, mik a vágyai, mik a hiányérzetei. Ami pedig az én dolgaimat illeti, tapasztaltam, hogy az egyetemnek való dolgozás, a fogalmi gondolkodás rákényszerít az irodalmi szövegek alapos megközelítésére, és az elmélyülés során azokból valami a nem ésszerű szellemi tevékenység számára is felhasználhatóvá válik. Azt hiszem, azonban, hogy ez kevésbé érdekes egy interjúban, mert ilyesmi mindenkivel előfordulhat. Érdekesebb, s talán most már felfedhetem, hiszen egy év múlva nyugalomba vonulok, szóval érdekesebb az, hogy egyetemi előadásaim, tanulmányaim valamilyen módon a szépirodalmi szövegeim kommentárjai.

K.Á.: – Milyen értelemben?

K.E.: – Olyan értelemben, hogy vannak írók, akik manifesztumokat írnak, s ezek a kiáltványok, amelyek valami új irányzat rendszerét próbálják, a közönség tudomására hozni, illetve a közönség fejébe verni, egyúttal magyarázni próbálják hogy miképpen kellene olvasni a még szokatlan megformálású, újdondász műveket. Nos, én kiáltványt nem írok. Ami használati utasítást adhatnék, az stúdiumaimban, esszéimben fogalmazódik meg. Azt is mondhatom, hogy ezek a racionális írások irracionális novelláimnak ésszerű változatai. Így talán érthetőbbé válik, hogyan létezhet együtt a kettő.

K.Á.: – Igen. De mindabból, amit elmondott, azt látom, hogy a másik irányba is van mozgás. Az irodalomtörténész, kutatói lét is adott esetben inspiráló hatással volt művészetére: például megkérték arra, hogy fantasztikus novellákról tartson előadást. Elkezdte tanulmányozni a magyar fantasztikus irodalmat és meglepetéssel fedezte fel, hogy olyan nincs is, legalábbis az a típus, amit keresett, nincs. Ennek következtében határozta el, hogy megpróbálkozik saját maga a feladattal. Írt is néhány novellát. Majd úgy értékelte művét, hogy a hiányptóló kísérlet nem olyanra sikerült, mint amilyenre szeretne volna. Szoros kölcsönhatást látok a két lét között.

K.E.: – Nevezhetjük kölcsönhatásnak is, de inkább kiegészítés. Amit az egyikkel nem tudok kifejezni, azt kifejezem a másikkal, és fordítva. Azt hiszem, itt olyasmiről van szó: bennem óriási az igény, hogy egyéniség legyek. Mármint az egyéniség olyan gazdag identitásra hivatkozik, amelynek mindenféle kondicionáltságtól zúgó fejű századvégünk nem szívesen ad helyet. Ez az identitás nem mindig leegyszerűsíthető tényezőkből áll össze és mindig változik és bajosan található, illetve ragadható meg, de amelynek, az általános cenzúra ellenére, lehetőségeit mindenki magában hordozza. Ami engem illet, nem szívesen hagyom a lehetőségeket kiaknázatlanul, és élek is velük, amíg az idő engedi. Végül persze az idő elfogy, s akkor jön a büntetés, mert az ember egyre szorongóbb lesz, egyre paranoiásabb kapcsolatba kerül az idővel. Azzal vigasztalom mindazonáltal magam, hogy nem csupán én, hanem a szellemi életben szereplő emberek jó háromnegyed része ilyen. Azok a csodálatos lények, akik tunyán, hasukat vakargatva ki tudnak maradni a rohanásból, felül tudnak emelkedni szorongáson és üldözési mánián.

K.Á.: – Említette, hogy dolgozott egy regényen is.

K.E.: – Igen, félkész állapotban maradt, időben nem jött ki a lépés.

K.Á.: – Kérem, beszéljen ezzel kapcsolatos terveiről.

K.E.: – Az a címe, hogy *A fogorvos feje*, és csakugyan egy fogorvos fejről szól. Arról van szó, hogy az elbeszélőre borzalmas fogzsába tör egy olyan nyári napon, amikor már jófor-

mán nincsen orvos a városban, és maga az elbeszélő is szeretne nyaralni, de nem tud elmenni a betegség miatt. Végül talál egy fogorvost, aki elvállalja a kezelést, az elbeszélő pedig szorongva és reménykedve beül a műtőszékbe. A fogorvos, aki munkához lát, roppant hallgatólag: nem mondja a betegnek, hogy mi a baja, és hogy miként fogja kezelni: mindazt, amit egy megértő gyógyász tudomására hoz a páciensnek, arról mélyen hallgat, csak kezeli, fájdalomosan kezeli. Tehát fúróval, és a fúró, ugye, olykor félrecsúszik, meg egyéb gikszerek is előfordulnak. A páciens fekszik tehetetlenül a nyugágyszerű széken, valóságos csecsemő helyzetben, a hátán, és a fölötte tevékenykedő fogász ábrázatából próbálja kiolvasni annak szándékát. Hol a haját látja, hol a homlokát, hol az orrát, aszerint, hogy a kar mit takar el, aszerint, hogy a fogorvos fölé hajol-e vagy elfordul. Beáll látóterébe az asszisztensnő is, és kialakul egy szép, oedipusi háromszög. A regény cselekménye az voltaképpen, hogy mi mindent képzel bele a páciens a fogorvos fejréseibe. Sok minden történik a hajban, a homlok redőiben, a szemüveg mögött és az orrban. Az orrnál tartottam, amikor a szöveget félbe hagytam, de az orrnál már négy vagy öt új szereplő van, mert az elbeszélő megsokszorozódik a kintől meg az emlékeitől. Ezek a szereplők pedig, akik a képzeletéből bújnak elő, aztán valóságosan viselkednek. Az orr egy toronyház, amelyben olyan lift működik, mint a Vörösmarty téren a kiadó-házban: két szereplő azon kering és nézelődik, míg egy harmadik, aki saját magát keresztre feszítette, ott marad egy dombon, mely domb az asszisztensnő melle. Ott maradt abba a regény, hogy a liftbe menekült két szereplő számára minden emeleten van valami látnivaló, minden emeleten történik valami.

A hetvenes évek végétől nem értem rá ezeknek az eseményeknek a kidolgozására, és azt sem döntöttem még el akkor, mi lesz a cselekmény befejezése, milyen megoldással zárom, amikor a páciens elér fürkésző képzelődéseiben a fogorvos állához. Többféle változat között haboztam, mindegyik szörnyű is lett volna meg humoros is, csak éppen az igazán ironikus nem jutott eszembe. Ehhez csúfondárosan maga a valóság adott kisegítő ötletet. Nemrégiben összeomlott egy foghidam, újat kellett építtetni. Észrevettem, hogy fogorvosom, aki már huszonöt éve kezel, mennyire másként dolgozik, mint hajdanán: gumikesztyűt húz, mert fél az AIDS-től, aztán meg, nyilván mivel a nyugdíj felé halad és lazábban végzi munkáját, elszórakozgat magában. Az én fogorvosom bizony belefütyürészt a szájamba... valamilyen valcert fütyürészt. A hetvenes évek elején még túl komolyan vettem a fogorvost, aki persze jelképezte az életkínzást, az életfájdalmat is, melyet a teremtmény a Teremtő sajátos beavatkozásainak köszönhet, miközben a történet az élet titkainak a kifürkészési lehetőségeit is vitte magával és sorolt mindent, amit elmondhatott az abszurdan bénító és ösztönző győtrelemről. Ami a regény magja.

Újabb nehézség az, hogyan lehet majd folytatni most, hogy az akkori élmény-háttér voltaképpen megszűnt. Megszűnt történelmileg – s ez talán egy másik témába vezet át – annyiban, hogy az emigráció is meg a hazai lét is alapjában kilátástalannak volt elkönyvelve gondolataimban. S tudjuk, hogy érdemleges változásra senki sem számított. Aki pedig emigrált, az csak absztraktnak kezelhető szellemi környezetbe került, s ennek a huzamos elvonatkoztató tevékenységnek a hatására is könnyebben szembesült létkérdésekkel, közelebb került filozófiai problémafelvetésekhez, mint feltehetőleg azok, akik itt bent a mindennapok nyomását érezték, és azokkal kellett megküzdeniük. Mármost ez a helyzet így vagy úgy megszűnt világszerte. Egészen más formájúak a problémák és a megközelítési lehetőségek. Tehát elképzelhető, hogy a fogorvos csakugyan meg fog öregedni. Persze nekem is nyugdíjba kell vonulnom, hogy befejezhessem a regényt.

K.Á.: – Nem tervezi-e, illetve nem merült-e fel más részéről az az igény, hogy magyarul is megjelenjessen szimbolizmusról szóló monográfiáját?

K.E.: – Talán lenne értelme, de krónikus idő-hiányomra való tekintettel ezt csak úgy lehetne megoldani, ha nem én, hanem valaki más fordítaná. Másik bökkenő az, hogy a hatvanas évek óta látószögem meglehetősen módosult. Amikor először feldolgoztam az anyagot,

tulsgáson közelről vizsgáltam, kevés kitekintéssel: leginkább a Nyugat és a polgári radikalizmus becsületének helyreállítása érdekelt. Ami a mozgalom általános elhelyezkedését illeti, e tekintetben osztottam azt a józannak tetsző, magyar kritikai hagyományt, mely szerint a nyugatosok a modern nyugat felé tájékozódtak, szakítván az úgynevezett népnemzeti iránnyal és annak nacionalista-akadémikus nyúlványával, hiszen éppen a hagyományörzők vádolták meg Adyékát és Budapestet magyartalansággal, satöbbi. S persze mondtam, hogy a nyugatosok nyitottabb és korszerűbb országot akartak, azt mondtam, ami voltaképpen az irodalomtörténeti kánon mindmáig. Nem mérlegeltem viszont kellő súllyal azt, amit a magyar irodalomtörténet-írás sem vesz figyelembe, vagyis azt, hogy volt egy Osztrák-Magyar Monarchia, és a Monarchiában az országnak volt bizonyos szempontból magas, bizonyos szempontból függő pozíciója. Hogy az Ausztriával való kapcsolat miként befolyásolta a magyar nyugatosságot, és hogy az egész nyugatos tájékozódás mennyire ment át osztrák és német szűrőn, arról senki nem írt még komolyan.

Kezdeti nézeteim újragondolása azzal kezdődött, hogy amikor „nagydoktori” értekezéseimet megvédtem, utána sokáig francia egyetemen a nyugatos mozgalommal nem tudtam foglalkozni. Senki sem tiltotta, csak éppen nem jött volna el senki az előadásokra. Mert senkit sem érdekelt egy távoli, kis ország szűkebb irodalomtörténeti fejezete. Ha pedig térségre kiszélesítve tárgyalom, ami a hangadó francia szempont, akkor meg bezugorodik „a feltörekvő közép-európai országok nacionalizmusa” címkéje mögé. Hiszen némi változással megtalálható hasonló tájékozódás cseheknel, lengyeleknel, románoknál. Tehát nem korszakalkotó esemény, hanem egy kaptafára készülő sorozat. Nos, ebben a francia környezetben kezdtem el rájönni arra, ami kezdeti hazafias felbuzdulásomban elkerülte figyelmemet, arra mégpedig, hogy az úgynevezett nyugatosok (Ady kivételével, aki viszont beszélni nem tudott se franciául, se angolul), csak átutaztak és sohasem éltek nyugaton, és a nyugati mentalitásról, nyugati szokásokról, a nyugati „civilizációról” halvány és impresszionista segédfogalmaik voltak, s ezeket is inkább XIX. századi forrásokból merítették. Márpedig könyvemben én azt fejtettem ki, hogy a nyugatos költészet és szemléiség megnyilvánulásaiban egy modern magyarság hadakozik egy elavult magyarsággal. Csakhogy miképpen viszonyult ez a korszerűség a nyugati országokéhoz, amelyeknek szölvívi 1908-ban már az avantgarde emberei voltak: futuristák, expresszionisták, kubisták, a dadaisták a háború alatt. Szóval egy csomó kísérletező irányzat hangoztatta a modernséget, és a szimbolizmus, ami a magyar „moderne” újdonsága lett, nyugaton akkortájt már elhantolt régiségfélének számított. Előbb-utóbb fel kellett vetnem a jól ismert, nyugattól való lemaradás kérdését, annál is inkább, mert a századelőn a társadalomtudományok képviselői, akikkel a nyugatos költők jó kapcsolatot tartottak fenn, szellőztetik is nyilvánosan a kérdést. Jászi Oszkár például azt magyarázza, hogy Magyarországnak még mindig be kell hoznia azt, ami nyugaton már meghaladott, vagyis polgári világért kell harcolni, holott a szocializmus volna napirenden. Fel kellett vetni a kérdést azért is, mert a szomszéd országok irodalmában, a lengyeleknel, a cseheknel, a románoknál indult már akkor avantgarde tevékenység. Magyarországon viszont csak 1916-ban, Kassákkal kezdődött, Kassákkal, aki azt az átkot szórta a nyugatosok fejére, hogy elmaradtak. És Kassák megállapítása csakugyan helytálló volt a korszerűség szempontjából. Értéktételnek viszont nem volt elégséges, hiszen a szimbolizmus recepciója nyelviileg roppant kibontakozást, mindmáig bámulatraméltó virágzást hozott létre a magyar költészetben. A nyugatosok pedig többé kevésbé tájékozódtak az európai avantgarde kísérletekről, csak nem igazán érdekelte őket.

Fel kellett hát vetni úgy is a kérdést, hogy a korszerűséggel kapcsolatban mire törekedett a *Nyugat* kultúrpolitikája? Egyre inkább azzal a gyanúval éltem, hogy Ady, Babits, Kosztolányi és a többi nyugatos a fáziseltolódást nem elszenvedte, hanem jól felfogott érdekből vállalta. Kosztolányi például a *Modern költők* (1913) antológiájának előszo-

vában felidézí, hogy ezeket a fordításokat ő milyen céllal csinálta. Többsz számban szól, nyugatos társainak a nevében is, s nagyjából azt fejtí ki, hogy ők a magyar modernség katonái voltak, s ennek megteremtése végett, mondja, „fémjelzett költeményeket állítotunk csatasorba”. Ez a „fémjelzett” ugye azt jelentí, hogy a verseket már mindenki, aki csak számít, elismerte, értéként elkönyvelte: tehát gyakorlatilag a nyugat fordítói irodalmi exhumációt hajtottak és hajtanak végre Magyarországon és fűtűltek az európai avantgarde-ra. Megemlítenék az ebből levonható következtetésekből egyet-kettőt.

Először is a nyugatosság a polgárság nagy kultúr-rohama volt, s az érdekes az, hogy ez a magyar polgárság nem akart alapvetően újat, hanem a mások sikeresen kidolgozott értékeivel akarta önmaga hatalmát létrehozni. Egy másik tanulság a Monarchiában való elhelyezkedéssel kapcsolatos. Magyarország, ugye, lenézett porfészek voltak Bécs szemében. Ausztria ugyan rákényszerült a kiegyezésre, de azért Bécs valamelyik, már nem emlékszem pontosan, melyik utcájától keletre a világ Balkánnak számított. A nyugatosok ismerték ezt a porfészek nézetet, Ady Párizsra hivatkozva kihívóan „magyar ugarról” panaszkodott. Roppant fontos lett emíatt számukra a nyugati országok szemében Magyarországról, Budapestről olyan képet létrehozni, amely fölér a császárváros képével. Nem elégedtek meg a „Bécs-vorstadt”-i léttel (ahogy Ady mondta), kultúrpolitikájuk mélyén komoly becsvágy munkált. Más szóval a századeleji nyugatosok nem a nyugattal tartottak fenn igazi alkotó kapcsolatot, hanem versenykapcsolatban álltak Béccsel és Ausztriával. A nyugatosság magyar nacionalista mozgalom volt, amely – ha kívűlről nézi az ember és tágabb szempontból, vagyis ha nem az állandó belső összezapásokat nézi és nem veszik el ezeknek részleteiben – szóval a nyugatosság olyan nacionalista mozgalom volt, amely nem föltétlenül állt szemben a múlt Magyarorszázával, legalábbis ennek átvállalta azon törekvéseit, amelyek egy versenyképes, erős, esetleg hatalmas Magyarország létrehozására irányultak. Ezeknek az irányzatoknak a hatékonyságát növelendő kellett a „fémjelzett” modernség. Világosabb ezek után a vállalt fáziseltolódás szerepe. Magyarországon a *Nyugat* címkéjével olyan modernizációs folyamat zajlott, amely modernizációs folyamat Magyarországot Ausztria színvonalára akarta emelni, sőt, hallgatólagosan, az elsőhegedűsi pozíció megszerzését is célozta a Monarchiában. Előbb kulturálisán, aztán politikailag is. Talán az egyetlen újító elképzelést e téren abban lehet felismerni – mégpedig az 1968-as Franciaország analógiájára –, hogy társadalmi változást kulturális változás bevetésével akartak elősegíteni. Marxisták azt mondanák, hogy kultúrforradalmat akartak szítani azért, hogy lehessen társadalmi forradalom. Csakhogy a marxisták ezt nem mondják, nem mondták, mert elméleti tanításuknak ellentmondott, hogy a kulturális felépítménytől függjön az, amit a gazdasági alépítménynek kellene determinálnia. A nyugatosok viszont céljaikat a felépítmény segítségével próbálták elérni, és kultúrpolitikájuk hatékonyságát nem óhajtották kockára tenni avantgarde próbálkozásokkal; fémjelzett javak megszerzésével és felmutatásával akarták bizonyítani, hogy mi is érünk annyit, mint az osztrákok.

Eszembe jut, hogy egyszer a feleségemmel támadt egy valamennyire idevágó, komparatista beszélgetésünk. Sétáltunk az Akadémia épülete mellett, és ő felfigyelt a Széchenyi híres és állítólag link gesztusát megörökítő féldomborműre. Mondom neki, hogy ide a Magyar Tudományos Akadémia eredetmondáját véste a szobrász, mire feleségem a történetet nem ismerve s az Akadémiához egyetemesebb képzeteket társítva úgy értelmezte a képet, hogy íme, milyen megható, itt az erő emberei, akiket a kard jellemez, átadják az erőszak eszközét a szellem képviselőjének és hódolnak előtte. Mondom erre én, hogy fenéket, arról van itt szó, hogy a hazafias magyar rendek teremtenek kultúrát, amely kultúra fel fog érni a szomszéd kultúrájával és esetleg a nyakába is fog ülni, ha teheti, ha a szomszéd hagyja. Szóval esetleg ennyi hátsó gondolat van a képben, ha jelkép gyanánt fordítom.

Mutatis mutandis, Széchenyi nem akart letérni az alkotmányosság útjáról, a nyugatosok pedig – legalábbis az utolsó háborús évekig – változásokat a Monarchia keretében akartak elérni. A soknemzetiségű államban kevés nemzeti intellektuel réteg vagy csoport épített ilyen bizalommal a Monarchia lehetőségeire, és bizony nemigen voltak felkészülve az összeomlásra. Utólag persze könnyű mondani, hogy már-már elfelejtették, mennyire függött mindig Magyarország belső helyzetének alakulása a külügyektől, és összetévesztették a nyugati országok külpolitikáját ezek belpolitikai jelszávaival. Ehhez illeszkedik esetleg még egy tanulság, ha alapos kutatások netalán megerősítik. Arra a sokakat zavaró ellentmondásra gondolok, amely miatt a marxista irodalomtudomány, ha szabad ezt tudománynak nevezni, állandóan fenntartással és méla undorral kezelte a nyugatosok művészetét: szóval a dekadens életérzés, a dekadens stílus és a haladó gondolat párosításának a problémájára célok. Emlékszünk nemdebar, hogy a dekadens irányt fumigálni, sőt tagadni kellett, mert a haladó gondolat volt a lényeg. De hogy a kettőnek mi volt a tényleges kapcsolata, hogy a dekadens stílus támogatta-e vagy fékezte a – legyünk pontosak – haladó, polgári gondolatot, és hogy egyáltalán a haladó, polgári cselekvésnek milyen nehézségeket okozott például a halál-póz vagy a sokféle perverz tetszelgés, hogy mennyire játszott közre a dekadens életérzés a Monarchia összeomlásának gyors lezajlásában – ezeknek a kényes kérdéseknek a kultúra és politika szélesebb összefüggésében való megvitatása még hátra van. Ugyanis a politikai harcok radikális résztvevői és drukkerai olvasták Adyt, olvasták Babitsot, olvasták Kosztolányit, és nem tudom, mennyi szerepük volt ezeknek az olvasmányélményeknek abban, hogy a haladó polgárság olyan gyorsan kivonult a színtérről. Szóval, hogy a nyugatos irodalom éppen a haladó polgárságot demoralizálta, nem pedig a konzervatívokat, és sajnos, nem eléggé a kommunistákat. Lehet, hogy ez paradoxonnak hangzik, de bizonyosabbat erről csak a korabeli sajtó, a levelezések és politikusi emlékezések alaposabb faggatása alapján mondhatok. Azért említem csupán, mert olyan kérdés ez is, amit az előző kettővel együtt voltaképp nem vettem fel az értekezésemben.

K.Á.: – A Franciaországban töltött harmincöt év hatására tehát bizonyos mértékig változott a témához való viszonya, ma más szemmel tekint a századelő magyar kultúrájára.

K.E.: – Persze, közbejárt az irodalomtörténeti ismeretek gazdagodása is. Megindultak az ausztriai és nemzetközi Bécs-kutatások: Schorske, Johnston, Pollak, Le Rider és mások egy sereg munkában elemezték a századforduló Ausztriájának szellemi frontjait, s abból egy csomó következtetést le lehetett és le lehet vonni az akkori magyar törekvéseket és átértékelési folyamatot illetően. De azért sokat számít a huzamos élet külföldön, mert az ember beleütközik minden nap kollégák, ismerősök és ismeretlen emberek megjegyzéseibe, rádiót hallgat és újságot olvas, és a német, angol vagy francia újság lapjain látja, a hírszerkesztők mit domborítanak ki, mit hallgatnak el, milyen szempontból mekkora jelentőséget tulajdonítanak Magyarországnak és a magyar eseményeknek. Gyorsan rá lehet ilyen helyzetben jönni, hogy a hazai elképzelések és a külföldi megfigyelések között óriási szakadék tátong. Amikor például azt mondja majdnem minden fontos belpolitikai pillanatban valamelyik politikus, hogy rajtunk van a világ szeme, akkor a kint élő nagyon jól tudja, hogy az esetek kilencvenkilenc százalékában nincsen rajtunk a világ szeme, és ennek Magyarország érdekében alkalmanként még örül is a kint élő, mert tapasztalatból tudja, a világ szeme nem föltétlenül jóindulatú, nem is mindig jóhiszemű.

(Befejező része következik)

ÍTÉLET NINCS

„Legszívesebben a halottaknak írnék”

(Ch. B.)

Vannak egyáltalán őszinte könyveink? A kérdés legmélyén Montaigne esszéinek a figyelmeztetése rejlik; egy diadalmas szkepszisnek a figyelmeztetése, amely számára a gondolkodás állandósága minden mást megelőz, de amely számára a gondolkodás legvégső biztosítéka mégsem az én szubsztancialitása: *domestique et privée*, a szövegnek csak önmagára irányuló céljai vannak, s ezért nem szerez dicsőséget az írójának, és nem szolgál tanulsággal az olvasónak. A szellemi önfenntartás talán naiv gesztusai, beszéd minden rejtezkedés nélkül: hiszen mindez én vagyok, ahogy gondolkodom, mondja Montaigne. Déry könyve is őszinte könyv: mégis azt kell mondanunk, hogy az ő szövege viszont éppen abban találja meg saját egyensúlyát, hogy megoszlik az én keresése és az „önmagamon kifogni” formái között. Nyilván ez is szkepszis, csak kevésbé grandiózus: nem elég elgondolni saját önmagunkat, mert előbb valamiképp át kellene látnunk önmagunkon.

Mihez kezdjünk Déry szövegével, amelynek regényeihez képest hihetetlenül egyenlőtlen a szóródása; itt dús, mert *nevet* fiatalkorának ballépésein, amott szikár, mert az életrajz morális konzisztenciáját állítja össze a múlt időben: s mindent átszó a kétely a dolgok végleges elmondhatóvá tételével szemben: „Rég elmúlt ifjúságom ábrája, félév-százados. Hátranézek, értem? ... nem értem?”; a szövegnek gyanúsán sok a *holt ideje*, amikor kizárólag a valóság elbeszélhetetlenségével foglalkozik. Nem folytatom: nyilvánvaló, hogy a memoár mindig elsőbbséget élvez az értelmezésével szemben; nem szabad elterelnünk a figyelmet az *autobiográfiai* irodalomtörténetből ellenőrizhető pontjairól, még kevésbé a kikerekedő történetekről: a múltról, amely asszisztál Dérynek a megszólalásnál, s az író hálából elbeszéléssé *dolgozza* azt. Pontosan a „Hogy fogok ki önmagamon?” értelmében el kell fogadnunk a „jókedvű, szelíd öregség” dicséretét, amely – Déry is tudja, az olvasó is tudja – leplez valamit, mégpedig valamiféle bizonytalanságot, szeszélyt: a különféle zugokban és fiókokban kutató öregemberét, akinek az ismeretlenben – saját múltjában – kell azonosságokat keresnie, s végül látnia kell, hogy a keresés egyetlen kézzelfogható eredménye a véletlen. És ugyanígy el kell fogadnunk a múlt idő dicséretét is, amellyel „hunyorogva” kell szembenéznie az elhamvadó értelemnek; az időről beszél, amelyet pedig nem is érez többé, amelyet nem kell többé *megtartania*: az állandósuló „már nem” oldottsága. Az idő panegirikusza talán nem más, mint az öregség túlérzékenysége (nem a halál *előtt*, hanem a halál *felé*), amikor a világ már-már lakhatatlanná válik érzelmiileg, és mégis, a létezés kiteljesedő tárgy nélkülisége, a közeli *eltűnés* víziói az emlékek, a memória enteriőrjeinek minden időn átnyúló képeit hozzák elő. Az öregkor, a későiség „józansága”: a reflexió, a vágyak megvannak a virtuálisan jelenlévő, mert meghaladhatatlan jelenben, de valamiképp szétterülnek az emlékezésben recitált valóság mélységében, hozzáférhetetlenek, s a memória az, ami egy-egy pillanattá tölti föl ezeket a barázdákat, ráncokat. Az öregség *maszkja* alatt Déry hallatlan finom játékba

kezd az idővel: az életrajz ismerős szituációit, jeleneteit messzi eltávolítja, más-más fókuszba helyezi, elforgatja, s az eredmények riasztó *sokféleségéért*, szeszélyes rendjéért az időt teszi felelőssé. De ugyanilyen kísérteties távolságba helyeződik az „idő” töredezett tereiben a tapasztalásokban, a múlt keresésében *benne* lévő főszereplő: az én – minden megszólalás csak ehhez a távollévőhöz *mérten*, csak ennek formátlanságához *mérten* lehetséges. Dérynek visszaemlékezéseiben csak saját énjének metaforáival van dolga („Tárgyilagosságom tehát erősen kétes, bár adataimban meg lehet bízni, már ha az adatok nem hajladoznának oly kétségbeesetten a folyamatok áramában, s összegük azonos volna a valósággal.”); a Montaigne-féle „önmagam keresése”, a *gondolkodás* ártatlan célja ekképpen az *Ítélet nincs vallomásszerűségében* „önmagam megkísértése” lesz, (hiszen a valomásnak nincs túlélője); egy lény, aki szétszóródik térben (és időben), már *nem én*, hanem események sorozata, fogas kérdés, amelyet nem oldhat meg: az őszinteség nem terv, program, bármilyen *vonzó* és ésszerű minden, ami *domestique et privée*, s alighanem hiába kondicionálja magát Déry az *Ítélet nincs „ősformáját”* adó *Börtönnapok hulladékaiban* (*Önéletrajzi jegyzetek*, 1958), mondván: „Még egyszer, harmadszor: mindezt önmagamnak írom.”, a *dolgok*, amelyekkel szembekerül, azok valójában a dolgok kiterjedései; mindössze helyek, amelyekkel soha sincs teljes érintkezés, nincs teljes azonosság, nincs teljes kapcsolat. Az *Ítélet nincsben* *jeleneteket* találunk, a memória szcenikáit, amelyekbe Déry belesűríti saját töredékeit; az alábbiakban mégis arról szeretnénk beszélni, hogy hogyan hihetünk mindezek ellenére Déry jeleneteinek.

Itt van tehát a kert, ahol az író 1967 nyárutóján a könyv megírásába fog: „...a földön itt-ott egy-egy korhadó levél: mintha a testemből váltak volna ki. Kitüremkednek a bőröm alól, a szívem alól, s lehullanak a keskeny, kavicsos ösvényre házunk előtt. Hallom zörgésüket, egy-egy elhasznált lélegzetemet. Az ösvény egyik hajlatában, a kisebbik üvegveranda mögött, cserépben egy virágzó leander áll, a túlsó végén néhány tő mályvarózsa, (...) nagy gesztenyefák árnyékában (...) a kavicsos ösvény mentén, két egymást felváltó félkörben egy-egy ágyás zinniákkal, s rövid és hosszú szárú büdöskékkel, melyek pillanatonként diadalmasan robbannak a napsütésben.” A „pontos” leírás ellenére a kert, mint minden, ami térben is időben adott, jelentéktelenné válik: nem képes megadni az elhatároltságot, az elkerítettség biztonságát. A megőrzésre, a megtartásra való képtelenség játszik Déryvel a kert metaforájában: saját teste is átfolyik a vegetáció vízióiba. A valóságnak erről a lebegéséről mondja Déry, hogy az *rosszkedvűvé* teszi. Nem melankóliát mond, amely a létezés fáradtsága, ez a rosszkedv talán a nem-létezése lehetne; tiltakozás a beszélő megfoghatatlansága, a beszéd végső igazolhatatlansága miatt: panasz, amely a lélek és valóság disszonanciájának tapasztalata, és amely az emlékezés egészét előhívja. Ennek a disszonanciának a felnagyítása a kertben zajló *danse macabre*, haláltánc; nagyon is profán feltámadás, amelyben Déry halottait idézi meg: a halottak átcsapnak a kert tűnékeny valóságosságán, átjárást teremtenek a múlttal („A kert sem él egymagában a földön, átfolyik a külvilágba, s az ide vissza.”), hiszen a kert védtelen, nem képes megtartani magát a saját jelenében; Déry is rá van utalva a halottak nem-jelenére, egykori intenzitásuk lenyomataira, mert csak a halottaival megidézett történetek azok, amelyeken keresztül saját életrajzához közeledhet: a halottak negatív jelene teljesíti be a paradoxont, hogy a halottak adják az egyetlen *formát*, amelyben a lélek szétszórátása nyugvóponttra juthat, amelyben a múlt megérinthezővé válik. És ennek az érintkezésnek a mozdulata, a koincidencia, amely rálátást enged a múlt topológiájára, nem más, mint a fájdalom.

A halottak nyugtalanító jelenléte annak a kérdésnek a megválaszolhatatlanságából származik, hogy „Túlbecsültem a fájdalom szerepét az életben, vagy csak a magam szerepét az ő életükben?”; a fájdalom *kötése* az a közeg, a fájdalom Déry számára (egyedül) érvényes metafizikája az a kondenzátum, amelyben a másik jelenléte eltörölhetetlenül adottá válik. A fájdalom testnélküli közelsége minden halottal szembeni „mulasztá-

sunk”, mondja Déry, amely azonban soha nem az élővel szembeni hiányzó számadás, nem, hanem az erősebb *volttal* szembeni: egy egykori jelenlét az, ami formát ad a forma nélküli memóriának, ám ezzel szembenéznie lehetetlen; hiszen a mulasztás pontosan a felejtés önvédelme. És mégis, az élet utójának ez a kitartott pillanata, az emlékezés ki-mondhatatlanul sok halála hordozza annak tudatát, hogy az író a másik jelenlét nélkül nem tud a saját valóságával érintkezni, s hogy az élő autonómiáját nem megtámadva, megbontva, de alighanem képmutatás volna arról beszélni, hogy az ember önmaga tapasztalása során egyben öncél is volna; nem megtörni tehát a kanti mondást az ember nem-eszköz voltáról, csak tudni a tartozásról, amely a birtokolhatatlan valóság rögzítésénél a másik jelenlét lenyomatához köt. Innen értelmezhető Déry ítéletet kizáró moralitása is, amely nem szellemi restség, vagy az ítélő értelemről való lemondás, „terméketlen fenntartásaim, írja – egy soha nyugvópontra nem jutó mérleg serpenyőiben – lehetetlen-né tesznek számomra, hál’ istennek, minden ítéletmondást”, csupán valamilyen, talán ki sem érdemelt, büntető hatalomról való lemondás, a dolgok átláthatatlanságára reagáló uralkodási komplexusnak az elutasítása. „Terméketlen fenntartásai” hordozásával Déry nem absztrakt morált keres: az immoralitás nem a nyomorúság, amelybe az ember be van zárva, vagy a gyöngeség, hogy az igaz felé irányuljon, hanem annak önkényes feledése, hogy mennyi az, ami a moralitásból az önigazolásba, az „immoralisba” („A bölcsesség és az örület – szomszédok”, írta Charron) van beágyazva. Erről a reciprocitásról beszél Déry, amikor azt írja, hogy „Valami ferdeség van bennem. Moralista vagyok, már többször említettem. Nem épp e ferdeség nyomására?” A józanul maradt, megfontolt tanú bölcsessége szintén ennek a ferdeségnek a válfaja. A józan szemlélő hidegvére: önigazolás. Nem lehetséges, hogy a moralitásnak valóban az a szélsőértéke, ahol az önzés, az „igazság fényűzésének” pompája nélkül valaki beszélni kezd, kiszolgáltatottan a dolgok között, abszolút határhelyzetben – csak azért, mert mások még nincsenek abban a határhelyzetben? Déry szövege az érettséget mutatja meg, az érettség hatalmát, hogy lemondjon a valóság, az átjárható tér teljes birtoklásának káprázatáról, a szabadságnak abban a pillanatában, amikor megteheti, hogy paranoia, félelem vagy önigazolás nélkül a Kosztolányi-féle *ez van és ez nincsen* rögzítésével foglalkozhasson – hogy a „jól végzett munka banalitása” helyett, a fikció, a fölsőbb valóság kihívása helyett az öregkor „kábitószere- nek” illúziótlan, tiszta egyensúlyát kísérelje megtalálni. Már szóba került, hogy Déry nem tud, nem mer szembenézni a halál, a másik, a múlt igazolhatatlanságának erősebb intenzitásával; nem is kell, az érettség nem totalitás, nem teljhatalom, nem a többlet-valóság teljesítménye, nem a lehetetlennel szembeni féktelen irónia, hanem valamiféle egyensúlynak az ökonómiája. Az érettség egyensúlya, amely az öregkor metaforájával elkendőzi, ahogy már szóba került, a széthullást, terméketlenséget, a lélek *distentioját*, s amelyben persze *ott van* az önkímélet (de nem öncsalás) is; látja az egység dezintegrációját, de nem tagadja el a szakadékot: egyensúlyozás, ez az *Ítélet* nincs kulcsszava; az „öreg” író szeszélyessége, a gyerekség reservatio mentalisai, emlékezetkihagyások, nyűgösség – vigyázva megtett lépések a szakadék közelében, az érettség miniatűr zavarai az egész szétesésével szemben. Déry, lévén szemtanúja a század nagy „artistamutatóványának”, a polgári miliő felbomlásának, ezt a széthullást is az egyensúly elvesztéseként éli meg. A kártya, vagy a „szalon-kommunista-ság” abszolút vereségorientált stratégiái mind a valóság-, a megismerés-szférák erőszakos megváltoztatásának eszközei: akár a játék önpusztító és önfeladó kilépéseivel, akár a baloldali politikai gyakorlat szerint megismerés és morál kényszermentes összejátszásának ígéretével. S innen továbblépve, az irodalomra rákényszerített valóság egyszólamúságával szembeni opposíció az, ami az *Ítélet* nincs olvasatát magától értetődően kapcsolja be abba a hagyományba, amely a 70-es évek prózaforulatának irányába mutat; túl azon, hogy a szilárd körülhatárolt történetek mellett elcsúszó, otthontalanná váló alanyok kérdését veti föl, az ottlikai próza ag-

noszticizmusa mellett Déry az „öregség kábítószerének” metaforájában sem egyszerűen egy magasabb, autonóm fikciós teret hoz létre, épp ellenkezőleg, Ottlik is, Déry is a valóság, a *prosa mundi* végső körbekérdezhetetlenségével, megragadhatatlanságával foglalkozik, s ehhez az irányhoz volt lehetséges kapcsolódnia az új irodalom *mediatív*, a nagyformákat a saját kivitelezhetetlenségükben analizáló prózájának. Mint már szóba került, Déry nem saját életrajzi prózájának megírására tett kísérletet az *Ítélet nincsben*, hanem elsősorban a nyelvileg elérhetetlen múlt, valóság összeszedése, megértése, *érintése* érdekli, s csak ezután „következik” az írói megszólalás. A múlt megélhetőségéről, újraéléséről, az elbeszélő alanyhoz kapcsolhatóságáról kellett Dérynek számot adnia ebben a könyvében; s ezért zárlatként, ellenpontként a kert már említett összetarthatatlanságával, arra utalunk, hogy az író a szöveg egy pontján leírja saját arcát, hollandi mesterek módjára, ahol az önarckép tájat rejt, s a táj önarcképpel mosódik egybe, a halál előtti mementóval az élettapasztalatnak csak egy tájban, látványban összefogható egységéről beszél; végső eltűnés előtt: az egyensúly utolsó pillanata?

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai e hónapban is,
tehát október 27-én,
a hónap utolsó csütörtökén, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a kiadó ügyes bajos dolgai
íránt érdeklődő olvasókat, barátaitkat,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) teázójában.

ŐSZI KONSTRUKTIVITÁS

*Kassák Lajos költészetének utolsó évtizedéről**

A hatvanas évek elején az avantgárdból kimentett konstruktivista attitűdben végérvényesen feloldódnak azok a látványos ellentmondások, melyek a kassáki ellenzékiesség és lojalitás, a rezignált visszahúzódás és a művészi aktivizálódás, a költő és a képzőművész szereplehetőségei, az alig méltányolt és a nemzetközileg felfedezett alkotó egymással felelő képzetköreiben feszültek. Az életmű szigorú szerkezeti rendszerezése és az önépítkezés öregkori érzelmekkel is föltilizált igénye Kassák számára hamarosan egyértelművé teszik, hogy pályáját a Rákosi-korszakhoz képest előnyösebb politikai légkörben alkotó módon zárhatja le, s a váratlanul megnyílt perspektívák elvont társadalomépítésének szempontjaival harmonikus egységbe hozhatók. Másrészt szemléletének kritikai beállítottsága, a kommunista rendszerrel szembeni általános gyanakvása – úgy érezhette – a stílusforradalom, az izmusok pozícióinak képviselője mentén a hajlíthatatlanság korábbi nimbuszát őrizve levezényelhetők. Ezért tehette meg azokat a gesztusokat, melyek életszínvonal-emelkedésről, kedvező politikai vonalvezetésről szóltak, s közéleti gondolkodásában előszeretettel alkalmazta a korforduló fogalmát. Legteljesebben egy Pilinszky Jánossal folytatott beszélgetésben fejti ki társadalmi illúzióit: „Korfordulón élünk... – mondja az *Új Ember* hasábjain – egy új világ kezdetén. Minden értékre szükség van; minden valódi értékkel rokonnak érzem magamat. Ne azt hangsúlyozzuk hát... ami elvált, hanem, ami egybeköt. Új politikánk korszakalkotó fordulatainak tartom azt a megállapítást, hogy többé nem érvényes az »aki nincs velünk, ellenünk« elve.”

Az életmű súlya és a szocialista elkötelezettség újrafogalmazása viszont – kiegészülve olyan világképébe illeszkedő feladatvállalásokkal, mint a klasszikus orosz irodalomról, Gorkijról, Majakovszkijról, valamint József Attiláról tett elismerő megnyilatkozásai – még az ideológiai visszameredés időszakában is elegendő fedezetet nyújthattak ahhoz, hogy a konstruktivista határozottságával és türelmetlenségével ostorozza a nehezen lazuló dogmatizmust, a művészeti világ folyamatos szellemi kibontakozását olykor évtizedekkel visszavetítő provincializmust. Arról már egy 1957-es rádióinterjúban szólt, hogy „a közelmúlt kultúrpolitikája, az emberek véleményének komolyan nem vevése, az alkotó szellem gúzsba kötése sok mindenben okozója volt annak, ami történt” (*Valóság és emlékezés*) – s a későbbiekben is a fentieket szem előtt tartva igyekezett a korszak szemléleti feszültségeire rámutatni. Az alkalmiság szintjén ez azt jelentette, hogy nemcsak a kultúrpolitika hivatalos értékeinek – saját látószögébe eső – képviselőjét vállalta, hanem amint lehetőséget kapott, egyfajta demonstratív éllel a szűkös realizmus szemlélet ellenében ható nagy kortársairól is megemlékezett. Moholy-Nagy Lászlóban a konstruktív tisztelet, Chagallban a nagy szürrealistát, Cendrarsban a formabontó avantgárdot, Kállai Ernőben „az akadémizmus és a semmitmondó közepnemzedék” fölé emelkedő teoretikust, Le Corbusier-ben a szintézisteremtő építész, Kandinszkijban a festészet megújítóját. A Bauhausról emlékezve a szoros személyes kapcsolatokat idézve szólhat provincializmusról, elmulasztott művészi lehetőségekről, arról, hogy a térségben „ma már illusztrátorok vagyunk és nem fogalmazók”. A Rozgonyi Ivánnal foly-

* Részlet egy monográfiából.

tatott tartalmas beszélgetésben kitért arra a már-már áthidalhatatlannak tűnő ellentmondásra, mely a technikai haladás és a konzervatív ízlés között tapasztalható. A Nyolcak és az aktivisták kiállítás megnyitóján hasonló megközelítésben szólt nemzeti tartozásról, a társadalom „értékeket elhanyagoló magatartásáról”.

Az avantgárd anyagok összerendezése és a mulasztásokkal, hiányokkal való szembesülés az alkalmi megnyilatkozásokon túl generatív felismerésekhez vezettek a preconcepcióktól különben sem idegenkedő Kassákok. Jóllehet, túl volt már azon a koron, melyek általában művészeti programokat szülnék, s nem is volt már akkora rálátása a körülötte zajló nemzetközi folyamatokra, mely esélyt adhatott volna egyfajta hazai neoavantgárd teória körvonalázására – nyilatkozataiban és részben költői-festői gyakorlatában itthon elsők között vázolhatta fel a szemléletváltás virtuális modelljét. Leglátványosabban a húszas évek törekvéseit újraélesztő absztrakt festészete fordult szembe a kor realista felfogásával, melynek elemzései és követelései mögött – mint írja – „mindig felfedhetők az elavult naturalista sémák, kispolgári emlékképek” (*A Courège mama újszerű színpadáról*). De a váltás szándékát erősítik fordításai, s líraértelmezése is radikálisan átformálja saját költői gyakorlatát. Kassák különös öszi konstruktivitásának ugyanis csak kezdeti foka az a meggyőződés, amellyel a húszas évek izmusának távlatokat nyitó, a technikai fejlődés által serkentett jellegzetességeit az újabb művészeti folyamatok meghatározó részének tudja be. Amennyire a körülmények engedik, magában is föltámasztja a konstruálás univerzális gesztusát, s – ha az elmélkedések korral járó, meglazult keretei között is – újra megkísérli a korszellem bevonásával magasabb szintre emelni a művészeti ágak egymásra hatásából adódó alkotói lehetőségeket. „Nem kell szakbarbárnak lenni” (...) „Az író és a festő minden művemben egybefonódik” – nyilatkozta különböző formákban. Később a modern költészet és a konkrét zene strukturális kapcsolataira lesz figyelmes, a filmben, a színházban és főleg az építészetben a korszerű csapatmunka, a kor technikai színvonalának a műben való közvetlen megjelenése izgatja. Az ötvenes évek végétől ismét maga tervezi köteteit: az életműsorozat plasztikus borítóját és tipográfiáját éppúgy, mint saját műveivel illusztrált könyveit, melyekben hol a meghökkentően nagy formátummal (*Szerelem, szerelem, Mesterek köszöntése, A ló meghal a madarak kirepülnek*), hol az erősebb betűtípusok, a négyzet formátum, a fekete és fehér folthatások gondos megválogatásával okoz meglepetést.

Ha végigondoljuk a kassáki életmű kritikus periódusait: a művészet világa felé tett első lépésektől az emigrációs évek gazdag kapcsolatteremtéséig, a harmincas évek végére elmagányosodott író műtermi élményeitől az ötvenes évek terápiás színezetű rajzaiig, vagy a hatvanas években a világ legjelentősebb múzeumaiban és avantgárd tárlatain is felbukkanó szerzőig, nyugodtan állíthatjuk, hogy még mindig az író és a festő különös alkotáslélektani kapcsolatáról tudunk a pálya egészét tekintve a legkevesebbet. Nem külön az íróról és a képzőművészről, bár utóbbi megítélésében, még ma is riasztóan távol állnak egymástól a különböző szakmai vélemények, nem is a deklaratív elvekről és az egyes motívumok, szemléleti megoldások egymásba való bonyolult áttűnéseiről – hanem az alkotói ambíciók hangsúlyeltolódásairól, az érintkezési felületek mögötti primér élményforrásokról, a nagy műfaji váltásokról, melyek egyikéről azt írja az emigrációt követően: „...aktív társak nélkül magamra maradtam, s végül is mit tehettem mást, erőim nagyobb részét az irodalomba vezettem át, ideértve képzőművészeti kritikáimat is” (*Önarckép – háttérrel*). Naplójából viszont azt tudjuk meg, hogy a rajzolás és a festést menekülésnek tekintette, melyek kiszorított pozíciókban nyújtottak csak vigaszt és művészi kielégülést. Élete utolsó éveiben pedig egyik legnagyobb sérelme képzőművészetének mérsékelt hazai fogadtatása volt, a világhír és az itthon nehezen megszerzett szövetségi tagság közötti ellentmondásokból is érezve kultúránk bizonyos fáziskésését.

Kassák kései képzőművészeti korszakából mindenesetre – túl a konstruktőr megújulásán, hiszen a festő és a rajzoló mellett a fotómontázsok és az absztrakt formakollázsok al-

kotója is megjelenik – az irodalmi pálya egészét tekintve két összefüggés tűnik fontosnak. Az egyik az izmusok értékeinek folyamatos visszaigazolása, még ha – amiből Kassák keveset lát – a Nyugat-Európából indult hasonló folyamatnak meghatározó motívuma egyfajta „kommerciális érdeklődés a tízes-húszas évek »fehér foltjai«, a kelet-európai klasszikus avantgárd iránt” (Andrási Gábor). A másik az a lényeges analógia, mely az izmusokhoz a pálya végén visszahajló költő és festő lélektani motivációi, szakmai értelmezései, technikai megoldásai között kitapintható. A siker felszíne a korabeli publikációkból könnyen dokumentálható, utóbb Major Ottó a párizsi bemutatkozást követő negyedszázadban tizenkilenc egyéni és ötven csoportos kiállítást számol össze szerte a világban. Még életében önálló tárlata nyílt Svájcban, Németországban, Franciaországban, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Olaszországban – olyan fontos avantgárd kiállítások meghívott művésze, mint az 1959-es düsseldorfi dada kiállítás, az 1964-ben *A kollázs 50 éve* címmel Párizsban rendezett sereg-szemle vagy az 1966-67-ben szintén a francia fővárosban tartott nagy dada kiállítás. Még 1961-ben ugyanitt Jean Cassou bevezetőjével arat szakmai sikert néhány korai képatchitektúrája (*Kassák–Vasarely-mappa*), 1965-ben pedig Baselben a *10 eredeti linóleumművészet a húszas évekből*. Ez a széria számára tökéletesen elég bizonyíték ahhoz, hogy politikai békülékenység ellenére se engedjen a kultúrpolitika nyomásának, s irodalmi munkásságát is azon az izmusokat megidéző nyomon folytassa, melyet az ötvenes évek derekán, az első újbóli megszólalási lehetőségek időszakában alakított ki posztavantgárd őszikéi megalkotásához.

A festői életmű lezárulásakor a művészettörténészek és a pályatársak – közvetve mintegy az író pályáivének értelmezését és értékelését igazolva – meglepően hasonló hangsúlyokat raktak ki a kassáki oeuvre-ben, mint a mértékadó irodalmárok. Az íróénál jóval töredettebb munkásságban is jellegadó szerephez jut az egykori autodidakta művész ethosza, az alkotói következetesség és a spekulatív szándékoktól mentes önkifejeződés. Korniss Dezső a „konstruktivizmus primitívjének” nevezi, akinek „legnagyobb erénye, hogy meg tudott maradni lakatosnak”. Frank János az architektúrával műfajt teremtető Kassákra hívja fel a figyelmet, Bálint Endre – talán a sokszólamú, teljes életművet is beleértve – azon töpreng, hogy „alkotónak nagyobb formátumú, színesebb, bonyolultabb”, mint volt világhírű konstruktőr kortársai: Malevics, Tatlin vagy Liszickij. Székesfehérvári emlékkiállításáról szólva Perneszy Géza látja meg monolit tömörségű képeiben a „vasmunkás folklórját”, azt az östehetséget, akit „nehéz keze, grafikai robusztussága mentett(e) meg (...) a magyar művészetben fátumként élő eklektikus ügyeskedésektől”. Még közelebb visznek az őszikék írói jellegzetességeihez azok az elemzések, melyek a húszas évek konstruktivista alkotásait és a kései korszak részben parafrázált produkcióit vetik egybe. Abban általában közeli a vélemények, hogy az utolsó évtizedben ismét absztraktra váltó Kassák nem ott folytatja, nem is folytathatja ott, ahol a bécsi emigrációt követően abbahagyta. Hiszen a lírikus már korábban is a teljes embert reprezentálta, amikor az elkötelezettség és a keménység mögött megvillantotta az öregedő férfi lágyabb, elbizonytalanodó vonásait, aki megreppen a visszatekintésben, érezvén – miként azt egyik utolsó interjújában vallotta –, hogy „Nem az elmúlt évek a fontosak, hanem a halál közelsége”. Így aztán hiába nyúlt vissza egykori kísérleteihez – Körner Éva meggyőzően elemzi ezt –, „új absztrakt műveiből hiányzott bécsi korszakának szigorú geometrizmusa”, ahhoz már csak a kísérletező művész gesztusa fűzte, s valami lappangó elégedetlenség. Az pedig már valóban a művészettörténet dolga, hogy szembenézzen Andrási Gábornak azzal a radikálisabb felfogásával is, mely szerint a későbbi műveknek semmi közük a konstruktivizmus világnézeti expanziójához. A lírikus felől közelítve ennél fontosabb egy másik megállapítás, mely szerint a festő Kassák „erőnek erejével igyekezett áthidalni a húszas és a hatvanas évekbeli művészete között tátongó esztétikai és stilisztikus szakadékot”. Az alkalmi jellegű, tematikusan összerendezett *Szerellem, szerellem* című verseskötettől eltekintve nem lehet idegen ez a gondolat hatvanas évekbeli versesköteteinek olvasása után sem.

Az így-úgy megtalált képzőművészeti kontinuitás mellett a kassáki hangváltás másik jelentős szemléletformáló előzménye alighanem a műfordító műhelyében érhető tetten. Mikor a költő – mivel a kívánt szinten nyelveket nem tud – a kiválasztott művek nyersfordításait kézbe veszi, nem hasonlítható a rutinszerűen fordító írók tucatjaihoz. Aktusával ugyanis nem csak a félévszázada folyamatosan működő világirodalmi érdeklődést demonstrálja, az *Összegyűjtött műfordítások* tanúsága szerint az avantgárd lírát reprezentáló anyag elegendő alapot nyújthatott számára ahhoz, hogy – miképpen festőként – katartikusan élje meg az izmusokkal való újbóli találkozást. Nem beszélve arról, hogy közel hetvenévesen először próbálkozik ezzel a különös kölcsönhatást feltételező szellemi kalanddal – melyben hol maga kap inspirációkat a rekonstruálandó költői szerkezetektől, hol ő próbálhatja ki lírai elképzeléseit a prédaként kapott nemes nyersanyagon. Olyan nagyívű, expresszív lobogású költeményekben élte újra saját aktivista korszakát, mint Whitman *Örömök éneke* és *A két Ontario partján* című művei, s olyan költőkkel zongorázta le a dada szertelen lírai futamait, mint Jean Cocteau és Yvan Goll. A bizonyító erejű példa mégis Blaise Cendrars.

Míg Kassák egyetlen nagyobb műfordítói vállalkozásának, a Cendrars életművének mintegy kétharmadát kitevő *Húsvét New Yorkban* című kötetnek az anyagát kézbe nem veszi, nincs igazán markáns víziója az immár klasszikussá lett avantgárd és a korabeli modern költészet lehetséges szimbiózisáról. Az értékmérés és az önigazolás szándéka természetesen folyamatosan előkereshető benne, ötvenes évekbeli hangpróbálgatásai azonban az alkotói én tanácsstalanságának és a korszerű igények eszköztelenségének bizonyítékai. Még gondosan megírt „önarcképében” is csak egykori formabontó költészetének sajátosságait reprodukálja, a költői szimultaneizmus meghatározó elemeit sejtetve a korszerűség fő kritériumának. A szemléletváltás pontosan kielemezhetetlen folyamatában mindenesetre a hatvanas évek legelején bukkan fel az örökség vállalásának és az élményköltészet technikai megújításának konkrét elképzelése is. A *Film, Színház, Muzsika* „Ki mit lát modernnek?” című fórumán érezheti először igazán a kívülálló, hogy a képarchitektúra távoli üzenete mögött megint világképi meggyőződés áll, a „mindenelőtt a szerkezet” imperatívusza egy újfajta építkezési elvet feltételez „egy konstruktív, kiegyensúlyozott társadalom számára”. „Az igazi korszerű művész tehát az – foglalja itt össze a későbbiekben még tovább finomított poétikai nézeteit Kassák –, aki ésszerűen, igényesen szemben áll mindenféle idegbajos tünettel, stabilitást, egyensúlyállapotot, szigorú, majdnem matematikailag pontos szerkesztést akar megvalósítani. Ezt a korszerű művészi irányzatot konstruktív művészetnek nevezem.” A felismerés, persze, különböző szituációkban már több hullámban megtermékenyítette a kassáki verset, melynek permanens élménye a lineáris beszédszerkezet megbontása, a mű belső arányainak tömörszerű kialakítása. Ehhez képest a műfordító óhatatlanul egy dekonstruáló attitűddel is gazdagodik, amikor a jelentésrétegek feltárása érdekében első fázisban szétbontani kényszerül a nyelvi nyersanyagot, hogy aztán szintagmáinként újra költőivé építhesse azt. Mikor tehát úgy árnyalja észrevételeit a *Húsvét New Yorkban* előszavában, hogy „Appolinaire elénekli verseit, Cendrars plasztikusan szól, mintha szabálytalan kalapácsütésekkel kőből faragná ki a világról és magáról vallott mondanivalóját” – tulajdonképpen már nemcsak az izmusok poétikáját éli újra, hanem megérzi annak a fragmentált, technokrata színezetű líraeszménynek a térhódítását is, mely az új irodalomban hol a strukturalizmushoz köthetően, hol a neoavantgárd más irányzatait megtermékenyítve jelentkezett. A gyakori áthallásokra és a fordítás során talált technikai megoldásokra olyan lényeges mozzanatok inspirálták, mint a Cendrars-líra korszerű élményfedezete, „a valóság elemeiből és a fantázia magasfeszültségű áramából” kombinált képisége, vagy „esztétikai effektusok és rafinériák nélkül” teremtett lényeglátása.

Amikor Kassák őszikéinek többdimenziós költői világa felé araszolgatunk, a képzőművészeti és műfordítói sugallatok mellett egy lélektani mozzanatról sem szabad megfeledkeznünk: a költő hat évtizedes, sok vihart kavart munkásságának utolsó néhány

esztendejében az autodidakták szívósságával és megszállottságával igyekezett pályáját megnyújtatón kitölteni. Szigorúan megtervezett munkarendben dolgozott, szinte minden szellemi inger esetében ecsetért vagy ceruzáért nyúlt. Az őszikék évtizedében a katalógusokban felsorolt festményei száma közel kétszázötven, s ekkor írja egész pályáját tekintve verseinek mintegy felét, közel hatszázat. Ebben a bőségben csak kettős látással lehet tájékozódni – a teljes produkciót figyelembe véve az öregkor jellegzetes életérzései, szemléleti vonásai adják a kapaszkodókat, míg egy vékonyabb szálon az avantgárdot továbbgondoló, a költészetét belső erőtartálékai által megújító alkotó definiálható. Ez a termékeny ellentmondás teszi lehetővé a kései Kassák túl- és leértékelését, a közelítések sokféleségét. A folyamatrajz, az átlagteljesítmény felől érkezve Fülöp László észrevételéig juthatunk: „A spontán közvetlenségű reagálások szaporasága és azok szakadatlan versihető hatása magyarázhatja... azt a jelenséget, hogy az ekkori Kassák úgynevezett nagyverset... keveset ír... A primer vallomások személyesség vívőereje is a költemények összefüggő rendjében fejlődik ki igazi teljességgel”. A termékenység kiváltotta szelektív reflexiók pedig leggyakrabban a költő konstruktivista gesztusaihoz kapcsolódnak, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy – mint Danyi Magdolna írja Rába György kísérletéről – „[Kassák] nyitott *versépítkezését* felmutatva visszaperelje a költészetet a mai modern költészet számára”. Az őszikék legnagyobb erénye alighanem az imént említett sokszólamúság: mint látni fogjuk, Kassák verse végső állapotában avantgárd nosztalgikaként, hagyományőrzésként, a kor szellemét követő experimentumként és „újabb klasszicizmusának delelőjeként” (Bori Imre) is meggyőzően értelmezhető.

A szemléletváltás különös nyitányaként az önépítkezés folyamatából részben kieső, a korhangulatnak megfelelően szocializált műbe, a *Szerelem, szerelem* című kötetbe ütközünk. Igaz ez a halk kritikusai averzió akkor is, ha a költő a harmincas években két szerelem között őrlődve produkált már szerelmes verseiből önálló kötetet (*Ajándék az asszonynak*), s öregkori életérzésétől sem idegen a megélt és vágyott párkapcsolat folyamatosan fölpanaszolt feszültsége. Nem is elsősorban a „szeretem a nőket”, a „te réghalott ki első voltál” és a „te aki mellettem lépegetsz” több szinten bonyolított konfliktusaként (*Hetvenkét lépcsőfok*), a konkrét élettérben csattan fel rendszeresen a „Veled maradtam s nem vagyok itt” (*Zátonyon*) paradoxona. Maga a motívum azonban annyira a verses napló irányába mozdult Kassák közhelye, annyira átszővi az intimítások iránt egyre fogékonyabb költészetét, hogy a verscsokor elkülönítése – a tudatos konstruálás igénye felől – már-már zavaróan hat. Így a reprezentatív kötet értelme nem nagyon lehet más, mint a kultúrpolitika – különben méltányos – gesztusa a hetvenötödik születésnapját ünneplő költő felé, gyógyír az utóbbi évek sektás támadásaira – másfelől egyfajta apolitikus visszaigazolás, megtoldva az absztrakt festő figurális illusztrációival, mintegy viszontgesztusként, még akkor is, ha „sorsot sűrítő jelképek ezek a gyönyörű asszonyfejek, s varázsluk az időtlenség” (Artner Tivadar). A kötet poétikai kevertsége, vagy finomabb változatban: „megkapó közjátéknak minősíthető” jellege (Fülöp László) az elemzések során könnyen felderíthető. A motívum tematikai korlátaiból adódóan ez a könyv még alig mutathat fel valamit abból a tágabban értelmezett technokrata érdeklődésből, mely a kassáki konstruktivitást újraformázza, s még kevésbé alkalmas az írás műhelytitkainak, szerző és mű újszerűen alakuló viszonyának átvilágítására. Hiányzik belőle a verses napló intenzíven alakított téridejének több koordinátája, elsősorban a teljesen soha ki nem iktatható közéleti látószög és az öregséggel vívott küzdelem tragikus varázsa.

Pontosabban, utóbbi élménykör metafizikussá tágított víziójának már ez idő tájt megképződnek képi-stilisztikai feltételei. Az a fajta hétköznapi vonzalom, mely Kassákot élete során a természethez, a vízhez fűzte, az avantgárd nagy horizontváltásai és a bukolikus hangütés után most a kontemplációnak vált szervező erejévé. „Nekem inkább csak apropónak, ürügynek kell a hal ahhoz – írja a szenvedélyes horgász –, hogy egy ócska ladikban kiülhessek a

nádas tövébe. Egyszerre az ég és víz ölében érzem magam... örülök neki, hogy a horgászás hozzásegített ennek a kozmikus érzésnek a kiérleléséhez.” A kozmikus arányok azonban már ebben a könyvben sem csak az őszikék toposzainak, a számvető lélek ellentéteket összelelő gesztusainak képi hordozói. A bolygóközi hangulatok, érzelmi parallelizmusok a szerelem kedélyhullámmzásán túl a végtelennel vívó én egzisztencialista körvonalait rajzolják elő (*Ajánlás, Távolsgók vonzalma*) – az „öreg halász” Kassákot mélyen érintő motívuma pedig a *Hamvazószerdá* hangütésével válik a hemingway-i mítosz egyénített változatává, a helytállás és az emberre mért sors beteljesítésének egyetemes korparancsává. Akár úgy, mint a pálya végső bölcsessége, akár az egyszerű panasz erkölcsi fedezeteként, mikor az újra céltablává vált író munkájáról szólva rezignáltan megjegyzi: „megtarthatnám írói pályám fél évszázad jubileumát, ha eddig megjelent 60 kötetemmel elértem volna némi megbecsülést... Önként vállaltam a vele járó szegénységet, a rámszűdülő gúnyt, a vádaskodást.” Hogy az esetleges tematikai válogatás mögött valóban a költői szemléletváltásra utaló formateremtő elvek készülődnek, olyan jelekben érhető tetten, mint a dalszerűség és a *Megállt az óra* típusú, erősen fragmentált versek egymásmellettisége, a szövegtesttől külön váló, korszerű asszociációs mezőket felidéző verscímek vagy magának a legintimebb kötetsszervező élménynek lírai absztrahálása. „A versekben a szerelem, mint érzés telítődik meg – mondja Tüskés Tiborral beszélgetve a költő. – Nem a vágy jelenik meg és nem a figura. Olyan nőről beszélek, amelyet még nem láttam. Nincs olyan versem, hogy »Mancika«”.

A szerelmes versek említett tematikai korlátaiból adódik, hogy a *Szerelem, szerelem* poétikai szempontból periférikus mozzanata annak a költői megújulásnak, melynek lényege igazából csak az avantgárd örökség felidézésével és újraértelmezésével közelíthető. Jóllehet, némileg ellentmondva az öregedés biológiai törvényeinek, Kassák ebben a dimenzióban is tartogat meglepetéseket, mikor hetven év fölött szüli meg „holdvilágtól és hárfahangoktól mentes, férfivágyakkal telt” költeményeit, ez a verscsokor azonban részben már egy átfogóbb lírai szemléletváltás függvénye, mely fokozatosan a kassáki vers újabb teoretikus elképzeléséhez rendelődik. Még akkor is, ha valamiféle zárt, művészetfilozófiai rendszerről a konstruktivista eszmény középpontba kerülésével és a világirodalmi inspirációk tüneteivel együtt sem beszélhetünk. A *Vagyonom és fegyvertáram, A tölgyfa levelei* és a posztumusz *Üljük körül az asztalt* kötetek versesbeszédével párhuzamosan az írói megnyilatkozások alapján ugyanis nyilvánvaló, hogy az izmusok reprodukálása a költői szemléletben a technikai elemek reaktivációjával jár együtt. Állandósul például az a kritikai attitűd, mely immár a politikai feszültségek kiiktatásával az ár ellen úszás aktivista gesztusát igyekezett az irodalmi köztudatba visszacsempészni (*Miskolci beszélgetés Kassák Lajossal*), eljutva szinte a neoavantgárd poétika egyik felismeréséig: „A mai költészetnek... költészet elleni költészetnek kell lennie.” A logikai sort folytatva pedig már – a korabeli versteóriák hatásának mértékét részben kifürkészhetetlennek véelve – olyan experimentális problémák kerülnek elő, mint a vers vizualitásának és térbeliségének a kérdése, az akusztikai elv háttérbe szorulása, a szerkezetnek külön nyomatékot adó, strukturalista indíttatású lírai beszédhelyzet vagy a tapasztalati valóságtól minimálisan függő új költői valóság megteremtése. Kassák őszikéinek az objektív líraiságtól az absztrakt festészetten át a „réalité poétique” öntörvényű világáig húzódó vonulatában hosszú idő után ismét a korszerű világirodalom lüktetése érződik, költészete itthon újra elemi erővel lendíti meg az épp pályára lépő költőnemzedéket.

Az avantgárd képzőművészeti látásmódból, a látvány művészi problémáival való folyamatos együttélésekből következik, hogy Kassák állandó élménye a vizualitás, a téma írói és festői közelítésének egymásba oldódó lehetősége. Így volt ez már a húszas években, mikor a kétféle ihletettség képversek és kollázsok formájában találkozott, s ez a szintézis kísértett, noha műbeli megvalósulása már elmaradt, a hatvanas évek neoavantgárd reflexeiben is. Mire Max Bense, a konkrét költészet német teoretikusa megalkotja híres tételét a szokásos nyelvi közléstér felbontására, mondván: „A szóval verbális, vokális és vizuális szempontból kell

manipulálnunk. A közléstér materiális szemszögből háromdimenziós.” – az izmusok tapasztalatai nyomán Kassák is eljut az új művészetfelfogás határaihoz. Nincs már módja arra, hogy megérzéseit konstruktivista szemléletének fókuszába gyűjtse, de azt már a korszellem alapján maga is megállapíthatja, hogy „mindinkább átlépünk az akusztikai korszakból az optikai korbá. A mai ember szívesebben fogadja el azt, amit lát, mint azt, amit elbeszélnek neki.” Geometriai fegyelem és látvány együttese ragadja meg a kísérletező Jancsó Miklós első filmjeiben is, a *Szegénylegények* világa kapcsán hangsúlyozva – Juhász Ferenc korábbi értő támogatásához hasonlóan –, hogy a rendezőnek „csak egy lépést kell előre mennie, és a részletek benne lesznek az egészben”. De a formabontás irányába hat, a korábbi Bartók-Sztravinszkij-élmények feldolgozásával az irodalommal összefüggésben teoretikusabb szinten jelenik meg a modern zenéhez fűződő viszonya is. A *Jelenkor* vitájában *Közbeszólása* az atonikus zene inspiráló hatását méltatja, a számára bántóan anakronisztikus opera műfajával és a zsdanovi esztétizálás szempontjaival szemben kijelentve: „ez a »kakofónia« az én fülemnek már harmónia”. Nem sokkal később egy interjújában pedig – miután újabb költészetében a zeneiség helyett a tárgyyszerűséget avatja legfőbb formateremtő elvévé – líráját főfogásában és törekvéseiben egyenesen a konkrét zenéhez érzi legközelebb. Vizualitás, vokalitás és tárgyyszerűségből következő plaszticitás újonnan értelmezett elemeiből alakítva ki azt a bízást neoavantgárdnak nevezhető költészeteszményt, melyet a technokrata képzeteket leginkább gerjesztő modern építézet szintézisteremtő aurájában „architektonikus konstruktív költészetnek” határozott meg.

Kassák művészetfelfogásának vázlatosan ismertetett átszíneződése, természetesen, csak egyfajta elméleti fogódzkodó annak a lírai tenyészetnek a megértéséhez, melyet az őszikék félezer verse jelöl. Részben azért, s ez a korábbi programadások idején még szemléletesebben bizonyítható, mivel a mű nála rendre tágabb dimenziókban képes mozogni, mint a mozgásterét kijelölő teóriák – másrészt ezek az experimentális költői felismerések már egy biológiailag determinált, a számvetés és búcsú elégikus futamaira hangszerelt poétikai periodusában születtek meg. A megszokott Kassák-vers ugyanis – az, amelyik a teremtésvágy belső erkölcsi parancsától hajtva „világa lényegének látott dolgaiból való folyamatos önfelépítés” (Danyi Magdolna) – egyes fölértékelési törekvések ellenére sem lépi túl azt a hétköznapi költői szándékot, hogy élményszerű és „láttató költészet” legyen (*Vallomás a könyvről*), melynek – miként egy másik helyen írja – „nincs más feladata, mint őszintén vallani a világhoz való viszonyáról” (*A költészet mai feladata*). Kassák műhelyvallomásai különösen érvényesek öregkori költészetét teljes pompájában felmutató, a teória szigorát keresztező, olykor ellentmondásossá tevő *Vagyonom és fegyvertáram* című kötetére. A könyvnek elsősorban politikai okokból feltűnőek kronologikus zavarai, hiszen egymásra csúszik benne a kádári ellenforradalom a korban szinte példátlanul éles kritikája és az erőszakos konszolidációt meglehetősen jovialitással követő írói attitűd. De az átmenetiség rögzítéséhez legalább ennyire árulkodóak az eklektikus poétikai jegyek, a daltól a prózaversen át a gyökversekig terjedő költői alakításoknak és technikai megoldásoknak az a sokfélesége, melyet a kötetben belül a gyorsan váltakozó költői szándékok teremnek. Ha a kifejezésformák felől közelítünk, az őszikék – az újabb akadémiai kézikönyvet idézve – két alaptípust váltogatnak: „az egyetlen metaforát kibontó dalszerűt, valamint egy tágabb, az egész életpályát újra és újra végigélő, epikussá tárgult verskompozíciót”. A költői ambíciók felől is két markáns vonulatot tudunk megemlíteni – az egyikben változatlan lendülettel írja tovább szenzuális élményekkel keretezett, leginkább a verses napló regisztráló vonásait idéző költeményeit, másfelől – némi absztrakcióval és dogmatizmussal – a modern poétika hatósugarába tereli lírai reflexeit. Az utóbbi szál izmosodását jelzi, hogy a hagyományos értelemben vett tematikai vizsgálódás már csak nagy vonalakban bizonyulhat termékeny elemző szempontnak, miként az is jelzésértékű, hogy a kötetegész alig alkalmas még a végső-új Kassák reprezentálására.

Az újra körvonalazott konstruktivista teória geometriai szigorja és a mulandóságot hol sztoikus egykedvűséggel, hol rapszodikus érzelmi kitörésekkel fogadó költő szemlélete közötti feszültség az leginkább ars poetica értékű nyitóvers felől érhető tetten. „Az én költészetem nem az álmok kusza burjánzásából / hanem a geometria szigorú rendjéből születik” – mondja a *Költészetem* kimérten ütemező verssoraiban, holott ezt a belső fegyelmet és elrendezettséget, „a dolgok egy-térben létezéséből” adódó költői szintézist (Rónay György) közvetlenül még kevés vers igazolja vissza. Felszínesebb változatban a technikai forradalom révületét írja át kozmikus rendezőelvűvé (*Hódító erő, A nagy tett*), míg sikeresebb naplóverseiben az „Innen és túl vagyok mindenben” (*Hanyatt a fűben*), „Ég és föld között / a semmit bámulom” (*Örökké így*) végletekkel egyensúlyozó élménye teremti meg számára – ismét Rónayt idézve – „a dísztelenül, konkrétan, »egyenes adásban« közlő vers” lehetőségeit. Végző formájában kiegészülve már azokkal a neoavantgárd reflexekkel és az objektív lírának azzal a specifikus sajátosságával, melyet az irányzat Kassák által is nagyra becsült alakja, Jean Follain poétikusan így fogalmazott: „Ének száll föl minden egyes tárgyból.” Itt a kötet címadó verse jut leglátványosabban a tárgyi költészet vonzáskörébe, mintegy modellszerűen jelezve azt az utat, melyen a vetkőződő, a purista egyenes beszédnek elkötelezett költő utolsó éveiben elindul.

Az inkább csak folymatban olvasatban élvezhető közérzetlira és az ezoterikusabb, az elméletek által is befolyásolt versbeszéd között néhány, egymástól jól elkülöníthető tematikus sávban deríthetjük fel azt a belső mozgást, mely a kassáki lírát a disszonánsabb új hang irányába lendíti. A katartikus élmény – az ötvenes évek elejének jeremiád hangú közéleti költeményeihez hasonlóan – az a mai napig említetlen verscsokor, melyben a költő a bukott forradalmat, s főleg a megtorlás gyilkos indulatait idézi. Előző megelevenítésében ugyanis még működik – a művész eredendő óvatos józansága és az öregember minden káosszal szembeni bizalmatlansága okán – egyfajta távolságtartó attitűd, a drasztikummal szembeni viszolygás (*Ne táncolj a szakadék felett, Bosszút forraló tavasz*). A védtelen, kiszolgáltatott áldozatok láttán azonban romlatlan erkölcsi érzékére hagyatkozik, mikor a humanista író politikai mérlegelésektől mentes elszántságával a bűnös indulatoktól szenvedők történelmi tanúságtételét szóltatja meg. Némelyik versében jószerint csak a bátorság esztétikai többletével képes megemelni költőileg kidolgozatlan szövegeit – a börtönök, a vérbírák, az akasztófák, a temető az „ázott deszkapalánk mögött” (*A halhatatlanok*) vagy „a lusta vért és híg agyvelőt fellármázni / ezerszer kötelességem” imperatívusza (*Arról ami megtörténhet*) mégsem csupán félig érlelt művek halmazát képezik. Hitelesítenek egy költői magatartásformát, s végző irányjelzők azon az úton, melyen a közéleti író a hétköznapiakon túli csőnd irányába elindul. Egy-két költemény viszont még a kényes versízlés számára sem kikerülhető. Ha létezik bizonyos történelmi körülmények között az események bátor néven nevezésének, a tágabb összefüggések stilizálatlan feltárásának esztétikai hozadéka, *Az igazság áldozatai* című vers bizonyosan ebbe a körbe tartozik. A „Nem haltak meg / akiket megöltek” biblikus hangú felütésével éppúgy, mint a dísztelen, új Kassák-nyelven megfogalmazott, történelmi léptékű igazságával: „Ezek a legyőzöttek / örökre legyőzhetetlenek már. / A forradalmak népe csak úgy / mint a költők és festők / gyárak és laboratóriumok / egyként őrzik őket / szívüik puha vánkosán / a munka kemény ritmusában / őrzik őket / várva az időt / mikor a tűz újra feléled / és hamuba hull a gyilkos.”

Az igényesebb, költőileg kidolgozottabb szabadság-versek, talán épp a több idősik együttes megképezésével, a finom áthallások arányos ütemezésével, az epikus perspektíva és a lírai megvilágítás érzékletes elegyítésével mégis a költői parabolák. Mint amilyen a *Honegger zenéjét hallgatom* Johanna-motívuma, a műélvezetből kihangosítva a „falánk étvágyú” betolakodók ellen fegyvert ragadó szent alakját, s mellé rajzolva az évszázadokon túlra figyelő, „kaszanél helyett tollal” küzdő író kontúrjait. A *Budapest ege alatt* nagy ívű emlékező verse pedig a „vérvörös csütörtök” félévszázad előtti fegyverropogása, a munkás népek reményei mögött a közelmúlt hasonló megpróbáltatásait is felidézi,

a „Múltamat, jelenemet, jövőmet / egyszerre kiáltom ki a világba” tág ölelésével egybe mosva az erőszak határait. Ugyanakkor ez a vers – előhíva és áthangolva az önéletrajzi eposz, *A ló meghal a madarak kirepülnek* szolidabb hangjait – rövid távon értékes műfajt is teremt, az emlékező hosszúversnek az avantgárdtól távolodó, az újabb stílusváltás elemeit magába fogadó polifonikus alakzatait.

Ha a *Költészetem* túlságosan absztrakt, időben kissé előre futó, az élménylíra bőtermésével diszkrepanciát mutató költemény is, élére állítható egy olyan vonulatnak, melyben – mintegy líránk termékeny fejezetét is megelőlegezve – az íráskényszer, a műhelymunka, az alkotó folyamat analízise, a mű elkészültéig megtett út mint élmény válik a költői figyelem kitüntetett irányává. Kassák nyilatkozataiban is sokat érinti a mű keletkezésének belső izgalmait, részletezi a megvalósítás során leképezhető módszereket, mesterségbeli fogásokat. Az alkotói folyamathoz való közelítésnek különös súlyt ad az a kivételes pozíció, hogy egyszerre értelmezheti az író és a festő szemével az ihlet produkcióból fordulását, a „nem előre kitervelt cél” (*A költészet mai feladata*) és az oda vivő, egyre jobban felértékelődött művészi eszközök közötti termékeny viszonylatokat. „Én minden munkámhoz szörnyű szorongással, a bizonytalanság kínlásával kezdek hozzá... – mondja élete vége felé a *Film, Színház, Muzsikában* – Engem sohasem a kész mű, hanem a mű megcsinálása érdekel.” Noha Kassáknak nincsenek konkrét művészeti-filozófiai elképzelései a későbbiekben főleg a hermeneutika által vizsgált szerző-mű-befogadó kapcsolatokról, költői reflexei a korszerű kérdésfeltevések irányába mutatnak. Mivel nem csak azt erősíti meg a művészi létezés felől is sokadjára, hogy ebben a világban az íróknak szent ügyük, „hogymindig a szenvedők mellé álljanak” (*Dióhéjban*), s ott is kiáltaniuk kell, „ahol fegyvert fognak ránk szép szavainkért” (*Költők*). A közéleti szerep toposzai mellett feltűnően nagy tér jut annak az alkotáslélektani gyötremnek, melyben a „tapintható valóság” esztétikumává szerveződik (*Költészetem, Harc az anygallal, A születés titkai, Vajúdás, Csend*), s az író ember a társművészetek más dimenzióiból igyekszik saját struktúrára rápillantani (*Honegger zenéjét hallgatom, Elszántan, Végső órák, Britten szimfóniája, Festményeim előtt, Gadányi Jenő sírjára, Páris, Műterem, Vagyonom és fegyvertáram*). A műhelyversek közvetlen intellektuális hozadéka, persze, csekély. Szerző és produktum viszonyának szorosabbra fogása, az „ami még lehetséges” (*Az én nevem*) visszaszámlálásának biológista determinizmusa vagy az „add fel a varázsló szerepét” féle illúzióvesztés (*Vagy így vagy úgy*) viszont már sikeres alakítói annak a költői szemléletváltásnak, mely az őszikékben – a kései Kassák-líra paradoxonaként, mintegy a strukturalista gesztusok merevségét ellenpontozva – a groteszk-látomásos elemek felbukkanásával válik teljessé. A versvilágba vonva a költői látásnak olyan új jelenségeit, melyeket a *Kulisszák mögött* című fontos vers „emberek és tárgyak összekeverten” létezéseiként, „a valóság határain túl” mutató tevékenységként, „a vak véletlenek” világaként definiál.

A lírai groteszk megjelenésével nemcsak egy eleven színnel gazdagodott ez a szélesebb mederbe terelődött költészet, de a téridő diszparát elemeinek képi társításával megteremtődött Kassák versében az ihlet lerövidülésének, az ezoterikus dikció kialakulásának, a zsúfolt pillanat megragadásának esélye is. Mivel – miként azt Pór Péter meggyőzően összefoglalja – a „groteszk kulcsfogalma a szerkezet, minőségét nem az egyedi elemek, hanem egymáshoz való viszonyuk határozza meg. Zárt világában minden lehetséges, nem érvényesek a természet törvényei, reális és irreális, látszat és valóság elvesztik jelentőségüket, egymásba folynak.” A jelenség egyik tanulsága a strukturalista érdeklődés felől már amúgy is fölértékelődött szerkezet további nyomatékositása, a másik az a felismerés, hogy a merész asszociációk poétikai eredetét nem kell föltétlenül a szürrealizmus környékén keresnünk. Már csak azért sem, mert ennek a különös káprázatnak Kassák esetében szinte bántóan konkrét és kisszerű élményi háttere van: a vizek monoton látványából fakadnak metafizikus sugallatai, a horgászás rezzenetlen ideje emelkedik a

létbevetettség érzésévé, a való világ és az ismeretlenség közötti szubtilis határokat pedig olykor egy-egy felvillanó hal járja át. A *kis tragédiában* a kifogott hal és a kacarászó kis-lány tekintetének összevillanása a hétköznapiság és a különösség között meghúzható határvonal, a *Jelképek* démonikus látomásában a csillagok és a felugráló halak fényjelzé-seivel alakul ki az „emberi gyarlóság” határain túli ismeretlen világok beszélgetése, a *Holdas éj* némileg valóban szürrealista festményre emlékeztető víziójában a fák ágai kö-zött szinte időtlenül fennakadt bolygó mered a röpködő pontyokra. Noha ezek a versek képileg még folyamatosan megépített, zárt kompozíciók, az erős metaforikus kényszer rövidre zárja a szerkezet belső tereit – vizuálisan pedig karcsúsodnak a verssorok, zö-mökké válnak a művek. A strukturális átszerveződés nyomán – a modern zenei élme-nyektől sem függetlenül – megváltozott hangeffektusban szólnak meg az élmények, a költő – Diószegi Andrást idézve – „operai hangszerezésű verszenéjét valósággal ironizál-ja ezekben a néhány futamból álló... miniatűrökben”. Innen már a belső térben építkező, költői eszközeiben erősen redukált Kassák-versek vonulatára látni (*Látomás, Tér és csend*), mely egyik legértékesebb szólama a lassan lezáruló írói pályának.

TAKÁTS JÓZSEF

EGY TÖRTÉNET VÉGE

Három pécsi színházi előadásról

I.

Mindenekelőtt szeretném megjegyezni, hogy nem vagyok színikritikus, életemben összesen négy vagy öt színikritikát írtam, sőt még színházrajongónak vagy akár színház-barátnak sem vagyok mondható, bár láttam véletlenül az elmúlt évtized néhány nagy előadását a *Marat/Sade*-től és a Studio K *Woyzeckjétől* a Monteverdi Birkózókör két nagy előadásán át az Ascher-féle *Három nővérig*. Ezt csak azért említem, mert mindazok az el-képzelések, amikkel a színházról egyáltalán rendelkezem, valószínűleg ezekből az elő-adásokból szűrődtek le. Azt hiszem, egy véletlennek köszönhetően kértek fel erre a szín-házi írásra is: az elmúlt félévben éppen nem tartózkodott Pécsen a város egyetlen színi-kritikusa, nem volt kit felkérni. Ezt nem is mentegetőzősül írom, inkább a helyzet jellem-zésére. Olyannyira nem vagyok színházbarátnak mondható, hogy a pécsi színházban fél évente ha megnézek egy darabot; ez így történt idén tavasszal is: Anouilh *Becket, avagy az Isten becsülete* című darabját néztem meg, a főbb szerepekben Andorai Péter és Kulka János, a rendező Balikó Tamás. Bevallom, elfogult vagyok az általam ismert XX. századi francia drámaírók többsége iránt: Anouilh-t, Sartre-t, Genet-t, akik gyakran játszott szerzők Magyarországon, s az utóbbi kettőnek némi kultusza is kialakult egy időben, én nem sokra tartom. Maradjunk Anouilh-nél: Robert Brustein azt írja róla, hogy „sekélyes

nézőpontú és nem léggé fogékony, tehetséges stilszta", s maradhatunk is ennyiben. (Megjegyzem: Sartre-ot egyszerűen csak „jelentéktelen drámaírónak” nevezi.) A most játszott darabja díszes és szónokias történelmi tézisdrama: vajon miért tűzte egyáltalán műsorára a színház? Az előadás olyan volt, mint képzeletszegény díszlete: hatalmas oszlopsor a háttérben, a nagy, majdnem teljesen üres előtérben a szereplők, amint a történelem/a lét nagy kérdéseit vitatják meg, időnként egymással szemben, egymástól tizenöt méterre állva, néha karjukkal a másik színészre, a közönségre vagy az égre mutatva. Elég unalmas volt.

Szikora János Kamaraszínháza ellenben úgy kezdődött, hogy a bérleteket elnevezték Erdély Miklósról meg Hajas Tiborról. S mára, amikor ezt a cikket írom, már azt is tudjuk, hogyan végződött: egyrészt megszűnt, Szikora elment Pécsről, másrészt a Kamaraszínház történetének a végén az áll, hogy az egyik darabját, amit Kamondi Zoltán rendezett, *A szív bűnei*t, meghívta Jancsó Miklós az országos színháztalálkozóra, és ott elnyerte a legjobb előadás, a legjobb rendezés, díszlet, jelmez, legjobb női alakítás díjait. Ennek a történetnek a három előadásáról szeretnék írni, nem színikritikát, hiszen azt a bemutató utáni másnap kellene egy napilapba, vagy a következő héten egy hetilapba, hanem valamiféle értelmező megjegyzéseket.

Szikora két filmrendezőt kért fel rendezésre, Xantus Jánost és Kamondit, saját rendezésének alapjául pedig egy filmrendező, Bódy Gábor forgatókönyve szolgált. Ha visszagondolok a három előadásra, leginkább a látványuk/látványosságuk maradt meg bennem, néhány nagyon erős kép: a *Húsdarab*ból az a hosszú jelenet, amikor a család széttolja lakásának a falait, teljesen megváltoztatva az előadás addigi terét, vagy *A tüzes angyal*ból a gyönyörű zárójelenet, a sötétben, lézersugarak fényében az angyallal vívott párbaj. Mindhárom előadásnak nagyszerű díszletei, színpadi tere volt, a *Húsdarab*ét Vayer Tamás, *A szív bűnei*ét Ferenczy Kovács Attila, *A tüzes angyal*ét Rajk László tervezte. Mindhárom előadásban megosztott, elkülönülő tereket láttunk, s ahogy a térrel, az idővel is történt valami: a *Húsdarab*ban nem egy folyamatos, egyenes vonalú cselekményt látunk, az idő néha lelassul, néha felgyorsul, a darab második része pedig teljesen az egyik szereplő képzeletében vagy álmaiban játszódik. *A szív bűnei*ben egy lineáris cselekmény tizenegynéhány jelenetét látjuk ugyan egymás után, csakhogy visszafelé. *A tüzes angyal*nak két cselekménye két különböző időben játszódik, a XVI. és a XX. században, de ahogy haladnak előre a cselekmények, úgy folyik össze az idő, úgy jár át az idő és a tér határain a két, összeolvadó cselekmény egyetlen főszereplője. Ezenkívül másféle vizuális eszközök is megjelennek az előadásban: például a Kamondi rendezte darabot a nézőtérén tévé is végig lehetett nézni, s a tévében másféle teret láthatott a néző, mint a színpadon. Miféle volt tehát a Kamaraszínház színháza?

Körülbelül tíz éve, amikor Kaposvárott megnéztem a *Marat halála* előadást, ezt a ropant erőteljes, puritán, aszketikus, elemi eszközökre építő művet, amelyre most úgy emlékszem vissza, mint amiben semmiféle színes tárgy nem volt, csak szürke, fekete, fehér: elemi dolgok színei, akkor éreztem ugyan, hogy nagy színházat látok, de mégsem éreztem, hogy közöm volna hozzá. Gyorsan leszögezem, hogy egyáltalán nem az előadás kétségtelenül óriási legendája zavart: én nagyon kíváncsi vagyok a legendákra. Azt sem hiszem, hogy a lázadás zavart volna, az elementárisan lázadó színház: ma már ezt némileg másként gondolom, de akkor biztosan tetszett például Sade márk korbácsolása, vagy általában: Weiss szent sematizmusa. Nem tudom, mi nem tetszett: a korszerűség-élmények nehezen magyarázható jelenségek. Mert valami ilyesmiről lehetett szó: egy vagy két évvel később Jeles András színháza, *A mosoly birodalma*, majd (számomra később) a *Drámai események*, katartikus színházi élmény volt számomra, azóta is egyedülként. Ha már a nagyságról, a művészeti nagyságról beszéltem: a Jelesé nem volt „nagyobb” színház, mint Ács Jánosé, a *Marat/Sade*. Nem a nagyságról van szó. Egy ponton

biztosan mas színnáz volt a *Marat*, mint a Monteverdi Birkózóköré: az előbbi a „dolgok színháza”, míg az utóbbi a „jelek színháza”, ha Lotman kategóriáit kölcsönvehetem. Míg ott a pusztá dolgokra, egy vödör vízre, egy késre, kádra, korbácsra, s ugyanígy: elemi mozgásformákra épült föl a színjátszás, itt kulturális jelek sokaságára, barokk ruhákra, Bach-korálokra, a színpad előtt játszó zenekarra, s ugyanígy: kulturálisan telített, gyakran parodikus mozgásformákra. Már a nevek is mennyit elárulnak: Studio K, Monteverdi Birkózókör.

A nagyság különben erősen korlátozott tartomány: az egyik legjobb előadás, amit Pécsen láttam az utóbbi években, a Vincze János által a Harmadik Színházban rendezett *Halleluja* volt, az írója Kornis Mihály. Az ilyenfajta előadásban mintha a Peter Brook által Nyers Színháznak nevezett hagyomány törne be a színpadra: nincsen stílusa, ahogyan Brook is írja nagy rokonszenvvel, és majdnem minden színészi eszköz használata megengedett benne; ez a nevetés, a közönségesség, a formátlanság világa; zajos, mozgalmas, színes, parodikus. Mondjuk, az *Übü király* lehet itt a mindenki által ismert példa. Lehet nagyon jó színházat csinálni belőle, de olyat nem, amelyről mint nagy színházról beszélünk.

Miféle színházat láthattunk tehát a pécsi Kamaraszínházban? Egyszerre lehet a „jelek színházának” és a lázadás színházának nevezni, abban az értelemben, ahogyan Robert Brustein használta ezt a kifejezést a modern színház lényegének a jellemzésére. Ez a kifejezés persze az olyan művek esetében, mint a *Marat/Sade*, könnyebben érthető. Amikor Brustein a társadalmi lázadás színházáról beszél, egyik fő jellemzőjeként azt említi, hogy a nagy ellenségeként a középosztály, a polgár és annak értékei, kultúrája, életmintája jelenik meg. Nem is a lázadás a legpontosabb kifejezés erre, hanem talán az elutasítás: a polgári társadalom értékeinek, beszédmódjának stb. elutasítása. Vajon sok minden választja-e el a *Marat/Sade* elmegyógyintézet-igazgatójának és családjának az ábrázolását a *Húsdarab* kispolgári családjától vagy a *szív bűnei* amerikai középosztálybeli szereplőinek a világától? Hogyan beszélnek a *Húsdarab* családjában? „Tegyél fel egy tisztességes kérdést, amire lehet felelni igennel vagy nemmel.” „A világ dolgaira csak meg kell találni a magyarázatot.” Utált-e valamit is jobban a modern irodalom, mint az ilyen (polgári) kijelentéseket? Míg a *Húsdarab*nak egyértelműen társadalomkritikai vetülete van, a másik két előadásnak kultúrkritikai. A *szív bűnei* című előadás egy amerikai szappanopera, s ezen keresztül a tévé köré épülő populáris kultúra kissé apokaliptikus paródiája. A *tüzes angyal* pedig egy olyan tudást (a mágiát) állít a társadalom mindenkori hivatalos kultúrájával és tudásformáival szembe, amelyet azok megpróbálnak kirekeszteni a társadalomból, mivel veszélyesnek, kezelhetetlennek, ördöginek látják. A továbbiakban szorosabban az előadásokról igyekszem írni.

II.

A *Húsdarab*

Írója, Jean-Daniel Magnin, fiatal, 36 éves, Párizsban élő szerző, s Xantus Jánossal, a mű rendezőjével már e rendezés előtt is dolgozott együtt: mint az előadás műsorfüzetéből megtudható, van egy közös filmforgatókönyvük *Száz perc az árnyak életéből* címmel. A *Húsdarab*ot a rendezője fordította. A műnek alcíme is van: „avagy a tékozló fiú visszatérése”. Azonban a *Húsdarab* nem egy felnőtté váló tékozló fiú lineáris történetét mutatja be, hanem azt, hogy mi játszódik le az agyában, a tudatalattijában, a képzeletében, az álmaiban. Az előadás műsorfüzete is felhívja arra a figyelmet, hogy Magnint foglalkoztatja a színház és a pszichoanalízis kapcsolata, s az álmok színpadi feldolgozása. A *Húsdarab* álmai egy hétköznapi, középosztálybeli családról s annak elhagyásáról szólnak: magabiztos, parancsoló és korlátozott apával a középpontban. E családban a monda-

tok, cselekvések, gesztusok ezerszer, generációk óta ismétlődnek; egy kis világ, amely semmit sem tud, nem is akar tudni a nagyvilágról. E család örök vasárnap délutáni unalma válik szükké a Nagyfiú névre hallgató szereplő számára. Felnőni akaró kamaszfiú, akinek el kell szakadnia a családjától ahhoz, hogy önálló Személyiséggé válhasson. A darab első felvonásában a családot láthatjuk, míg a másodikban a fiú útját a felnőtté válásig, képzelgéseket, tudatalattijának feltáruló képeit: találkozások a csaposnővel, akire kamaszként vágyott; egy homoszexuális, nőnek öltözött férfival; egy rókát hajszólo vadász nővel; a család mitikus őseivel stb. Álmodások sora a színpadon, kissé retorikus, néhol filozofikus, máshol éppen ellenkezőleg, közhelyes, s e kettősség miatt nehezen követhető beszéddel, amely hol illeszkedik a látványhoz, hol nem teljesen. Az előadást ezek az elcsúsztatások teszik izgalmassá, s az állandóan jelenlévő ironia. A húsdarab maga is ironikus szimbólum; az anya eltesz egy húsdarabot, amikor elmegy otthonról a fiú, s ezt a penészes, bűdös húst kell megennie, amikor visszatér a családjához.

Peter L. Berger amerikai szociológus „hiperindividualizmusnak” nevezi azt a széles körben elterjedt, főként a baloldali értelmiség által vallott meggyőződést, amely a polgári kultúrát és a hagyományos társadalmi intézményeket, így a családot is elnyomónak látja, amely nem engedi kibontakozni a Személyiséget, s amely az apa képére formálja a fiút. A hagyományos intézmények alóli felszabadulás a célja a „hiperindividualizmusnak”: az egyén csak akkor válhat önálló Személyiséggé, ha kiszabadul az elnyomásuk alól. Azt mondhatnánk, hogy ennek a nézetnek az ideálja az a tékozló fiú, aki elhagyja a családját, de nem töri meg a szenvedés, a kiszolgáltatottság, s nem tér vissza a családjához.

Ha jól értem, Magnin azonban nem „hiperindividualista”. Ő mintha azt mondaná ezzel a darabbal, hogy mindegy, megtörténik-e ténylegesen a tékozló fiú visszatérése, mert az egyén mélyén, a lélekben így is, úgy is megtörténik; ha a tudat nem is tér vissza, a tudatalatti visszatér, mert nem lehet elszakadni az ősektől, a családtól, azoktól a belénk írt programoktól, amelyek miatt azokat a szavakat ismételjük, amiket apánk s az ő apja már elmondtak, olyan mozdulatokat teszünk, amelyek az őseik mozdulatainak a megismétlései. Hogy mindez jó-e vagy szörnyű? A család elnyomó hatalma, vagy éppen ellenkezőleg: biztonságot adó otthonossága? A személyiséget a lázadásra kell-e építeni, még ha az reménytelen lázadás is (mert a tékozló fiú visszatér), vagy ellenkezőleg, a biztonságra, az ismétlődésekre? Szerencsére mindezekre Magnin sem, az előadás sem akart válaszolni: kérdezni akart egy valamennyiünk számára elementáris erejű kérdést. Pontosabban újrafogalmazta a Biblia kérdését.

A szív bűnei

című színdarab szerzője, Beth Henley, valószínűleg mélyen felháborodott volna, ha látta volna a pécsi előadást, vagy olvasta volna a rendező, Kamondi Zoltán nyilatkozatát: „Ez a darab egy amerikai szappanopera, egy Pulitzer-díjas *Három nővér*. (...) Egy szétesett családról, annak szétesett személyiségeiről szól a darab, akik a médiából ellesett idOLOKHOZ akartak hasonlítani, és ebbe a hasonulási kényszerükbe buktak bele. Ám furcsa módon maga az író is ennek a kultúrának a terméke, és a megírás módja, stílusbeli ... fordulatai, a dialógusok kezelése, a jellemépítkezések is innen valók.” Brusteint azt írja Csehov *Három nővéréről*, hogy a mű alaptémáját a kultúra és a közönségesség konfliktusa adja. A kisvárosnak a légköre, ahol a Prozorov-család él, durvává teszi a lelket, nincs benne semmi kultúra, finomság, kiválóság, csak közönségesség, műveletlenség, unalom. A színdarab rejtett története pedig az, hogy Natasa, aki ennek a közönségességnek és durvaságnak a megtestesítője, hogyan veszi birtokba a Prozorov-házat, fokozatosan a család minden tagját kiűzve onnan, előbb a nővéreket, végül a saját férjét is. Moszkva, ahová a nővérek vágnak, a kultúra szimbóluma.

Zért idéztem föl a Csehov-mű alaptémáját, mert érdemes összevetni amerikai változatával. Itt csak sikertelen életek vannak: Megnek énekesnő-karrierje ment csődbe, iszik; Babe, aki leginkább egy Barbie-babára hasonlít, lelőtte a férjét, öngyilkosságot kísérel meg; Lenny pedig az öregedéstől és a magánytól retteg. De ők egyáltalán nem különböznek a környezetüktől, mint Csehov három nővére, s nem a kultúrát és a finomságot képviselik a környezetükkel szemben. Az ő Moszkvájuk talán a tévében látott szappanoperák világa lehet, amelynek a hőseihez hasonlítani szeretnének. Bár kissé retorikusan hangzik, de azt lehetne mondani, hogy *A szív bűnei* három nővére sokkal inkább hasonlít Natasára, mint Olgára, Mására és Irinára. (Persze itt a közönségességet értve ezen, s nem Natasa gonoszságát.)

Mint említettem, a cselekményt tizenegynéhány jelenetben visszafelé játsszák el. A jelenetek szüneteiben, míg villogó vörös fényben átrendezik a színpadot, a nézőtéren elhelyezett tévéken egy város látható, amelyet elöntött az árvíz vagy a szökőár, s dőlnek össze a házai. Később a cselekmény színtere fölötti térben „angyalok” jelennek meg, hogy élénkejljenek egy reklámot, hol egy igazít, hol egy abszurd reklámszöveget. Ez a kettősség roppant jellemző Kamondi rendezésére: ironikus vagy parodisztikus elemek egyrészt, másrészt jelek az apokaliptikus értelmezés számára is. A színpad előtere is külön térként működött, ahová néha egy-egy szereplő (rém)álma vetítődött ki. Azt lehetne talán mondani, hogy ha az előtérben a tudatalatti tárult fel, akkor a fenti reklámangyalok a szereplők Szuper Egőit jelenítették meg.

Az előadás központi problémája azonban a ténylegesen a színpadon látottaknak és az egyidejűleg a nézőtéri tévéken látottaknak az eltérése. A színpad ugyanis egy kettévágott és széttolt konyha, amit kamerákkal úgy vett fel a rendező, hogy a képernyőkön zárt térnek látszik, kettévágásnak nyoma sincs. Az előadást a néző egyszerre követheti előben és a tévén: a tévében azt látja, hogy két szereplő egymásra néz egy asztal fölött, míg a színpadon egészen más irányokba néznek. A képernyőkön összekoccanó poharak a színpadon méterekre vannak egymástól. Kamondit a valóságnak és a tévében látható látszatvalóságnak az egyidejűsége érdekelte: amit a képernyőn látunk, az a normális mozdulat, holott a valóságban nem történik meg; s amit a színpadon látunk, az valóságos, de képtelenség. A színészeknek úgy kell mozogniuk a színpadon, hogy ne ott, hanem a tévében álljon össze a normális „valóság”. Technikailag ismétlődik meg itt az az életprobléma, amin – Kamondi interpretációjában – kisiklott a három nővér élete: a tévében látott „valóságban” próbáltak élni a saját életüket élve. Jelezve, hogy a rendező ezt a mai kor egyik kulcsproblémájának tartja, az előadás műsorfüzetébe fel is vett erről a kérdésről egy hosszabb idézetet Márton Lászlótól: „nemcsak arról van szó, hogy az új tömegtájékoztatási eszközök »átveszik a hatalmat« és a »maguk hasonlóságára« formálják a nyelvet, hanem mindenekelőtt arról, hogy ezek az eszközök általánosan és totálisan mozgósítják az emberi érzékelést. Ennek során (...) az új képi benyomások özönében a világ végképp irreálisá válik: egyetlen, véget nem érő videoklip lesz belőle. Itt is megfordul a hasonlított és a hasonló viszonya: nem a tájékoztatási eszközök törekszenek az őket körülvevő világ minél pontosabb ábrázolására, hanem fordítva, az utóbbi válik mindinkább hasonlónvá a tömegtájékoztatási eszközök által sugallt fantomképhez.” Kamondi technikai megoldása éppen ezt példázza: a tévé valóságosságát és a valóságban (itt: a színpadon) látható dolgok irreálisát.

A tüzes angyal

című regényét 1908-ban írta Brjusov – ki hinné, hogy alig néhány évvel Csehov *Három nővére* után? A regényből készült Bódy Gábor filmforgatókönyve, majd ez alapján a Szikora János rendezte pécsi színházi előadás szövegkönyve. Röviden ez a kettős, múltban és jelenben játszódó történet arról szól, hogy a mai történetbeli R., aki író és

a középkori mágia és okkult tudományok kutatója, valamint az általa olvasott régi kéziratbeli Ruprecht, egy XVI. századi férfi hányattatásai közt sok azonos elem merül fel, amelyek megmagyarázhatatlanok talán a mi racionalizmusunk szerint, de érthetőek azok számára, akik egy másfajta, titkos tudással is rendelkeznek a jelenségekről. Mindez egyszerű anyag a színház számára is, hiszen a mű cselekménye, anyaga által térhet vissza a színjátszásnak egy korábbi, szakralitással rendelkező fázisába. Egy ördögűzés vagy egy inkvizíciós vizsgálat a boszorkányságról éppúgy színházszerű, mint egy mágikus szertartás. S mindezek éppúgy kiváló lehetőségeket jelentenek egy látványosságra törekvő színháznak, mint például egy boszorkányszombat vagy egy, a Tüzes Angyallal vívott párbaj színrevitele. A Szikora-féle interpretációban egy színész játssza a mai és a régi történet hőst, akinek a rendező átjárását is biztosított a különben a múlt és jelen szerint kettéosztott színpadi térben, és fokozatosan egymásba csúsztatta a két történetet. Ugyanakkor az értelmezés számára nyitva hagyta az utakat: vajon úgy lehet-e megfejtetni a látottakat, hogy az író mindinkább azonossá válik önnön történetének hőisével? Vagy ellenkezőleg: egy négyszáz évvel ezelőtti férfi élete ismétlődik meg más körülmények között egy mai férfi életében, olyannyira, hogy végül a halálában azonosul is a másik férfival? Vagy mindkét értelmezés egyszerre érvényes?

A Bódy-műben van egy jelenet, ami nem került be a színpadi változatba, s ennek tulajdonképpen az a funkciója, hogy értelmezze magát a művet. Ruprecht meglátogatja az okkult tudományáról híres Agrippa von Nettesheimet, aki a következőket mondja neki: „Fiatal barátom, kétféle tudomány van a világon. Az egyik, amelyet manapság az egyetemeken űznek, és amely az univerzum gyönyörű világát darabokra szaggatja, hogy szillogizmusokkal és kommentárokkal megpróbálja újra, tökéletlenül összerakni.” A másik tudomány az ókori igaz mágia, mely kereszténnyé lett a hit által, s amely az univerzumban az egységet látja. Az író és történész R. már úgy értelmezheti ezt, hogy a kétfajta tudás közül az egyik, az előbbi vált a társadalom hivatalos tudásává, míg a másik eretnekké. R. egy helyütt „spirituális experimentalistáknak” nevezte a középkori eretnekeket, mágusokat, boszorkányokat, egy másik helyen a forгатókönyvíró Bódy nevezi performance-nak a mágikus szertartást. Azt hiszem, Bódy az eretnekekben valamiféle középkori avantgardistákat látott, korának avantgardistaiban pedig mai eretnekeket, s az általuk feltárt másféle tudást szembeállította a társadalom hivatalos tudásával.

Mindez hasonlóan jelent meg a színpadi előadásban is, talán azzal a különbséggel, hogy – az átírás következtében – megváltozott a mai történet súlya, pontosabban némileg súlyát veszítette, s a múltbelihez képest szegényesnek, szürkébbnek tűnt. Bódynál a mában játszódó történetnek még minden eseménye telt, mert nem egyszerűen a dramaturgiai helye a fontos egy cselekményben, hanem jel mivolta, minden valami másnak, későbbinek és nagyobb jelentőségűnek a jele. A színpadi változatba viszont belekerült sok olyan cselekményelem, amelyet már csak a dramaturgiai helye indokolhatott, de nem rendelkezett az említett jelentésséggel. S érdemes talán még megemlíteni azt a különbséget is, hogy míg a Bódy-műben a történet megbéküléssel ér véget, helyreáll a világ rendje, addig a Szikora-féle színházban harccal és halállal: az előadás végi párbajban a Tüzes Angyal legyőzi és megöli a hőisével azonosná vált író.

E hosszúság, színikritika helyett született értelmezésnek a végére még azt hozzáteszem, hogy én sajnálom, hogy a Kamaraszínháznak ez az érája megszakadt. Az elmúlt években lehetett néha jó színházat látni Pécsen (főleg Vincze János két kiváló rendezésére gondolok, a *Találkozásra* és a *Hallelujára*), de talán ez a művészi vállalkozás ígérte a legfolyamatosabb magas színvonalú működést. Kialakulni látszott egy érdekes színházstípus, egy látványcentrikus változata a „jelek színházának”. Most majd eltelik néhány hónap vagy év, és valaki újra kezdheti előlről.

„A TÚZ A TÚZ MÖGÖTT VAN”

avagy Láng Zsolt és Perényi

„Ami látható, azt akárki könnyen eltalálja!”

(M. A. Bulgakov)

Valaki megrágalmazhatta Perényit, mert noha semmi rosszat sem tett, egy reggel ugyan élete egyik legjobban várt, de talán legkevésbé kiszámítható napjára ébredt.

(*menekülés, szabadulás*) December 17-én valamilyen titokzatos oknál fogva Perényi menekülni kényszerült. Gondolatait már régóta e várva várt nap legszentebb pillanata, a salaktalan gyermeknemzés foglalta le, amelynek érdekében minden *tőle* telhetőt megtett. A böjt szigorú megtartása, testének megtisztítása a legtöbb, amit *saját* hatáskörében elérhet; testéből már csak az elérni kívánt cél miatt sem léphet ki. Pedig a test a sötétség, a bűn hordozója, s Anaxagorasz is úgy tartotta, hogy az anyagi világot a nusz kelti életre: „a mozgás és keletkezés okának a nuszt tekintette, s szerinte a nusz által szétválasztott dolgok hozták létre a világrendszereket és a többi dolgok természetét”; a világ két princípium – a sötétség és a fény, a rossz és a jó – szakadatlan küzdelme. Perényinek a sors kényszere miatt menekülnie kell, szabadulása kétséges; lehet, hogy mégis igaz a Anaxagorasznak, amikor világrendjének nem a sorsot, a szükségszerűséget, hanem a tiszta és vegyítetlen értelmet tette meg. Perényi megtisztulása belső, menekülése külső kényszer – szabadulásának sikere ezek megvalósulásának függvénye.

December 18-án, Kínában, a kantoni Chong Sun számára világossá vált, hogy a gonosz nem felettünk, nem is közöttünk, hanem alattunk, a föld mélyében lakozik, s ő, Chong Sun „semmilyen kíméletre nem számíthat, míg a földi gravitáció foglya”. Mestere szerint a test megtisztulása és a lélek nyugalma nem elegendő a szabaduláshoz; *az egyénre szabott* titkos, és egyben a lehetetlen megnevezésére szolgáló szót is meg kell találnia. Akkor kinyílik a hibiszkusz, és a szóra rátaláló – a legtitkosabb belső nyilvánvalóvá tételével – a Szent Tan tanítója lesz; megszabadul.

Ez idő tájt Szibériában Timofej Szergejevics Nestrov kapitány, egy utász szakasz „szlávok búbánatra” hajlamos parancsnoka – száz versztával eltérve a kitűzött célponttól – saját akarata ellenére, felettese parancsára kénytelen elhagyni a gonosz uralta színhelyet.

Emílio Sanchez *Ab ovo* (opus 17.) című zenéje ugyanakkor nem hagy sem menekülni, sem szabadulni; újra és újra meghallgatásra kényszerít, pedig /mert „tébolyba kergeti az agyat, szögesdrótok közé űzi a lelket, bilincsbe veri az érzékeket... Gyilkolni szeretnék...” – jegyzi fel José Fernando Vicario az egyik betétnovellában...

(*a zenétől a leírásig*) A regény egyik betéttörténetének szereplője, a hatvanöt éves, magányos Pierre Lamaison bevallja, hogy: „amikor zenét hallgatok, könnybe telik a szemem, a felharsanó fortissimónál kövér cseppek gurulnak le arcomon”. Kiszolgáltatottsá-

gát enyhítendő megalkotta magának Bobót, aki szerezte, majd egy váratlan fordulat következtében kitalált egy férfit is, akinek meg kellett volna ölnie képzeletbeli kedvesét. Ehelyett a férfi Bobóval együtt fenyegetően Lamaison felé tart: „Félelmemet nem a képzelet szülte” – hagyja, hagyatja lezáratlanul Lamaison elbeszélését Láng Zsolt.

A regény José Fernando Vicariójának zenéről vallott nézete Kierkegaard-éval cseng össze: a zene démoni, tárgya az érzéki zsenialitás, az abszolút lírai, az „állandó nyugtalanság, állandó egymásutániság”, amely mégis mindig ugyanaz marad. Kierkegaard is a tiszta zenéről szól: Mozart *Don Juan*-ját a látványtól mentesen, a színház folyosóján állva hallgatja végig. Egy opera két-három órája idővel egyetlen ponttá, egyetlen, legtöbbször szabatosan megfogalmazhatatlan érzéssé sűrűsödik össze.

„Mi a zene? Mit csinál?” – teszi fel a kérdést Pozdnisev Tolsztoj *Kreuzer-szonátájában*. „Azt mondják, a zene lelket emelően hat – számárság, nem igaz. Hat, hat, rettenetesen hat, magamról mondhatom, de egyáltalán nem lelket emelőn. Nem hat sem a lelket emelőn, sem a lelket lealacsonyítóan, hanem a lelket fölzaklatón. (...) A zene arra ösztönöz, hogy elfeledkezzem magamról, a valódi állapotomról, valami más állapotba visz át, nem a magaméba. (...) S a zene ezért olyan szörnyű, azért hat néha olyan borzasztóan.”

Kafka számára a zene – bevallottan kívülállóként, „rossz tengerészként” – olyan, mint a tenger: „Lenyűgöz, csodálatra késztet, fellelkesít, és mégis olyan szorongással, igen szörnyű szorongással tölt el végtelenje. Rossz tengerész vagyok, ennyi az egész.” Kafka vibráló, az idő múlásával küszködő rövid történeteinek és Tolsztoj hömpölygő, az idő múlását tudomásul vevő regényfolyamainak szemléletmódja és retorikája a *Perényi szabadulásában* természetes módon kapcsolódik és keveredik.

A „pillanatkép”, az egy hangulatra, érzésre, történésre vagy gondolatra koncentráció, mint szervezőelv, már Láng Zsolt első kötetében, a *Fuccsregény* novelláinak egy-egy részletében is feltűnik, amely motívumok közül többet önálló, egy bizonyos Pálcikaember köré szerveződő írásaiba is beépített (*A Pálcikaember élete*). Hiszi, hogy a látszatra néhol egymástól független történetek egybefoghatók, mert ezek valahol és valahogy eredendően összetartoznak. A *Fuccsregény* *A kicsi hűg* című novellája ugyanakkor – a bevezető pár sort kivéve – átkerült a *Perényi szabadulásának* *A borbély fia* című fejezetébe, amelyben komolyan és (ön)ironikusan maga a szerző is megnyilatkozik. Az összetartozás törtékeny; a szövegek és történetek átjárhatók, biztos pont csak maga az azokat elgondoló, leíró lehet – aki viszont éppen állandó, ám nem erőszakos jelenlétéből adódóan (mint festő a saját festményének sarkában meghúzódva; mint a Perényi Péterrel is kapcsolatban állott Augustin Hirschfogel újra és újra szemünk elé kerülő rézmetszete a könyv borítóján) hangsúlyos szerepet játszhat. Töredékekből, szinte kizárólag ellentétes irányultságú töredékekből áll össze a világ. „Ahogy egy másik délután, rövid álomból felébredve, kinyitottam a szemem, és még alig érezhettem bizonyossággal, hogy élek, anyám egészen természetes hangját hallottam, az erkélyről kérdezte: »Maga mit csinál ott?« És egy nő azt felelte a kertből: »Ozsonnázom a zöldben.« Én pedig elámultam, mi csoda biztonsággal viselik ezek az emberek az életet” – írja Kafka Max Brodnak 1904-ben. „Mint akinek protézise van: bizonyosság egyfelől, bizonytalanság másfelől” – olvashatjuk 1993-ból; veszélyeztetettség az egyik oldalon, biztonság a másikon – ismerhetünk rá a karkai érzésre Láng Zsoltnál.

A perben könyörtelenül, tragikus sorsszerűséggel már a veszélyeztetettek is veszélyeztetettek; a kiépített lánc szinte végtelen – nincs menekvés, a szabadulásnak még csak a lehetősége sem csillan fel. Láng Zsolt regénye meseszövéssel, humorával, a kalandregények jó-rossz kettősségének, a képregények kihagyásos történetmondásának, túlszúfolt képeinek és az „állandóan-történik-valami”-nek az ironizálásával képes kívülről látni és láttatni, de ugyanakkor komolyan is venni a dolgokat. (Legnyilvánvalóbb példa ez utóbira talán a két „kulcsfejezet”: a *A borbély fia* és a *Gyilkos esőillat*.) Láng Zsolt stilisztá is; a

mai történetet és az ehhez kapcsolódó, hol időben, hol térben távoli epizódokat a stílus, a nyelvhasználat is összeköti, koherenssé, lebegővé és levegőssé teszi.

Esterházy Péter a zenéből kiindulva jut el a regény-építés technikájáig: „...semminek nincs organikussága, csak dafke van (...) Satie-t, azt úgy tudom hallgatni (...), illetve minden más zenét, mintha regényt olvasnék. (...) Tehát a művészetről vagy a regényről való gondolkodásomat befolyásolja – ezt érzem. (...) A zenében sokkal több szép didaktikus effektus működik. Ezeket én úgy hallom, mint egy regényt. Tudniillik a struktúrákat hallom...” – nyilatkozta M. D. Birnbaumnak. Egy író elsősorban valamiféle nyelvi struktúrában, leginkább alanyban és állítmányban gondolkozzon; írjon szabatosan, ahogy azt az adott nyelv megkívánja. Persze mindez nem jelenti azt, hogy idézetekkel, vendégszövegekkel „eklektizálva” nem lehet homogén az írás. „...a 80-ban jelentkező író Esterházytól tanulja meg a mesterséget. Per def. tőle, s nem mástól, illetve a mástól való tanulás is Esterházy-lecke” – vallja Láng Zsolt Szijj Ferenc kapcsán.

Németh Gábor *A Semmi Könyvéből*, illetve Láng Zsolt *Perényi szabadeljárása* nyelvezete és írásmódja – Károlyi Csaba szerint – továbbviszi az új prózát, mivel az elbeszélt szöveg jelentése mögött van valamilyen mélyebb jelentés. (Valószínűleg Tolsztoj polifónia-fogalmával párhuzamos gondolatról lehet szó.) Thomka Beáta írja a *Prózaelméleti dilemmák* című tanulmányában, hogy Ivo Andrić elbeszéléseit vizsgálva Predrag Palavestra – ugyanerről szólva – egy szöveg alatti szemantikai rétegről beszél; a mindentudó elbeszélő rejtőzködik, hangneme tartózkodó, az írás tényszerű közléseit viszont fantasztikus elemekkel vegyíti; az irreálist a logikailag pontos síkok érintkezésén keresztül láttatja; a belső szellemi valóság totalitását a lírai, a metafizikai és a meditatív mag együttese alkotja – akárcsak Láng Zsolt regényének esetében, ahol is a leírás és a történet egy és ugyanaz. Sőt, a leírásnak világteremtő funkciója van, „többé nem az, amit lát, hanem ami láttat, ami látást eredményez” – folytatja Thomka Beáta. Az irreális a logikailag reálissal lesz egyenlő, a dolgok hol közelítenek, hol keresztezik egymást, hol pedig távolodnak egymástól, de mindvégig egy madzag – sokszor összekuszált – vonalát követik: „a leírás a történeten sohasem láthat túl”.

(*történet és valóság*) Mihail Bahtyin – ókori példákat vizsgálva – a regények három alapvető típusát különbözteti meg: a próbatételest, a köznapit és az életrajzit. Az első lényege a cél – a házasság (és a gyermeknemzés?) – elérése érdekében kiállt próbák elmesélése. A viszonylag rövid epizódokat legtöbbször a véletlen, a véletlenek sorozata köti össze. A második középpontjában az identitás keresése, a személyiség változása, a metamorfózis áll. A hagiográfiák általános struktúrája ez; a kezdetben bűnös – újjászületése után – szentté válik. A cselekményben itt is fontos szerep jut a véletlennek; az eseményeket viszont a szereplők jellemének sajátosságai indítják el és zárják le; a magánélet folytonossága epizódokra esik szét. Az úgynevezett „életrajzi regény” az „életpályáját befutó ember újszerű ábrázolása”, az önéletírás műfájának máig is ható előfutára. Az elméleti analízis absztrakcióit a szépirodalom a különféle szövegekben megjelenített fragmentumok, esetleg az egyes novellák, sőt akár teljes regények összekötése által (újra)egyesíti. Elég itt talán csak a legnyilvánvalóbb példákra, Esterházy Péter *Fancsikó és Pintájára* vagy a *Bevezetés a szépirodalomba* című, több korábbi regényét és novelláját tartalmazó kötetére, Nádas Péter *Emlékiratok könyvére* vagy Bodor Ádám *Sinistra körzetére* gondolnunk. A *Fancsikó és Pinta*: „írások egy darab madzagra fűzve”; Láng Zsolt az *...Írom a naplót, írja...* című novellájában az „epizodista” építkező-technikát és szemléletmódot a következő hasonlattal világítja meg: „Illusztrációképp mellúszó-mozdulatokat végzett... Ezek a körök volnának az epizódok (...), ez pedig, az előre csúszó tenyerek vonala volna a madzag...” Az epizódokat összekötő kapocs maga az író: „a madzag én vagyok”. Minden történet csak részlet lehet, eredetüket homály fedi, folytatásuk a számtalan elágazási

lehetőség következtében bizonytalan: „az igaz történeteknek nincs forrásuk”, azok elbeszélőről elbeszélőre hagyományozódnak, az eredetileg – elképzelhetően – minden gyakorlati, konkrét, idő- és/vagy térbeli összefüggést mellőző szálak az aktuálisan utolsó történet-variációban futnak össze és keverednek immár szétválaszthatatlanul. Láng Zsolt egyik *Olvasónaplójában* az *Illatos kertről* elmélkedve azt írja, hogy tulajdonképpen nem is léteznek történetek, a világban is minden mozdulatlan; minden természetes módon *csinálódik*. A *Perényi szabadulása* is pontosan ezt sugallja; Perényi nem ura az őt körülvevő világnak, ami történik vele, azt szinte törvényszerűnek tartja, de legalábbis a sztoikusok nyugalomával veszi tudomásul – nem csodálkozik. Cselekedeteinek okát keresni hiábavaló; visszavonulva, önnön lényegét mintegy önmagába zárva a legintimebb magánszférában véli megtalálni talán nem is annyira identitását, mint inkább jövőjét, ami minden bizonnyal csak részben lesz közös gyermekéével. Visszavonulása ugyanakkor előre-gondolkodás is: a regény Perényi-fejezetei, az önmegtartóztató múlt és az élet továbbvitelével biztató jövő kezdetének határán, egyfajta átmeneti állapot viszonylag rövid időtartamát ölelik fel. A várva várt nap a sors kiszámíthatatlan szeszélye folytán váratlan és valószerűtlen fordulatok sokaságát rejti magában. De hát nem csoda; Láng Zsolt beteljesítési látszik a *Milyen a hazai prózáiról* című írásának egyik passzusát, amely szerint az illető hazai prózaíró „szeretne szórakoztató történetet írni, ám miképpen a csikorgó salakban szétszórt, apró üvegdarabok csillognak, legyen benne néhány magvas gondolat, sebezzen és kápráztasson el...”

A történet – s itt már nem csupán Perényi aznapi kalandjairól van szó – igaz is lehet, azaz forrását nem lelő, nem is kereső és/de hiteles: Die Lage ist *ernst*, aber nicht *hoffnungslos*. Bár, hogy a helyzet komoly, de nem reménytelen, avagy reménytelen, de nem komoly, biztosan nem tudható: „Mi más volna az örület, mint nem létező dolgok valósnak való tétele?” Tolsztoj *Bál után* című novellájának elbeszélője, Ivan Vasziljevics szerint minden a véletlenen múlik, nem a környezet hatására alakul az ember élete éppen úgy, ahogy. Perényi is, és legtöbbször a betéttörténetek szereplői is a véletlenek áldozatai. *Ab ovo* véletlenek ezek; sejtethetően a testet öltött gonosz, az ördög munkálkodik a háttérben, Peremvárosban történetesen Dunea elvtárs személyében. Hogy miért éppen Perényire vadászik Dunea elvtárs, hogy miért éppen akkor és azokkal a szereplőkkel történnek meg éppen azok a dolgok – *ördög* tudja. A külső szinteken semmi sem a racionalításra, kauzalításra épül: a Perényivel történetekben és a betéttörténetekben – talán *A borbély fia* és a *Gyilkos esőillat* című fejezetek kivételével – hiába is keresnénk bármiféle törvényszerűséget, szigorú értelemben vett logikát. A regény tanúsága szerint a világ nem oksági alapokon nyugszik – se a tényleges, se a lehetséges; se a regénybeli, se az úgynevezett objektív valóság. A kivételt képező két fejezet éppen kvázi-hitelességével a kvázi-nem-hitelesbe ágyazódva érezteti, hogy a mi világunk is az elképzelt regény-világhoz hasonló, illetve a mi világunk is csak egy másikba épülve, esetleg egy másikkal szemben *tűnhet* hitelesnek.

Amennyiben hiszünk Láng Zsoltnak, akkor ugyanúgy valóságos lehet Stefan Manganking, a pokolbéli ördög egy másik alakváltozata, mint Wölfflin, Donner, vagy akár Mentovich Ferenc bizonyíthatóan valós alakja. A lehetséges és a tényleges világot és valóságot a *megjeleníthetőség* szempontjából tulajdonképpen semmi sem választja el egymástól, közvetítő kódjuk is azonos. A mondatok, a kijelentések itt is, ott is érvényesek lehetnek. „A kijelentés modellje a valóságnak, ahogy azt mi magunknak elgondoljuk. (...) Csak azt láthatjuk előre, amit magunk konstruáltunk. (...) Egy körülmény fennállásából vagy fenn nem állásából nem lehet következtetni egy másik körülmény fennállására vagy fenn nem állására. (...) Ami gondolható, az lehetséges is” – írja Wittgenstein.

A *Perényi szabadulásának* lehetséges valósága tényleges valóság-elemekkel, főként személynevekkel, utalásokkal átszőtt világ, bár szinte sohasem a mindenki által ismerhett jelenik meg; Láng Zsolt még a lehetséges valóságoknak is a rejtett formáját hozza lét-

re. Mentovich Ferenc, a materialista tanokat hirdető *Az új világnézet* híres-hírhedt írója a regényben például – Magyar Felicián álnéven írt – *Szabadulás az ördög fogságából* című mű szerzőjeként jelenik meg. Lebrun állítólag Donner által befejezett festménye köré Wölfflin *Renaissance und Barock* című könyvéből vett története alapján épít mitológiát az író. Perényi (név)rokonai már a 14. századtól szerepet játszanak Erdély történetében; Peremváros bármely, folyó átszelte (erdélyi) magyar város lehet (a megáradt Poklos „vitte a vért a Marosba, Tiszába, Dunába...”); Perényi nevét a hatóság „Pe-re-ni”-nek ejti; egy *licis* lány segítette fel Perényit a tizedik emeletre... Láng Zsolt a valóság és a fikció keveredtetésében, elválaszthatatlannak feltüntetésében *A titkos csoda* című Borges-novella hőségének véleményét látszik osztani, aki szerint soha nem szabad megfeledkeznünk az irrealitásról, mivel az a művészet előfeltétele.

(szimbólum és mitologizáció) A zürichi Zentralbibliothekben őriznek egy késő 14. századi kódex-képet, amelynek középpontjában a világ harmóniáját jelképező alak áll. A kép jobb sarkában ugyanakkor egy bagoly látható, amint – a beállítás és az ábrázolás legalábbis erre enged következtetni – riadót fúj valamilyen azonosíthatatlan hangszeren; mint a halál és a sötétség egyik legősibb szimbóluma veszélyezteti a mellette/felette álló harmóniát. Ezzel ellentétben, a magyar néphit szerint, a bagoly hozza a születendő gyermek lelkét a túlvilágról. Több kultúrkörben a kovácsok – a beavatottak, a fémek természetét és „átváltoztatását” ismerők – szent madara. A tudás jelképe, egy bronzbagoly függ Perényi munkahelyének, a Bibliotheca Hellerianának épületén; egy helyi hiedelem szerint ez a madár a Gonosz szolgálatában áll. A legendát Magyar Felicián állítólagos könyvéből idézve ismerhetjük meg: „A monda szerint olyankor költözik belé az élet, amikor a Gonosz ördögeinek legyőzetese közelinek tűnik. Amikor a bronzbagoly fészkeről ellibben, tudható, hogy a harcba a legfőbb gonosz is beszáll”, melynek egyik biztos jele, hogy hirtelen viharos szél támad. A legenda eredetét homály fedi: lehet, hogy öröktől, a jó és a rossz harcának kezdetétől fogva létezik, egyes szemtanúk korabeli beszámolójából arról értesülünk, hogy még az alkímia is tehetetlen volt a bronzbagoly röptét követő tragédia-sorozatokkal szemben.

A létezők nagy láncolatából kitörni és Isten felé irányulni; az emberi életet meghosszabbítani, illetve az embert halhatatlanná tenni – az alkímia célját a különféle elemek vegyítésével kísérte meg elérni. Hogy a titkos tudomány vélt vagy tényleges eredményei avatatlan kezekbe ne kerülhessenek, szimbolikus-mitologizáló nyelvessel hagyományozták át tudásukat a valósnak elfogadott, vagy önmagukat annak kikiáltott adeptusok. Az egyesülés-egyesítés, a teremtés képi és nyelvi megjelenítéseinek szimbolikája egyszerre kozmológiai és szexuális vonatkozású. A regény első fejezetében Perényi reggel mindössze három talányos mondatot mond; kettőt széparcú Nórájának („Jó reggelt, Nórám, eljött tehát a nap!”, illetve „Ma a legfehérebb hógolyó az öledbe hull!”), egyet pedig Varázsló nevű növényüknek, aki, reményeik szerint, segítségükre lesz a kelő pillanatban („Ma este megmutathatod, mit tudsz, Varázslómi!”) A célja eléréséhez vezető úton Perényinek kettős próbát kell kiállnia; önmaga állította saját maga elé az egyiket, a külső erő(k) a másikat. A belső indíttatású próba a bőjt betartása (a szigorú előírások mellett napi egy „Nóra-sütemény” elfogyasztása engedélyezett – természetesen csakis a cél érdekében), a Peremváros különböző színhelyein kiállni kénytelen külső pedig (s ez a férfivá válás, az utód-nemzés elengedhetetlen feltétele) egyfajta beavatási szertartásnak is megfeleltethető. A regény betéttörténetei – amelyek Szibériától Izlandig szinte az egész világot felölelik – térben a Perényi-szálla merőlegesek; időben egy nap eseményeinél vagy sokkal többet, vagy egy tágas érzést fognak át, azaz javarészt párhuzamosak a regényben meg nem jelenítettekkel, az arra legfeljebb csak utalókkal: Perényi december 17-i története így a „világtörténet” egy szeletének mintaértékű részévé válik.

A világ, amint azt egy disznó belsejéből előhalászott öröknaptárból megtudjuk, csütörtökön teremtődött, tehát azon a napon, amelyen a *Perényi szabadulásának „fő-szövege”* és James Joyce *Ulyssese* játszódik. Ezen a napon Perényi nemcsak a külső világtól kénytelen menekülni, hanem önmaga külsőségeitől, nem-lényegétől is szabadulni próbál: szakálltól, hajtól, névtől. A borbélyműhelyből való távozása, a „transzmutáció” után – ugyan nem mint a bölcs és furfangos Odüsszeusz, „Senki”-ként, hanem – rejtélyes „Névtelen”-ként, *valakiként*, de valódi nevén nevezhetőségét tabuként letiltva folytatja útját. Háromszázvalahányezer órával az adott év előtt az állandó jelző (mint például a „széparcú”) még nem volt ismert a kis Perényi számára: egy hal belsejében tett séta (Jónás és a cet?) és az eközbeni látomások hatására a látványosság felé menet kigondolt mondóka („apa széna, anya szalma”) végül szórendjében is megfordult („széna anya, szalma apa”) – nincs általánosan elfogadott biztos pont, csak a magunk teremtette, vagy a hagyományból az egyén által elfogadott.

A biztos pont vágya Perényit az „origóhoz”, gyermekének leendő anyjához, esetleg gyermekkorához, de ugyanekkora eséllyel élete utolsó órájához is vezetheti. „Emlékezete nem spirálisan körbefutó barázdákba rögzítette emlékeit, hanem sugaras vajatokba. Valamennyi a központig, az origóig vezetett, de hogy mi is az origó, a születés, a fogantatás, esetleg egy halál, azt csak akkor lehetett volna pontosan tudni, ha az egész lemez szólal meg.” Az origó, a mindenség középpontja kultúrkörönként változó, de mindenütt megtalálható; Eliade szerint a templomok, a városok – a lehetséges menedéket, nyugalmat adó helyek – a világ szakrális axisában épültek. Az egyén profán axis mundi-ja többnyire az otthon, amely Odüsszeusz számára tulajdonképpen egyet jelent Pénélopéval; Leopold Bloom már egy lecsupaszított világ polgára, otthona és felesége már nem jelentik egyértelműen világának középpontját, mint ahogy más sem; Perényi esetében pedig – széparcú Nóráján keresztül – egy még bizonytalan középpont körvonala sodródik leendő gyermeke személyében. Homérosz eposzában még közvetlenül és megkérdőjelez(het)etlenül működik a mitológia, Odüsszeusznak és Pénélopénak közös, személyes és titkos külön-középpontjuk is volt (a farönk köré épített ágy), Joyce *Ulyssese* az *Odüsszeiához* viszonyítva bizonyos értelemben mítosz-romboló, Láng Zsolt *Perényi...*-je, okkal és értehetően, közép-kelet-európai is-is. Érzékeltesen körvonala sodródik ez Láng Zsolt idő-kezelésében is: az órákat például úgy használja, miként az Ószövetség az éveket. Az óra az egyén *mindennapi* időszámításának mértékegysége, s ezt Láng Zsolt a regényben hangsúlyosan *általánossá*, mindennapi mitológiánk egyik alappilléreivé teszi.

„Az idő ellen írok. Abban reménykedem, hogy a tér dermedtségét és benne az idő-molekulák mozgását sikerül megőriznem. Persze itt van a megírás ideje, az érzékelhető konkrétumok állhatatos és kíméletlen zuhataga” – írja (íratja) ugyanakkor Láng Zsolt. A Névtelenné változott Perényi – mint az a gyorslábú Achilles és a teknőc paradoxonából is ismert – hiába akarta ezt az „egész működő világot lehagyni”; hátránya, legyen bármily elenyésző is, behozhatatlan. Marad a jelen, az állandó jelen, amely Perényi számára – és egy bizonyos ciklikusan adott időben a világ más tájain szintén – megpróbáltatások sorozatát jelenti. Az idő mint olyan folyamatossága és ciklikussága nem zárja ki egymást; a folyamat egy szelete, szakadatlanul továbbmozdulva, ismétlődéssé válhat. Az állandó jelenben-lét a kiismerhetetlen jövő felé nyit, míg az események folytonos ismétlődése a múltra való rálátás felkínálta elrendezéssel egyenlő. „Képzeletben messzire juthatok, de sohasem léphetek át egy küszöböt, nem léphetek sem abba a múltba, sem abba a jövőbe, ami nem ennek az időnek az elődje, vagy folytatása, nem léphetek egy olyan világba, amely nem ebből a világból származik.”

Az ördög – a gonosz földi helytartója – újra és újra visszatér, jelen van térben és/vagy időben, bár arca kénytelen a mindenkori jelenhez idomulni. A Perényit Névtelenné változtató borbély szerint a „mozgás mindig ismétlés, de sohasem lehet eredményes a régi

forma”: és valóban, ahogy az a regényből is kiderül, az ördög mitológéája alapjaiban közös, ám megjelenési formája időben és térben, koronként és kultúrkörönként változó.

A (keresztény) vallási hagyomány szerint a Gonosz tevékenységének három fő formája ismert: nehezíti kötelességteljesítésünket, bűnre csábít és megszállja az embert. Megszállja nemcsak az embert, de az időt és a teret is. A Gonosz – éppúgy, mint a Jó – jelen *lehet* mindenkor és mindenütt – Peremvárostól kezdve Madridon át Isafjordurig –, bármilyen alakban. Legtisztább formájában időtől és tértől független, megfoghatatlan; zeneként hat, festményről sugározhat, de a „pokolra menés” próba-fokozatainak végigjárása után egy (magunk alkotta) szó segítségével *esetleg* meg is szabadulhatunk tőle, de ez csak nagyon kevesek kiváltsága. Mihelyt ördöggént jelenik meg, azaz látható, tapasztalható testet ölt, legyen az a légyé (Belzebub), a kutyáé (Mefisztó; a sátán kutyája; a regénybeli ördögkutya) vagy az emberé (Dunea elvtárs, a Porschés férfi vagy Stefan Manganking...), van esély a szabadulásra, *hic et nunc*. Az ördög lehet, hogy fikció, de a Gonosz minden bizonnyal örökkön létező, Peremvárosban éppúgy, mint a távoli Izlandon. A regény szálainak elvarrása, az „ez alkalommal ennyi volt”-ja is erre utal: „Győzelem, győzelem! Ekkor a Heller téren az ércbagoly meglebbentette szárnyát, és fagyos szél suhogásával átrepült a város felett.” – „Fölkelek, kitéárom az ablakot, kint mozdulatlan minden. Aztán egy kifeszített szárnyú óriásmadár süvít át az épület fölött, és nyomában erős esőillat kavarog. De ettől csak fojtóbb lesz a levegő.”

(a nyelv) „Senki sem állítja, hogy a lélek is bölcs, mert nyájás az arc és a beszéd csillagó. Faustus ígéretetői nem voltak jó megítélői a tényeknek... Bölcsnek és okosnak látták Faustust – írja a *Vallomásokban* Augustinus –, mert szavaival elbűvölte őket”. A szöveg – a mondat és a szó – különféle olvasatokat kínál; lehetséges és valószínűtlen, valószínű és lehetetlen könnyen összerosódhat: „Váratlanul felidéződik egy álma, melyben megjelent előtte az ördög (...) és azt mondta neki: a konyhában valaki a válladra teszi a kezét; attól kezdve minden ellened fordul. Lehet, hogy véletlenül jutott ebbe a konyhába, de ha ez véletlen... Kezdi magát rosszul érezni, szeretne minél gyorsabban visszatérni szobájába.” A megfogalmazás, a stílus, a megfoghatatlan megfoghatóvá tétele: ez Láng Zsolt kihívása. „Az ördög kínoz, mint Maupassant-t. Maupassant vagy én, nem mindegy!” A *Perényi szabadulása* egyben a szerző szabadulása is lehet; megkönnyebbülés, az áhított megítélés, szóra-hívhatatlanság. Láng Zsolt elegáns, könnyed nyelvkezelése egyben írásainak posztulátuma is: a szó nem aggodik, „szavakra van szükségem”. A mondat már bonyolultabb konstrukció, s talán épp emiatt izgalmasabb is: „a lehetetlen megnevezése és a teljes tisztában levés mégis ugyanazt jelenti”.

Könnyen lehet, hogy elsősorban nem a szavakkal, hanem inkább a mondatokkal van baj. Az állandóan a nyelv problémájához, a nyugodni nem hagyó origóhoz visszatérő Láng Zsolt az *Akutagava Rjúnoszuke éjszakája* című írásában kétféle mondatot különböztet meg: a cselekvőt és a szemlélődőt. „A cselekvő mondat ragaszkodik ahhoz, ami megbontja a dolgok létező formáját. A szemlélődő mondat belenyugszik abba, hogy megmozdíthatatlan tömbök nehezednek rá és tartják fogva. Belenyugvás nélkül üres mondatok vannak, ragaszkodás nélkül pedig egy marionett közönye van, közönye és alaktalansága.” Szabadulni először mégis a talán leginkább gúzsba kötő, a mondatokat létrehozó szavaktól kellene, majd egyre feljebb volna jó merészkednünk, egészen a szövegig (amely viszont már bennünket is felszabadíthat); a *Perényi szabadulásának* részeire eső történeteiig, és az ezeket összefogó, tartalmivá váló retorikáig, ahol Névtelen a *külső világ számára* immáron semleges, megfoghatatlan, mert „amikor nincs neve, akkor kerül ki-mondásra, amikor nevet adtunk neki, akkor tűnik el”... (*Pesti Szalon – JAK-füzetek*, 1993)

A FUTÁS NAPJAI

Szijj Ferenc: A futás napja

Egy mérges, kritikus naplóból:

1. HÉTFŐ Yvonne	<i>Primo.</i> Elméletiek. Intellektuálisak. Kiagyaltak. Tudományos ihletésűek. Elvontak. Térdre borult a művészet a tudomány előtt, és hagyja, hogy az orránál fogva vezesse.
2. KEDD Witold	<i>Secundo.</i> Szűkös. Egymásnak írnak, egymást dicsőítik.
3. SZERDA Jerzy	<i>Tertio.</i> Szegényes. Mindig is takarékoságra, tisztaságra, lényegiségre fognak törekedni, „művészet a művészetért”, „irodalom az irodalomért”, „szó a szóért”.
4. CSÜTÖRTÖK Bruno	<i>Quarto.</i> Naivak. Hisznek a művészetben. Hisznek a mítoszban, hogy „alkotó vagyok”, „művész vagyok”.
5. PÉNTEK Friderik	<i>Quinto.</i> Egyhangúak. Nagyjából mindenki ugyanazt csinálja.
6. SZOMBAT Henryk	<i>Sexto.</i> Holdbéliek. Elszakadtak a földtől. Konokság. Szolipszizmusok. Onánia. Hűtlenek a valósághoz.
7. VASÁRNAP Jorge, Luis	Azt kapjátok, amit érdemeltek. Addig sanyargattátok azt a szerencsétlen „ént”, amíg csak el nem jött a személytelen, tehát nem konkrét, tehát nem valóságos, tehát nem praktikus, tehát nem életszerű, tehát félénk, tehát tudálékos, tehát kikínlódott, aszott irodalom, amiben nincs erő, lendület, frissesség, eredetiség, unalomba fullad. Ó, azok a régi, szép idők, amikor Rabelais úgy írt, ahogy a gyerek végzi a dolgát a bokorban, hogy könnyítsen magán!

Az első lépés a legreménytelesebb. Fölpertlizzük-e sok sártól koptatott, vékonyhjú kirándulócipőnket, bekötözzük-e virítóan sportos Adidasunk vagy egyszerűen az NDK-ból visszamaradt tornacsukát. Elinduljunk-e azon a vesszőfutáson (1x108-as, de ha több könyvet veszünk elő, csak nőttön nő a táv), mely látszólag semmi jóval nem kecsegtet. Egyszerre fogunk unalomba görbedni, kínosan nevetni, és betokosodni a rettenetbe: minnek olvassuk ezt egyáltalán. Besüpped a lábunk, futnánk bár tova, de cselekedeteink nem cselekedhetők tovább, a könyv első lapjának kinyitásával beléptünk a tehetetlenség világába, egy olyan térbe, ahol a *nemekre* van csak magyarázat. Nem azért kel útra a hős, hogy – és itt elővennének egy könyv, regény, történet, novella ezer cselekményszálát, hogy kibogozzuk, rendíthetetlen szorgalommal kifésüljük őket, s felmutassuk: ez történt. Erről szól, s az erről való történet elmondását megokolja ezer és ezer tanulság, a fel-emelő kompozíció, a lágy zeneiségű mondatok, s számtalan egyéb dolog. A *futás napjára* ez épp hogy nem áll. A hős megcselekedne valamit. Fut, de nem futhat, mert... és különben se, mert... és egyébként sem értjük már, mit jelent a szó: 'fut'. Külső és belső akadályok emelkednek valaminek a megtétele elé, jó néhány történet cselekményváza mintha egy jól ismert logikai szerkezet parafrázisa volna. Ha „a” és „b” egyszerre teljesül, és semmiképp se lesz „c”, akkor „d”. Ha süt a nap és az eső is esik és nincsen dél, akkor szivárvány van. Ezt a szerkezetet számtalanszor megtaláljuk Szijj novelláiban, rövid történeteiben. Felvillannak, s bár ellentett oldalukat mutatják, pusztá elbontásuk is emléküket jelzi. Vagyis ugyan a nap nem süt, és emellett az eső sem esik, s tagadhatatlan, hogy éppen dél van, de...

kedd

'A történetek a lét felszínén topognak, tárgyuk az unalom. Világuk szomorú és agresz-szív, melyben nem történik semmi.' – Igaz a vád. Az is igaz, hogy a novellettákat sokszor kizárólagosan egy tárgy felvillantása vagy elvesztése gördíti. A tárgyak sokkal súlyosabb szerepet kapnak, mint az emberek, lényeges, hogy egy kocsmában valaki hogyan issza a fröccsét, míg egy másik hogyan a sörét, az viszont teljességgel elhanyagolható és közömbös, egy gyerek mért pofozgatja magányosan a játékait, s egyáltalán, hogyan nevezik őt. Valakit szájon vágznak, ez nem izgatja, hogy a következő pillanatban a szemüvege is áldozatul esik, ezért már megvív. Hogy valaki milyen viszonyban van a szüleivel, ez egy húskonzerv kapcsán tisztázódik. Tárgy-dominanciájú történetek, tárgyak helyváltoztatásai mozgatják sokszor a képeket, kiúsznak és visszasodródznak, lendítik és leállítják az eseményeket. Állandó ismétléseket hoznak magukkal, *korty, még egy korty, pohár, pohár a másik pohár helyén*. De ugyanez történik akkor is, ha más típusú újrajátzásokat vizsgálunk. Egy monomániás szereplő különféle szövegvariációkat ad elő egy témára: eladná esernyőjét. A másik szereplő három mondatot ismételtet: „*Nem tudom. / Nem tudom megvenni. / Nincs nálam annyi pénz.*” Duetjük, *Rövid idejű történetük* épp úgy értelmezhető ironikusan, kacagva az ismétlések illetően játékan, mint fájdalomtól szorongatottan. A legerősebb szövegdarabokban e kettő együttesen lép elénk, az ironia legelegánsabb formájában tárul fel, szorít és egyben elenged. „*Megcsaltak, mondta – Fűrődjön meg – Megcsaltak, mondta – Mindenkit megcsalnak – az ócska ribanc – Kézmosás közben jutott eszembe, hogy nincs is felesége, meghalt már évekkal ezelőtt, de nem foglalkoztam a dologgal, lefeküdtem.*” A felszínt, az unalmat, a közönyt vizsgáló tekintet ilyenkor korántsem nevezhető felszínesnek, unalmasnak vagy közönyösnek.

Harmadik napja tart a futás. Jobb és rosszabb az útvonal. Néha könnyebb, néha valóban fárasztó, néha nem is tetszik. Néha nagyon elvárnánk, tervezője ne tartaná magát az eredeti elgondolásához, melyet e könyv egyetlen verses részében ír le, *A naplőhős monológjában*, mellyel magát „vágtyól s emléktől” megkíméli. Ismétlés. Az ismétlés ismétlése ez a terv. Kierkegaard-nak Az ismétlése is vágyat és emléket, reményt és emlékeztést kíván el-tüntetni. „A remény: új ruha, vastag, feszes és tündöklő, ámde még sohase hordták, ezért aztán nem tudni, hogyan állna és miképp mutatna valakin. Az emlékezés: levetett ruha, mely szép ugyan, de nem jó, mert már kinőttük. Az ismétlés viszont elnyúlhatetlen, feszesen, ámde gyengéden simul hozzánk, nem szorít, nem lötyög.” Sem remény, sem emlékezés, helyette Sziijnál zenei, matematikai képletezésű, retorikai vagy más jellegű ismétlés. „Igazából azonban az ismétlés szeretete az egyetlen boldog szeretet. Az emlékezéssel ellentétben ugyanis, nem a remény nyugtalanságával, nem a feledés szorongató kalandorságával és nem is az emlékezés melankóliájával rendelkezik, hanem a pillanat boldog bizonyosságával.” Kierkegaard mondatai boldog szeretetet és boldog bizonyosságot hangsúlyoznak. Sziijnál nyoma sincs e jelző használatosságának. Biztos kapaszkodó újra megfogni a poharat, újra ugyanazon ritmus szerint elnyomni a cigarettát, megint kimondani ugyanazt a mondatot. Biztos a napok forgandósága, bár a reggel csupán arra jó, hogy „óvatosan felriadjon” (contradictio in adiecto), az este pedig arra, hogy az álmoktól való félelmet az idővel töltsse el. A lét fokról fokra redukálódik. A hős rokkant, alkoholista, leszázalékolt nyelvtanár, akinek még a nyelve is megszűnik, „s akkor (...) hiába szólal meg azon a nyelven, senki sem fogja megérteni”, vagy szolgáltatón kívüli hadbíró százados, akinek le kell lassítania a lelkét. Egy elmeegógyintézetbe kérésznek száműzött férfi, egy koncertre induló, aki a sár borította Hellauban még a zenekar megérkezése előtt elalszik, s a naplőhős, aki a rövid idejű történeteit írja.

csütörtök

Könnyű futású, nem lelassított, inkább kimerevített rövid történetek. Többnyire izgalmasak, ironikusak, kitöltik idejüket és vonzóak. Valami nagyon egyszerű felvillantása, mintha ezek köré szerveződnének, legyen ez bár egy mondás: évés közben nem beszélünk, egy dalocska: száraz tónak nedves partján, vagy egy napihír: a rettenthetetlen fodrásznő megölte. Úgy tűnik, ha a fent említett vázmondatok talán erőltetettnek látszanak is, mintha a kötet rövid idejű történeteket író része mégis felfűzhető volna valamiféle egészen apró dologra. Másként nézve pedig a karkai mítoszra játszanak rá, talán egy kicsit Bodor Ádám-i ihletettségűek is. Ám ami ott dús és nedvedző volt, az itt fanyar és száraz, az ottani sűrű, életteli nyelv vázaira csupaszkodik. Ott beszélt a rémület, itt hallgat. Egy esküvő, ahol az egyetlen szó, ami elhangzik, nem a várva-várt, hanem az, hogy: „gusztustalan”. Az esküvői ebédre feltálatlalt mócsing kiköpőjét aposztrofálják így. A tárgy undorító volta jócskán emlékeztet Musztafa Mukkermanára, Bodor Ádám hús- és hájemberének borzalmasságára. Kafka többféleképp idéződik meg, szerkezeti egyezést, talán leginkább az ÉPPEN BÚCSÚ VOLT A FALÚBAN, AZT MONDTÁK mutat Kafka *Egy falusi orvosával*, azzal a paradoxonnal, melyben az orvos körül bár nincs ló, mégse utazott sohasem ilyen szép fogattal, annak az abszurdításával, hogy egy mondat vagy igaz, vagy nem igaz, vagy létezik egy harmadik megoldás. Más típusú Sziij-novellák, az inkább szociológiai indíttatásúak is felidéznek Kafkát, egy másik Kafkát, *A törvény kapujában* íróját, vagy annak a novelláénak, melyben a hős végre hazatér, végre ott áll az ajtóban, csak épp kopogni nem jut már ereje. Sziij hősei szomorú maratoni futók, akik nem érnek sehová, hiszen sose indultak el, állandóan készülnek valamire, valahová, gondolkodnak valamin, ami a semmibe ér. Talán metaforája ennek a beszédmód, melyben a szövegek megmutatják magukat, hogy nincsen rituális kezdete valaminek, csak épp

hogy elindul, ahogy a novelletták egy része nem rendelkezik címmel, vagy hogy mint egy rokka sodorja magába a szöveg a dialógusokat, monológgá fonja, majd értékelésre kerülnek, vagy máskor már a kezdő mondat egy összegző felütés, s az válik szét egy magyarázó dialógussá, mely monológba ékelődik, s azzal is zárul, abba torpan.

péntek

Együtt-futás a „fiatal irodalommal”, ez néha tényleg nem a legkellemesebb percek okozza. Sokszor a kísérlet végét szeretnénk inkább látni, nem magát a kísérletet. Nem akarjuk kutatni a rejtélyt, mi indokolja a különféle, hol locsogó, hol szikárrá csupaszított nyelvhasználatokat. Nem érdekel az írástudás, a mesterség ismeretének biztonsága. Izzó tehetséget a tudás tapasztalata helyett. Nem firtatjuk, vajon mi okozhatta a kételyt a nedvedző, gyümölcsöktől roskadozó nyelvhasználattal szemben, nem kívánjuk ezt természetes változásként felfogni, inkább riadtan és dühödten sarokba vágának az egészet.

szombat

Itt a hétvége, lankadunk, pihennénk már. Inkább elfelejtjük, mi az, ami kevésbé volt megnyerő, s azt is, mi volt talán a legemlékezetesebb, nem törődünk már azzal, hogy bizonyos túlírtások nem tetszettek, például, mikor Szijj túlzottan rájátszik a lélektani vagy a szociológiai helyzetre (pl. a harang és a részeg esete), s az is hidegen hagy, mennyire borzongatónak találtuk magát *A futás napját*, az egyik legerősebb novellát, ahol a hős életéből csak valami titkos tanulság maradt, egy elrettentő példa, amit senki sem fog észrevenni, de aminek szempontjából minden elnyeri végső értelmét. Voltak felejt-hetetlen történetvázak és apró történetek vitriolos foszlányai. De hétvége van. Ne vessük már fel a kérdést, vajon megérte vagy nem érte meg. Ennél a könyvnél és más szövegben kísérletező könyvnél sem. Mondok inkább egy mesét („*Ha nagy leszek, hallgatni fogok*”). Egy mesét a szegény emberről, továbbmenve a halászlőről, és közülük is arról, aki jóságból, vagy épp számításból visszaengedte a halacszkát a tengerbe. Három a megígért teljesítendő kívánság, ez csak természetes, egy eltékozolódik, mikor felesége krumplival várja haza, bárcsak volna kolbász is!, és lőn. A feleség mérgeiben rákívánja az ura orrára a kolbászt, és ez is lőn, aztán már nincs mit tenni, az utolsó kívánságot bizony el kell posztolnia egy orr kolbásztalanítására. Vajon miért nem kívánt a halász valami furfangosabbat, valami meggondoltabbat, mért nem mondta, legyen az orrom kolbászléséből egy különálló, bár birtokomat képező, de testemtől független palota... Azaz. Talán bölcsőbbnek kéne lennünk, nem sebtében rámondani, s ezzel elveszíteni, hanem kívánni. Kívánni, míg a lecsupaszított kísérlet-váz testet ölt, míg a még csupasz, ámde szilárd váz alakot formáz...

vasárnap

Nem. Vasárnap már tényleg ne foglalkozzunk a „fiatal irodalommal”. Olvassunk inkább Borgest, az *Emlékiratok könyvét*, bolgár posztmoderneket, ha épp az újabbakra vágynánk. Vagy bármit, amit könnyebb már olvasnunk. Csak ne felejtjük el, hamarosan kezdődik egy újabb hét, ahogy azt se, hogy a szöveg elején idézett napló sem nem származott kritikus tollából, sem nem vonatkozott a fiatal magyar irodalomra. A probléma ennél örökebb. Ide meg Gombrowicz *Testamentumából* idéződött. Mellesleg egy esős vasárnap (vagy inkább szintén kedden?) azt is elolvashatjuk. (*JAK-Pesti Szalon, 1992*)